

DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE.

CSENGERY ANTALTÓL.

ELMONDATOTT DEÁK FERENCZNEK A M. TUD. AKADÉMIA ÁLTAL
1877 JANUÁR 28-ÁN TARTOTT EMLÉKÜNNEPÉN.

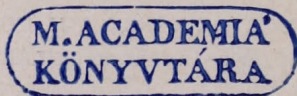
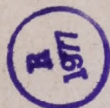
BUDAPEST, 1877.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

293524

A fordítás joga fen van tartva.

DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE.

226

h

MIDŐN ez örökre emlékezetes napon, a melyen egy év előtt leghűbb és legnagyobb fiát vesztette el nemzetünk, e nagy férfiúnak emlékezetét a M. T. Akadémia rendeletéből felújítom : ne várjon tőlem a tisztelt közönség se történetírást, se életrajzot. A tudományos testület, mely ez ünnepet üli, hogyan bízhatna meg bárkit ilyen alkalomra ilyen rendkívüli föladattal ; s én, a ki megmértem azt az egész tért, a melyet DEÁK FERENCZ nagy egyénisége betöltött, hogyan vállalkozhatnám gyöngé erővel, hogy meg is kísértsem, egy rövid óra alatt egy emlékbeszéd szűk keretébe szorítani egy félszázadnak annyira változatos és oly eseménydús történeteit? Már pedig e történetek ezernyi szálakkal állanak kapcsolatban DEÁK FERENCZ életével. Egyike volt ő azon nagy férfiaknak, a kik elhatározólag folynak be nemzetök sorsára, a kik nagy részben alkotói azok történetének. Ilyen férfiú életrajzának csak a történelem kellő kerete ; hosszú, eseménydús életpályája összes részletei értethetik meg csupán azt az egyszerű nagyságot, mely e kiváló férfiút jellemzi, a midőn a történelemben vele élván mintegy, a köz- és magán élet minden viszonyai között, nyomról nyomra kísérjük áldásos működésében.

A koporsón, a melyet egy év előtt nem csak a fejedelmi család és a magyar nemzet, de mondhatni, a mívelt emberiség közrészvéte kísér vala sírba, a köz és magán hála, köz és magán tisztelet annyi emlékfüzére között, mely azt borította, egyetlen koszorú hiányzott, tisztelt közönség, — az, a melyet e tudományos testület van hívatva tenni sírjára a magyar nyelv és nemzetiség ügye egyik legfőbb bajnokának, a nemzet legnagyobb publicistájának, jog- és államtudósának, codicatorá-

nak, s a nem kevésbé nagy szónoknak, mint írónak, a kinél, előadása egyéb jelességeiről most nem is szólván, se több erővel, se több méltósággal és sikerrel nem tolmácsolta soha senki e nemzet érzelmeit és kívánatait. E nagy egyéniség, e nem kevésbé nagy író és tudós, mint államférfiú emléke iránt e tudományos intézet részéről is leróni a hála és kegyelet ezen adóját; egy hervatag füzért akadémiánk részéről is tenni a hervadhatatlan érdemű férfiú sírjára, a kit ez intézet is oly büszkén vallott magáénak: ez föladata az ünnepélynek, melyet ma ülünk; ez az, a mivel e tudós testület részéről, annyi jeles között, a kik a szónoklat és költészet virágaival is rendelkeznek, én, a rideg publicista bizattam meg, valószínűleg azon barátságnál fogva, mely életem egyik legnagyobb kincse volt, fájdalom immár csak egyik legszebb emléke.

Minél közelebb állottam közpályája legnagyobb, legfontosabb szakában az elhúnythoz, minél közelebből és minél hosszasan volt alkalmam figyelemmel kísérni egyaránt nagy szelleme és jelleme működését: annál nagyobbak tűnik föl szükségkép a föladat, mely előtttem áll, annyival inkább veszen erőt rajtam a gyöngeség érzete, a kétely, vajon sikerül-e csak általános körvonalokban, csak legfőbb vonásokban is előidéz-nem a tisztelt közönség elé e férfiú alakját, a mint közöttünk annyi éven át élt és működött, a mint nekünk, a kiknek annyi időt adatott élnünk körében, lelki szemeink előtt áll folyvást, feledhetetlenül.

Igen, folyvást és feledhetetlenül. Mert míg a jövő kor csak büszkeség érzetével említi nagy nevét: kortársai a nagy elhúnytnak, folyvást érezzük a fájdalmat távozása fölött; nem tudunk megválni annyira szeretett, mint tisztelt egyéniségétől; egyre látjuk őt társaskörünkben, környezve a pártok, a nemzet köztiszteletétől; s mint Mirabeau halála után több ideig a francia nemzetgyűlésben, valahányszor nehéz kérdések fordultak elő, minden szem gépiesen fordult a hely felé, hol Mirabeau ült: úgy fordulnak a mi szemeink is nemzetgyűlésünkben

nem egy alkalommal önkéntelenül azon hely felé, a hol DEÁK FERENCZ ül vala nem rég.

Az volt e hely nekünk hosszú éveken át, a mi egykor a hellen népnek a jósszék, a melyhez mentek fontos ügyekben tanácsot kérni fejedelem és nép; az volt nem egyszer, a mi a hajósnak, zivataros éjjelen, a kikötő világító tornya.

Vezéri tekintély, melyet kiváló szónoki és államférfiúi tehetségei csakhamar megszereztek, s a köz-elismerés, mely minden vetélkedést, féltékenységet avagy irigységet kizárt, csakhamar biztosított részére, a mint megjelent a nemzet gyűlésében.

1833-ban Zalamegye követe, Deák Antal, betegsége miatt odahagyja Pozsonyt és a követi széket, a melyben megyéjét, több országgyűlésen képviselte; s a «a próbát állott karakterű férfiú», mint Kölcsey mondja róla, azzal vigasztalja távozása miatt aggódó barátait, hogy különb embert küld maga helyett. S alig jelenik meg Pozsonyban, alig szólal meg az új küldött, és az erős hangú, lelkes érzelmű, nem közönséges ékesszólású férfiú, mint Kölcsey jellemzi az ifjú DEÁK FERENCZ-et, azonnal a nemzet szóvivőinek vezéri karában foglal helyet.

E vezéri kar nagynevű férfiakból, megyei, sőt országos tekintélyekből, kipróbált jellemű hazafiakból állott, a kik az alkotmány védelmében öszültek meg, s a kik közül nem egynek fejét környezték a közelebbi országgyűlések alatt szerzett érdemkoszorúk. Olyan tekintélyt azonban, a ki előtt a többiek mindnyájan meghajoltak volna, a ki állandóan döntő befolyást gyakorolt volna a tanácskozások folyamában a közügyek intézésére, hasztalan keresünk akkor e nagynevű férfiak között.

Kölcsey csak alig jelent meg, mint valamely túlvilági szellem, a magyar közélet terén, s csakhamar ismét elszólította őt onnan küldöinek szava. Egyénisége különben sem volt alkalmas vezéri szerepre. Minden lapon mutatja naplója, mi rosszul esett költői kedélyének az érintkezés a rideg közélettel, mint vágyott vissza az eszmék embere a közpálya örömtelen teréről

könyvei közé. Ő megelőzte korát. Eszményisége, mely a reformok felé vonzotta, éles ellentétben állt a kiválólag ellenzéki férfiak nézeteivel, a kik még többnyire a kormánynyal való ellenkezésben találták a hazafiságot, az örökös gáncsban kerestek minden dicsőséget.

Múltjánál és fényes tehetségeinél fogva, Nagy Pál, lett volna leginkább hívatva ez országgyűlésen vezéri szerepre: de ő iránta már meg volt ingatva a közbizalom. Voltak, a kik azt hitték felőle, mint Kölcsény írja, hogy a szegénységet Epaminondas és Phocionként méltósággal tűrni nem tanulta; voltak, a kik nem hitték e vádat, de Borsiczkyval úgy vélekedtek, hogy e híres embernek egész életében szokása volt huszonnégyszerig nem lenni ugyanazon vélemény híve, hogy szeret játszani a véleményekkel és az alsóház dolgai közé zavart hozni be.

Az egykorúak gyanúsítása ellenében a történetírás bizonyára kiszolgáltatja az igazságot e nagy férfinak, a ki Széchenyiként nemzetiségünk, és — hozzátehetjük — alkotmányunk megmentésében első bajnoka volt hazánknak évtizedeken át. Megszüntette a kiáltóbb visszaéléseket, s megadva a népnek, a mit a rendi alkotmány korlátai között megadni lehetséges, fönttarthatni vélte ő az annyira féltett s oly lelkesen védett ősi alkotmányt, a nélkül, hogy átalakíttassék. De míg e nagy szellem, az 1825-ki országgyűlés babérain nyugodva, a porták összeírásával töltötte idejét: mások az úgynevezett rendszeres munkálatok kidolgozásával foglalkoztak. E rendszeres dolgozatok, a mint nevezték, tartalmukat tekintve, nem nagy tényezők fejlődésünk történetében: de az összes magyar, köz- és magánjogi viszonyok beható vitatása szükségkép felköltötte a javítási vágyat, a reform szellemét. Nagy Pált készületlenül lepte meg ez ébredés. Aggódva kérdezte magában: meg fog-e állhatni a régi magyar alkotmány, ha e mozgalom tovább terjed? S midőn a juliusi forradalom, Európaszerte mutatkozó eredményeivel, közbejött: ugyanazon visszaható szellem vön erőt még inkább lelken, mely Anglia nem egy nagy államférfia, egy Burke és

Pitt szellemét is megragadta a múlt század végén a nagy francia forradalom idején. Nem egyedül vele történt e változás. Ebben találjuk egyik fő okát, reformok tekintetében, az 1830-ki országgyűlés meddőségének. Midőn kérdezték ez országgyűlésen: miért kívántatik annyi újonez: nem elég ok-e, jegyzék meg többen, a democratia terjedése? «Hajdani barbarus ellenségeink — mondának, — rablásaik után visszatértek lakó földrükre: most veszedelmesebb ellenség támadt föl, a közvélemény, mely democratiai elvekkel fegyverkezve jő ellenünk».

Innen a visszahatás, mely az ősi alkotmány védői, az ellenzék férfiai közül is nem egyet hajtott a kormány karjaiba. S innen a meghasonlás azok között is, a kiket független jellemök megóvott e szövetségtől. Egy sorban látjuk küzdeni ez utóbbiakat, valahányszor a nemzet jogai sérelméről foly a tanácskozás: míg reformügyekben azonnal szerte-ágaznak. Az ellenzék csak most kezd, de már kezd egyszersmind reformpárttá alakulni.

Élénk színekkel festi Kölcsény naplója több helyén ez alakulás küzdelmeit, nehézségeit. Mindenütt csak vitatás, úgymond, széjjelmenés; fejlődés és pont feléindulás sehol. Semmi egyetértés, semmi pontravonulás, semmi egyeztetése a különbözősékeknek. Már foly a pör aristocratia és democratia fölött, írja továbbá: de a sokaság egyiket sem látszik érteni. És Siskovics lassan súgja Kölcsénynek: szegény haza, mi hátra vagy! Annyira hátra, kiált fel Kölcsény, hogy a jót a fölötte rosztól sem tudjuk megválasztani. Csak sokaság vagyunk! Mi tarthat bennünket együvé, mi vezethet bennünket egyfelé! Nincsen elismert vezéri tekintély, a ki után nyugton indulhatna az egész párt. Ma egyik, holnap egy másik egyéniség körül gyülekeznek, a mint egyes kérdésekben egyik vagy másik egyén körül csoportosúlnak inkább a vélemények. Az értekezleteken gyakran találkozunk itt és amott Wesselényivel és Széchenyivel is: de ők nem voltak az alsóház tagjai; s bár közös cél után indultak, már ez időben élesen tűnt fel közöttük is az ellentét, modor, taktika, politikai eljárás

tekintetében. Aztán Verböczy nemzete előtt, mely egy Nagy Pál ellen is iszonyú zajban tört ki még ez országgyűlésen, ha a nemesség valamely hibáját fölfedezte, lehetett-e népszerű a Hitel, Világ és Stadium írója, ki az izgatás éles hangján, a kezdeményező gyökeres reformer egész szenvedélyességével támadta meg e nemzet tespedését, előítéleteit, százados szokásait és kiváltságait; hadat izent a középkor összes birtokrendszerének, a történelmi magánjognak, sőt e jog történelmi és fokozatos reformjának is; s ellentétben az ellenzékkel, mely egyedül a kormányban kereste hátramaradásunk okát, oly téren kívánta megindítani a nemzet fejlődését, hol az eszmék mozgalma, mint remélte, nem találkozik tüstént a kormány féltékenységével, nem ütközik össze oly erős érdekekkel, a melyek által, úgy hitte, már kezdetben okvetetlenül el fog nyomatni? Csuda-e, ha a kiváltságos nép képviselői között is részint aggodalommal, részint gyanúsításokkal találkozott e program, a melynek a birtokjogi kérdések természetes összefüggésénél fogva szükségkép a régi alkotmány, azon alkotmány átalakítására kellett vezetnie, a melyet csak nem rég sikerült, erős küzdelmek után, újra megmenteni és, úgy hívék, biztosítani? Átkozták a Hitel íróját, mint Kölcsény írja. S mikor magánértekezésben sok szépet mondott a tulajdon jó következményeiről és az alkotmányi jogoknak az egész népre kiterjesztéséről: az emberek nem is látszottak őt érteni. Tudnunk kell pedig, hogy ezen emberek az ország képviselői voltak.

Lehetett-e másképen? Hiszen e képviselők legnagyobb részének egész államférfiúi készültsége a Corpus Jurison és a magyar országgyűlési iratok olvasásán épült. Rendkívüli dologként jegyzi fel Kölcsény, hogy Borsiczky könyves szekrényén külföldi államtudományi munkákat is látott. Széchenyiről ellenben jól jegyezte meg már Kemény Zsigmond, hogy egy művelt külföldi elfogulatlanságával találkozunk műveiben és beszédeiben, elfogulatlansággal, mely olyan egyéntől, a ki csupán magyar köz- és magánjogi tanulmányokat tett, nem volt várható.

Nem Spencer állította föl, de közelebb ő vitatta legalapossabban, hogy a nagy emberek minden népnél csak előzményeik szülöttei, hogy a társadalom, melynek létüket köszönik, képezi őket, mielőtt ők e társadalmat tovább fejlesztenék. Széchenyi Istvánról csak félig igaz ezen állítás. Mint egy óriás, ki két világrész földén foglal állást, csak egyik lábával áll e nagy kezdeményező magyar előzmények talaján. A legnagyobb magyar, az író, a nyelv és nemzetiség apostola, akadémiánk alapítója egy Révayban, egy Kazinczyban találja elődeit. Széchenynek, a politikai reformernek, hasztalan keressük előzőit Magyarország államférfiaiban és publicistáiban. Már Kemény kimutatta, hogy se az 1790-ki, se a 1825-ki országgyűlések rendszeres munkálataiban nem találhatjuk föl a szálakat, a melyekhez fűzhetnők a Hitel, Világ és Stadium reformterveit. Intézményeinket bírálván, magyar államférfiak idézése helyett, egy hollandi bankárt beszéltet Széchenyi, egy józan eszű, művelt külföldit, a ki viszonyainkat jól ismeri, a nélkül hogy előítéleteinkben osztoznék. Merőben idegen világnézet, szembe állítva az összes régi magyar felfogással, világnézlettel. S ha egyes reformeszmék is nagy ellenzésre találnak bármely népnél, a midőn ellentétes felfogásba, érdekekbe ütköznek: bámúlhatjuk-e az egykorúak meglepetését, sőt megütközését és izgatottságát a programmal szemközt, a melyben az újabb kor eme szent Istvánja az összes viszonyokra kiható átalakítás, egy merőben új magyar állam tervét tárta föl?

Valóban alig képzelhetni nagyobb ellentétet, mint a mely a legnagyobb magyar reformert a kornak, a melyben föllépett, államférfiaitól elválasztotta. Egy új világnézet, mint mondám, a mely ama kornak nemcsak eszméivel, hanem érzelmeivel is szakított. Visszaadván az eszmék kezdeményezését eszmélni kezdő nemzetének: tiltakozik egyszersmind a lélek ruganyosságát megtörő merengés ellen, a mely a nemzet költőivel a múltban keresi a magyar dicsőségét, s mint szellemdús életírója mondja, megkicsinyíti a históriát, hogy a múltból elvett

súlyt a jövőre vesse, hogy a tettek nyomozásáról a tettek végrehajtására fordítsa a közfigyelmet. S a mily erős kézzel rázza föl a merész kezdeményező alvó nemzetét: szintoly kevés kíméletet tanúsít egyesek, bármily nagy nevek irányában, a kik nézeteit ellenzik vagy éppen megtámadják. A nagy kezdeményezők természetes türelmetlensége, szenvedélyessége. Talán szükséges is az eredményhez, főleg nemzetnél, melyet az enyészet széléről kell visszarántani, mint az erős szerek használása nagy betegeknel. De e körülményben is kereshetjük egyszerűsmind okát, hogy a kezdeményezők kezéből oly gyakran veszik át más kezek a végrehajtást. Széchenynek e fölött, inkább személyes, mint pártpolitikát követvén, pártja főbb egyéniségeitől a miként, a modor, taktika és politikai eljárás körül is eltérő nézetei voltak, a mint érintém, már azon időben. S míg nagy conceptiója hozta úgy magával, hogy sokat érintsen, részletekben semmit ki ne fejtessen, éppen az a körülmény, a melynek köszönhetjük átalakulásunk oly merész, oly nagyszerű programját, hogy nem volt eléggé a hazai előzmények embere, okozta részben, hogy nem lehetett vezér az alkalmazásban.

E nehéz szerepre, mondhatni a gondviselés jelölte ki nemzetünknek alkalmas időben DEÁK FERENCZ-et.

Zalamegye új követe a harminczas évek kezdetén egyike volt azon kiváló férfiakkal, a kik egész lélekkel magokévá tettek a programmot, a melyet gróf Széchenyi nemzetünk regeneratiójára nézve szintoly merész, mint szerencsés kezdeményezéssel felállított. Azt a tekintélyt, melyet akkor a születés adott, azzal a politikai belátással egyesítvén, a mely a nemesi osztály érdekein túlemelkedett s az összes hazát szeretettel ölelte magához — készséggel fogadta el DEÁK a nagy reformer terveit, a nélkül, hogy osztozott volna nagy reményeiben. Valóban a magyar közélet nem is sok vigasztalót mutatott ezen időben. KÖLCSEY fájdalomtelt kebelével, remény és vigasz nélkül távozott az 1832—6-ki országgyűlésről. Mert tudnotok kell, úgy mond, hogy a mi kinézéseink el vagynak homályosítva, a mi

reményeink feldúlva, s kebleinkben minden gond, minden aggodalom az ország jövődjé miatt felriasztva. De ő költő vala egyszersmind. S maga mondja, hogy költőinknek legalább az a boldogság jutott osztályrészül: epedni a múlt után. DEÁK, az államférfiú, történeteink alapos ismerője, nem osztozott költő barátai merengésében; ő nem csüggött a múlt nagyságán; mély fájdalommal töltötte el a jelen; s nem táplált oly vérmes reményeket nemzete egykori nagyságáról, mint prófétai ihlettségében Széchenyi. «A magyarnak honszeretetét, mondá DEÁK egyik szép beszédében, se a múltak lelkesítő emlékezete, se a hiúság, se az önzés nem támogatják annyira, mint más nemzetekét. A hatalmas Rómának, s a szabad Görögországnak szabad polgárai lelkesedést meríthettek hazájuk történeteiből; büszkék valának nemzetök nagyságában és dicsőségében, s érezték, hogy az ő hazájuk a legjobb, a legboldogabb. A franczia, az angol szintén lelkesedve tekintenek vissza történetükre, szintén érzik, hogy Európában nincs haza, mely annyi biztosságot nyújtana, mint az övék. A lánglelkű olaszt, feldúlt szabadsága romjai közt, a classikai hajdankor tüze lelkesíti; az orosz legalább hazájának óriási nagysága emeli. De a magyarnak mindezekből igen kevés jutott. Történeteink csak átokszülte viszálykodásokra, csak életért és megmaradásért vívott véres harcokra mutatnak. Kevés azokban a polgári erények tiszta példája, kevés a fénypont, mely forró önérzettel keblünket emelje. Hiúság nem kecsegtethet bennünket. Hisz Európa alig tudja létünket, s Afrikának számos coloniája tán ismeretesebb más nemzetek előtt, mint hazánk, melyet Ausztria termékeny, de míveletlen gyarmatának tekint a külföld. Jelenünk nem fényes, s nem annyira boldogító, hogy e részben más nemzetekkel vetélkedhetnénk. Jövendőnk isten kezében vagyon, de hogy igen fényes kilátásokat ígérne, azt elhinni csakugyan optimismus kell, ámbár a jelennél jobbat nem reméllenünk lehetetlen.» Méltán kérdehetjük, honnan merített tehát erőt az államférfiú, a pálya küzdelmeihez, a melyen megindulandó volt, ilyen nézettel a

múltról és jelenről, ily kilátásokkal a jövőre? «Van az embernek keblében, válaszol ő maga ugyanazon beszéde folyamán, egy tiszta forró érzés, mely mindazon segítségek nélkül buzgón ragaszkodik a hazához; s nem tartom jó embernek, nem tartom magyarnak, ki e szegény, ki e szenvedő hazát jobban nem szeretné, mint akármely fényes országát Európának!» Tehát az önzetlen szeretet, mely annál inkább ragaszkodik honához, minél inkább elhagyatottnak látja, s a honpolgárnak e szenvedélyből fakadó kötelességérzete: az egyedüli vezércsillag, a mely őt a közpályára, s a mely őt e közpályán mindvégig vezet. Áldozatkészség minden ábránd nélkül!

A honszeretet legtisztább cultusa azonban oly készültséggel párosult DEÁK-ban, mely kora műveltségének teljesen színvonalán állott. Nem csupán a magyar közjogi műveltséget értem.

Már fentebb érintém, hogy a magyar államférfiak műveltsége azon korban leginkább a Corpus Jurison és a magyar történeti, főleg országgyűlési előzmények ismeretén alapult.

A múlt század egyik legnagyobb szónoka, Burke, egyik nagy beszédében azon okokról szólván, a melyek Amerikában a függetlenségi háború előtt főforrásai voltak az ellenzés szellemének, említi többek közt, hogy alig van ország, a melyben a jogot oly általánosan tanúlnák. A törvénytudók, úgymond, itt nagy számmal vannak és nagy hatalmat gyakorolnak. A tartományok legnagyobb részében ők vezetik a közvéleményt. A jogi tanulmányok éles eszet, előrelátást, ügyességet kölcsönöznek a telepítvényeseknek, a kik ennél fogva gyorsak a támadásban, mindig készen állanak a védelemre s bővében vannak a segédforrásoknak. Mintha csak a mi viszonyainkról, a forradalom előtt szólana a nagy angol szónok. Prókátor nemzet valóán: mint mondák rólunk. S e sajátságunk szintén sajátságos municipális rendszerünkkel, a mely a törvényhozás és kormány szabályozása nélkül, úgyszólván magától alakult a nemzet szükségéi szerint önvédelemre, nem csekély tényezője volt

azon ellenzési szellemnek, a melynek köszönhetjük, hogy folytonos erős támadások ellenében alkotmányos önállóságunkat legalább részben sikerült föntartanunk. A nép, a melyet törvénytudók vezetnek, mint Angliáról és Amerikáról írja közelebb is egy francia író, oly kitartással, oly makacsúl vitáz, mely végre is meghódítja a közvéleményt és kifárasztja a hatalmat. Cseppenként alakul az erkölcsi erőnek az a tökéje, hogy egy nagy jogtudós szavaival éljek, a melyre az államnak szüksége van. A magánjog a közjog iskolája. Ha akarod tudni, mond az idéztem jogtudós, hogyan védi egy nép politikai jogait, nézd hogyan védik polgárai a magánéletben jogaikat. Láttuk, hogy ügyvédek szították és tartották folytonos izgatással ébren a törvényes ellenállást Amerikában, s egy fiatal ügyvéd volt, a ki Jefferson szavai szerint, első lőtte ki a forradalom golyóját. De szükség-e mondanom, hogy mint minden egyoldalúságnak, ez egyoldalú ügyvédi műveltségnek is megvannak hátrányai; hivatkozam-e épen Amerikára, a hol egy Washington lángesze s nagy katonai és államférfiúi tehetségei voltak csak képesek szerencsésen befejezni, a mit az ügyvédek megindítottak? Törvényhozásunk története is tanúsítja, hogy az az ügyvédi szellem, mely gyakorlati képességével és szívósságával nem csekély szolgálatot tett az önvédelemre kényszerített nemzetnek, gyakran kicsinyesen kötekedőnek s az alkotásban többnyire meddőnek mutatkozott. A magánjogi törvényhozás terén is egy Széchenyinek, a ki nem volt jogász, kellett előállani, hogy kimutassa a prókátor nemzet előtt a feudális birtokjognak, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezett, s adóssági törvényeinknek és pörrendszerünknek, a melyek minden köz- és magánhitelt semmivé tettek, közgazdasági ártalmait; s a magyar magánjog egész rendszerének gyökeres reformját hirdesse. Halomra nőtt polgári törvényeink, — mint DEÁK FERENCZ még 1834-ben megjegyezte — a nemzeti törvényhozás hosszú során keresztül minden rendszer nélkül egyes panaszok következtében, egyes esetek körülményeihez alkalmazva hozat-

tak. Verböczy volt az első, a ki ezen *casuisticus* zavart némi, bár hiányos rendszerbe foglalta. A véges emberi elme azonban minden lehető esetet nem meríthetvén ki, szükségkép újabb meg újabb esetek adták elő magokat, a melyek a *casuisticus* törvényekben még nem voltak ellátva. A törvények ezen hiányait az ítélőszékek voltak kénytelenek pótolni. Innen aztán önkény, bizonytalanság és a törvények homályos értelme eredett. S hogy véltek segíteni e bajon az országos rendszeres munkálatok készítői? Egyes esetekre, a melyek törvények által nem voltak elintézve, a curia döntvényeiből merítettek jogszabályokat. S egyidőben Széchenyivel egy DEÁK-nak kellett előállani, hogy a rendszeres munkálatok készítőit, kik a *casuistica* tengerét szintén nem meríthetvén ki, ismét a bírói önkényt teszik vala törvényhozóvá, a franczia, bajor, porosz, sőt a hozzánk oly közel levő és több tekintetben szintén jeles osztrák polgári törvénykönyv létezésére figyelmeztesse, s már azon időben, a mivel fájdalom maig sem bírunk, rendszeres polgári törvénykönyv készítését hozza szóba.

Ügyvédi *casuistica* és *codificatio*. Idézhetnék-e kiáltóbb példát azon ellentétnél, a melye két szóban fekszik, DEÁK FERENCZ magasabb jogtudományi képzettsége jellemzésére? Mily beható, alapos és nagy terjedelmű volt e műveltség: számos jelét adta utóbb, egyebet mellőzve a büntető törvénykönyv szerkesztésénél, mely az országos bizottság által az ő vezetése alatt készült. Azt az erélyt, a melylyel a magyar nemzet jogaihoz ragaszkodott, a jognak magasabb, bölesészeti felfogásával látjuk párosulva DEÁK-ban. Nemcsak nemzetünk, hanem általában korunk legkitünőbb jogphilosophjai közé emelte őt e műveltsége: míg positiv jogi tanulmányai, a forrásokra visszamenő jártassága történelmünkben, a magyar köz- és magánjog terén, s az országos gyakorlat és országgyűlési előzmények alapos ismerete minden kérdésben az országgyűlés legrégibb, legnagyobb tekintélyeit is meglepték, a kiknek főleg ez ismeretekben állott minden bölesesége. Oly tulajdonok, a melyek együtt véve képessé tették

Zalamegye új követét, hogy az általános elveknél egyebet nem látó elmélet embere és az egyes fenforgó eseténél egyebet nem tekintő merő gyakorlat embere közt, közepett, a törvényhozó valódi álláspontján foglaljon helyet.

Míveltségének e többoldalúsága magasan felülemelte DEÁK-ot az ellenzék akkori vezérein; s fensőséget biztosított számára a törvényhozásban Széchenyi fölött is, a ki viszont a kezdeményezés merészségében múlta őt felül. E nagy publicistának sikerült egy éles eszű reformer biztos tapintatával jelölni meg a bajokat, a hiányokat és az irányt, a mely felé e bajok és hiányok orvoslásában törekedni kell: de, a mint érintém, conceptiojának nagysága és a közszellem akkori állapota, a melyet a reformok szükségéről kellett mindenekelőtt meggyőzni, egyaránt úgy hozta magával, hogy kevésbbé törődjék az alkalmazással, a létesítés módjaival.

A törvényhozó ezen feladataira képesebbé tették DEÁK FERENCZ-et, nagyobb jártassága mellett köz- és magánjogunk terén, intézményeink rendszerének és természetének mélyebb és tárgyilagosabb felfogása is, mely elavult, sőt káros intézkedések mellett, megőrzésre méltó hagyományokat is látott Corpus Jurisunkban, a melyet Széchenyi a gyökeres reformer egyoldalúságával általában «avas obscuritasnak» bélyegzett. Magyarabb álláspont, mint a melyet Széchenyi elfoglalt, a kit pedig mind fajának forró szeretete, mind erős nemzetiségi érzése miatt oly méltán illetett meg a legnagyobb magyar név. Míg e nagy reformert főleg a célszerűség és hasznosság szempontjai vezették: DEÁK érveléseiben, e tekintetek mellett, mindenkor kiemelkednek kezdettől fogva a jogi szempontok. Beszédeiben már az 1832—6-ki országgyűlésen, egyaránt meglepnek elméleti és jogtörténeti fejtegetései akár köz-, akár magánjogi kérdések vannak szőnyegen. Egyaránt szükséges tájékozottság a törvényhozóban, hogy megtalálja a szálakat, a melyek a történeti jogot az újabb eszmékkel fűzik egybe, s rázkódás nélkül vezesse át nemzetét a hídon, a mely a múltat a jövővel köti össze.

Széchenyiben az érzéket a történeti jog iránt kevesbbé találjuk kifejlődve; egész tekintete a jövő felé van irányozva, a melyben a magyar nemzet lesz. Innen kevés hajlama az ellenzéki politika iránt is: míg DEÁK FERENCZ-et erős jogérzete készíti vala, hogy a sérelmek orvoslásáért nem kevesebb hévvel és kitartással küzdjön, mint a reformokért.

Nemcsak a nemzet, hanem egyes polgárok, hatóságok vagy felekezetek jogainak sérelmében is a nemzet közügyét látja ő. Mert hiszen, úgymond, törvény és szabadság vannak sértve, törvény és szabadság pedig az egész nemzet köztulajdona. «Törvény szab korlátokat a hatalomnak, mondá többek közt, s önkény ellen a törvény erejében keresnek ótalmat a hon polgárai. De magát a törvényt s annak ótalmazó erejét önkény ellen csak a nemzet moralis ereje biztosítja, s a mely nemzet moralis erő hiányában nem képes törvényeinek szentségét tiszteletben tartani, s azoknak tiszteletet szerezni, annak független önállása csak a véletlen esetek játéka lesz, azt újabb meg újabb törvények sem mentik meg a végsúlyedéstől. Ha fel nem szólal a nemzet, midőn törvényei sértetnek, hanem sérelmét elhallgatva, minden sértett törvény helyett újakat alkot, önmaga csökkenti törvényeinek tekintetét, mert hallgatása annyi, mintha helybenhagyná a történeteket, vagy azokat a törvények kétes értelmével mentetné. Ha fel nem szólal a nemzet, midőn a hatalom túllépett a törvények határán, ki fogja figyelmeztetni a kormányt elkövetett hibájára? s mi fogja rábírní, hogy a törvények ösvényére ismét visszatérjen? Sértett törvények mellett komoly méltósággal felszólalni több tiszteletet mutat a fejedelem iránt is, mint a gyáva hallgatás; mert amaz férfias bizodalom, ez pedig félénk kétkedés a fejedelem igazságában, s azon nemzet, mely törvényeinek, polgári jogainak sérelmét gyáván hallgatva tűri el, gyáván hagyná el fejedelmét is a veszélyek óráiban. Gyáva népnek fejedelmek se örüljenek, mert félelem és bizodalom, hűség és gyávaság nemzeteknél együtt soha nem léteznek.» Sok ilyen szép helyet idézhetnék DEÁK

beszédeiből, a melyek mutatják, milyen súlyt helyezett ő országgyűléseink azon egyik főfeladatára, hogy a törvényeken ejtett sérelmek orvoslását, a törvények megingatott tekintélyének visszaállítását követelje. Egyes mondatai csaknem közmondásokká váltak, mint Mirabeau szavai egykor, a melyeket maiglan idéznek. Hányszor ismételték s ismétlik maig, hogy a mely nemzet önmagát elhagyja, sorsát megérdemli; hogy a mit a hatalom ront meg, ismét föléledhet, de a mit a nemzet könnyelműsége önként oda vet, vagy gyávasága elhanyagol, ritkán lehet visszaszerezni!

Tudjuk, mennyi vita folyt azon időkben a fölött, vajon a sérelmek tárgyaltassanak-e először az országgyűlésen, vagy a királyi előadások, a melyek immár némi reformokat is helyeztek kilátásba. DEÁK egyenlő súlyt helyezett a magyar országgyűlés e kettős feladatára: de nagy erélylyel küzdött azon irány ellen, mely az előadások előleges tárgyalásával akarta mellőzni a sérelmeket; s az adók, újonczok megajánlását is a sérelmek orvoslásától kívánta nem egyszer függővé tenni. Nem érezhette biztosnak a talajt lábai alatt, míg a jogrend általában meg volt ingatva. Nem hitte, hogy a fájdalom és ingerültség növekedő keserűségei között, a melyeket a nemzet és egyes polgárok jogain ejtett sérelmek folyton tápláltak, azzal a nyugalommal tanácskozassék az országgyűlés, a melyet a törvényhozás nagy munkája megkíván. Honnan a biztosíték az alkotandó törvények megtartása iránt is, midőn a régiek nem tartatnak meg?

Ugyanaz az irány, ugyanaz az ép és erős jogérzet, mely az 1861 és 65-iki föliratokban nyilatkozik; mely a jogot az erkölcsi lét szükséges föltételének, a jog védelmét az erkölcsi önfentartás kötelességének tekinti. Tiszta jogérzet, a jog szolgálata önmagáért a jogért, minden érdek nélkül, erkölcsi kötelességből. Látni fogjuk, hogy a midőn nagy események e nemzetben, vagy egyes osztályaiban megingatják a jogérzetet: hasonló erélylyel lép föl a jogeszme védelmére saját honfitársai ellenében is, koczára vetve azt a népszerűséget, a melyet éppen

a jogok védelmében szerzett. Tiszta jogérzete a jog ezen valódi bajnokát soha sem hagyja el. A lovagiasság eszményi magassága, melyet minden jogsértés egyaránt bánt; mindenki jogában magát a jogot védi; s a joguralom fentartását az erkölcsi világrend érdekében nélkülözhetlennek tartja.

Küzdés a jogért: képezi azt az arany szálát, a mely DEÁK FERENCZ államférfiúi pályáján végig vonúl, egy egészszé fűzve annak különböző korszakait. Ez képezi egyszersmind azt az erős kapcsolatot, mely az ellenzékét s annak összes töredékeit 1848 előtt az ő nevéhez fűzte, e névhez, a mely körül, mint egy zászló körül, seregelt vala utóbb az egész nemzet.

Küzdés a jogért: képezi e nemzet háromezrzedes történetét. S DEÁK FERENCZ alakja magasán emelkedik ki mindazon egyéniségek fölött, a kik e küzdelemben vezérei voltak e nemzetnek.

1848 előtt kettős irányban folyt e küzdelem.

Egy felől a nemzet alkotmányos jogaiért s újabb biztosítókért e jogok védelmére; más részről a nép azon osztályai érdekében, a kik, mint mondani szokták, az alkotmány sánczaiból ki voltak zárva.

Azon küzdelem alatt, a melyet e nemzet alkotmányos jogaiért, önállóságáért, három századon át változó szerencsével folytatott, politikai viszonyaink elmélete és gyakorlata közt oly ellentét jött létre, a mely szükségkép folytonos viszálykodásnak volt forrása. Alkotmányos jogai fentartásának kikötése mellett adta át a magyar nemzet koronáját három század előtt a Habsburgháznak; s koronázási diplomák, békekötések, mert olykor fegyverre is került a dolog, ünnepélyes, két oldalú szerződések és szentesített törvények biztosították koronként ezen alkotmányos önállóságot. De épen az a körülmény, hogy annyiszor volt szükség újabb meg újabb biztosításokra, mutatja legkiáltóbban a tényleges állapotot. Magyarország közjogával merőben ellenkező politikai áramlat fejtett ki azon központi kormányhatóságokban, a melyek az országon kívül, az uralkodó szék-

helyén, az uralkodó mellett, a kormányzás némely főbb ágaira nézve, I. Ferdinánd ideje óta, alakítottak. Megszüntetni azt a különbséget, mely Magyarországot a közös uralkodó többi országaitól és tartományaitól elválasztotta, egységes államot képezni a heterogen államokból: lön az állandó törekvés; és minthogy e nagy terv, mely eleinte közvédelmi, majd diplomai és kormányzati szempontokra hivatkozott a történeti jogok, hazánk törvényes jogai ellenében, ezen jogokban, Magyarország alkotmányában találta legfőbb akadályát: ezen alkotmány megsemmisítése volt állandó iránya az osztrák államférfiaknak, a kik időnként az érintett központi kormányhatóságok élén állottak. Bármily erőlesen küzdött Magyarország folyvást ez idegen központi hatóságok törvénytelen és alkotmányellenes beavatkozása ellen: nem csak nem szűnt meg, sőt tényleg egész 1848-ig folyvást ránehezült e beavatkozás az összes magyar viszonyokra. «Magyarország szabad ország s egész országlati formájára nézve független és semmi más országnak vagy népnek lekötve nincs, hanem saját önállással és alkotmánynyal bír, s abban a király csak az országnak saját törvényei szerint, nem pedig a többi tartományok módjára országolhat és kormányozhat»: mondja a törvényhozás, mely II. József abszolút uralkodása után visszaállította és újlag biztosíthatni vélte hazánk alkotmányát. S minő volt a tényleges állapot e törvényes elmélettel szemben? Nemcsak a fejedelemnek fentartott fontos jogok intéztettek, a magyar kormányférfiak mellőzésével és a magyar országgyűlés ellenőrzésének kizárásával, ez érintett nem magyar központi közegek által; hanem nagy részben a magyar államból befolyó jövedelmek is. A magyar kormány tényleg belkormányzati ügyekben is e központi közegek befolyása alatt állott. Az országgyűlés legfontosabb jogai gyakorlásában, még olyan ügyben is, mint a kereskedelem, a sajtó és közoktatás ügye, sőt nem egyszer a nemzet sérelmei és kívánatai fölterjesztésében is akadályoztatott. A tényleges viszonyok egész sorozata állott elő, a melyek ellentétben állottak közjogunkkal; s a magyar közjog elmélete

sokkal inkább volt tanulmányozható a nemzet sérelmeiből, mint alkotmányos életünk tényleges folyamának szemléletéből.

De bármiként alakultak is a törvényes elmélettel szemben tényleg közviszonyaink: az alkotmányos formákból és jogokból sikerült a nemzetnek, nehéz küzdelmek között, tényleg is legalább annyit megtartani, a mennyi elég volt megakadályozni a beolvasztást, a központosítást; s ha teljes épségben tényleg nem lehetett, folytonos óvásokkal legalább eszmében tartani fen egy jobb jövő számára egyes jogokat, megőrizni, az absolutismus törekvései ellenében, magát az alkotmányosságot.

Kell-e mondanunk, hogy az ellentét, mely politikai viszonyaink elmélete és gyakorlata között ekkép kifejtett, szükségképp annál élesebbé vált, minél inkább kedvezett az eszmék európai áramlata az alkotmányosság elméletének?

Napoleon óriási hatalmával végső viadalra kelvén, magok a szövetséges fejedelmek hirdették, hogy Európa szabadságáért szállanak síkra. Mint DEÁK FERENCZ egyik szép beszédében kiemelte, mindenik katona, a ki a lipcei véres ütközetben jelen volt, mellén viselte utóbb a szövetségesek dicső ígéretének hitlevelét, ama kis érzekeresztben, melynek fölírata: «Europa libertati asserta»; s midőn az ellenség roppant ereje meg volt törve, a népek között, a melyek az ígéretet bírták, mind általánosabbá vált a követelés, hogy a szép remények, melyeket ama három szó szülve keblökben, váltassanak be. Az erős visszahatás, mely az ígéret beváltása helyett Európaszerte bekövetkezett, sem volt képes gátolni az eszmék fejlődését, s az alkotmányos törekvéseket kiírtani. Tudjuk, hogy még hazánkban, még a mi viszonyaink közt sem arathatott sikert az absolutismus; hogy atyáinknak sikerült ismét megmenteni s fejedelmi szóval és törvénnyel újabban is biztosítani az annyszer megmentett, annyszer biztosított alkotmányt. Európa szívében, magában Franciaországban folyt leghevesebben a küzdelem a reactió ellen. A parlament szószékéről, ez emelkedett helyről, fejtgették, hirdették, a népek okulására, egy Benjamin Constant

egy Royer Collard az alkotmányosság elméletét; s ha más nem, a mi kérlelhetetlen ellenségünk, a jó «Augsburger Allgemeine Zeitung» hazánkba is meghozta időnként a tanokat, a melyeknek hazai nyelven terjesztését oly hathatósan akadályozta a censura. A küzdelmet a nép diadala követte. A juliusi forradalom, mint akkor általánosan hitték, végkép megdőntötte a visszahatást, lendületet adván egész szárazunkon a szabadság ügyének. *

A doctrinairek forradalma, az 1789-ki eszmék s az alkotmányos monarchia érdekében, a nagy forradalom kicsapongásai nélkül.

A kik előtt a forradalom eszméjével válhatlan kapcsolatban állott e kicsapongások emlékezete, a juliusi napok hírére kezdetben természetesen el voltak rémülve. E benyomás alatt állottak, mint fenebb érintém, az 1830-ki országgyűlés vezérférfiai, s az 1832—6-ki országgyűlésen is a régi magyar megyei és országos tekintélyek legnagyobb száma.

Már fenebb érintém, hogy féltették az új eszméktől a magyar alkotmányt. S vajon ok nélkül-e?

A mi szabadság volt hazánkban akkor, csak kiváltság volt; kevesek kiváltsága. A nép nagy részének nem volt helye a társadalom hierarchiájában, a melyet a három rend képezett. E három rend közül is az, a mely más nemzeteknél egyik főtegyezője volt a polgárisodásnak, a polgári rend nálunk elvesztette autonómiája függetlenségét s azzal együtt jelentőségét a törvényhozásban. S az ország lakói terheken és jogokon akkép osztottak, hogy a jogokat kivétel nélkül a nemesség vette magának és a terhek kivétel nélkül a népre hárultak. Így volt ez 1789 előtt egész szárazunkon. A 89-ki eszmék azonban hirdette a nyugoti népek szó- és tanszékein, s mindinkább uralomra jutva, mindenütt hadat izentek ez állapotoknak. S az átalakulás, a melyet ez új eszmék vontak magok után, a régi formákat is mindenütt szükségkép módosította. A rendi szerkezet népképviselési rendszerré fejlett. Az alkotmányos mon-

archia új elmélete a törvényhozás és végrehajtás viszonyaiban is lényeges változást idézett elő.

Ez új eszmék, melyek félszázad alatt merőben átalakították Európát, Széchenyi irataiban találtak először nálunk rendszeres kifejezésre. Egész reformtervét áthatották azok. Hisz maga bevallotta, — habár politikai tekintetéből nem állította előtérbe — hogy birtokrendszerünk, történelmi magánjogunk gyökeres átalakításával nem kisebb dolgot tervez, mint az «elkopott, féligmeddig feudális, féligmeddig alkotmányos szövevényből hazánkat, mint hitte, ingadozás nélkül varázsolni át emberhez illő, minden álfénytől kitisztult *képviselési* rendszerre».

DEÁK FERENCZ az új nemzedék azon részéhez tartozott, a kik nem Széchenyi irataiból tanulták először ismerni az új eszméket. Olvasta ő a német irodalom kiválóbb termékeit a történeti, jogi és államtudományok terén; ismerte ezen szakokban, a német irodalom közvetítése útján, fordításokban a jelesebb angol és francia írókat is. Külföldi utazásai alatt utóbb személyesen is megismerkedett a német irodalom több kitűnőségével, különösen Rotteckkel és Welckerrel, Schlossserrel és Mittermayerrel, a kik közül az utóbbival mondhatni baráti viszonyban állott. Reá nézve azonban a német irodalom csak azon közeg volt, a melyen át a kor újabb eszméivel megismerkedett. Nem szegődött a híres tanárok tanítványává, nem esküdött szavaikra. Se rendszeröket, se módszeröket nem sajátította el. Nézeteiket sem idézi soha. Csak látköre tágult; maradván egyébként testestől lelkestől gyakorlati magyar államférfiú, a ki azonban a hazai viszonyok alapos ismeretét a kor műveltségének megfelelő államtudományi képzettséggel, a külviszonyok helyes felfogásával s a polgárisodás problémái iránt, vonatkozásukban az államra és társadalomra, kellő tájékozottsággal egyesítette.

Az irány, mint láttuk, a mely felé haladni kell, ki volt jelölve. Most sem lehetett az más, mint a melyben Európa más

alkotmányos nemzetei haladtak; a mint követte nemzetünk, Sz. István ideje óta folyvást az államalakulásban is időről időre a nyugoti polgárisodás általános irányát.

De viszonyaink közt, a melyek a reformeszmékre még nem voltak megérve, s a midőn a haladásnak oly rendkívüli akadályai voltak kormányban és törvényhozásban, mikép történjék az első lépés?

Az új eszméknek csak igen kevés követője volt még magában az ellenzék kebelében is. Az 1832—6-ki országgyűlésen két táborra szakadt ez a párt is, mihelyt arról vala szó, mely kérdésnek adjanak elsőséget a tárgyalásban. Egy rész a kereskedelmi rendszeres munkálat, a másik, kezdetben kisebb töredék, az úrbéri viszonyok rendezésének elsőbbségét vitatta. Senki sem tagadhatta a kereskedés ügye fontosságát. Nem csekély anyagi hasznot helyezett kilátásba az ügy rendezése, kivétel nélkül az ország összes lakosaira, míg a másik kérdésnél csak az adózó nép érdekét látták fenforogni. De lehetett-e remény az akkori viszonyok között a kereskedési ügyek rendezésére, azon érdekekkel szemközt, a melyeknek fel voltak áldozva a magyar érdekek? Annál hálásabb ügy az ellenzéknek, tapsokat és szónoki babérokat aratni! Szerencsére a kormány jött segítségére a valódi reformpártnak, a királyi előadások közt első helyre téve az úrbért.

Azonban az úrbér pártolói közt sem volt egyetértés.

A reform hívei urbarium által nemzetet akartak: míg a kormány és pártja, sőt az ellenzék egy része is, mint Kölcsey mondá, urbarium által csak urbariumot akart. Nem is szölok azokról, a kik az úrbéri tanácskozások alatt nem egyszer fölriadtak, hogy mit ér nekik a szabadság, ha más is szabad lesz, a kik előtt, mint bevallották, csak azért kedves a szabadság, mivelhogy kiváltság, mely őket a sokaság fölött megkülönbözteti; és a kik valahányszor a jobbágyok személyes szabadsága és vagyona biztosításáról vala szó, mindig az alkotmány vesztét hirdették: még a régi gárdának olyan rokonszenves alakja is, a

ki minden alkalommal lovagias nagylelkűséggel szállt sorompóba a nép védelmére, a ki már e század kezdetén felszólalt ez ügyben, még Nagy Pál is elegendőnek látta «constitutiónk tökéletes bátorságára, hogy a polgári társaság tagjai annak javaiban *proportionált* mértékben részesüljenek, elegendőnek az adózó nép érdekében, ha vagyona és személye *nagyobb* törvényes bátorságba helyeztetik». Milyen volt az a *proportionált* mérték, az a *nagyobb* bátorság: szomorúan mutatták a viták. S a kiváltások szűkkeblű védői ha leküzdettek is egy és más kérdésben az alsó táblánál, legyőzhetetlen szövetségesre találtak a főrendiház ellenállásában és a kormányban, a melynek féltékenységet szintén fölriasztotta az eszmék fejlődése és újabb áramlata.

Csuda-e, ha ilyen viszonyok közt, az urbariumból akkor csak urbarium lett?

A történetet hamisítja meg, a ki ez eredmény csekély voltát, mint csak nem rég is hallottuk, a reformpárt azon töredékének veti szemére, a melynek sorában, a melynek élén DEÁK FERENCZ küzdött; s a nép felszabadításának minden érdemét e hazában egyedül azoknak tulajdonítja, a kiknek az érett gyümölcs utóbb, világrendítő zivatar közepett, az ölébe hullott.

Örök hála a merész kezeknek, a melyek az alkalom kedvezését, a minő a nemzetek életében oly ritkán fordul elő, felhasználni siettek, hogy a súlyos idők, a melyek következtek, érdekében egybeforrva találják a nemzet minden osztályát! De hála és elismerés azon férfiaknak is, a kik előkészítették az eszme diadalát!

Senkinek sincs e részben több érdeme, mint DEÁK FERENCZ-nek.

A beszédek, a melyeket e nemes lelkű emberbarát és államférfiú az 1832—6-ki és az 1840-ki országgyűléseken a szegény adózó nép ügyében mondott, teljes erejében mutatják föl szónoklatát. Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy föl ne szólaljon e tárgyban; s minden érvet kimerít, a szónoklat minden fegyverét felhasználja. Alapos jogtörténeti fejtegetésekkel

ostromolja a visszaélést; s ha a Corpus Juris elhagyja, vagy éppen ellene fordul: arra a törvényre hivatkozik, a mely — hogy saját szavaival éljek, — minden polgári törvény fölött örök és változhatatlan, a melyet a világ kezdetétől annyi századokon keresztül semmi álokoskodás sarkaiból ki nem forgatott, semmi hatalom és erőszak el nem nyomhatott, arra a törvényre, a melynek legkisebb sértését keserű bosszúállás követte mindenkor, a melyet az alkotó minden jobb embernek szívébe vésett, a mely nélkül írott törvény igazságos és boldogító nem lehet, — tudniillik a természet szeghetlen szent törvényére! Minden okot felhoz, a melylyel a magánérdeket meggyőzhetni véli; magyarázza, hogy ez és ama reform, mely a népnek sorsát javítja, mint a bírhatási jognak megadása, a nemességnek is érdekében van; hogy a szabadság, többekkel megosztva, becsében nem vesz, sőt erejében nyer, biztosságában növekedik; hogy csak ott erős a polgári szabadság, a hol minden polgár védi azt, mint köztulajdonát. És ha a magánérdekek, a kiváltságok védőit ekkép igyekezett megnyugtanni: törvényekkel és történeti adatokkal igazolja, hogy ősünk soha sem késtek a tulajdon korlátlan használásának gátot vetni, valamikor azt a szegény adózónak sorsával szorosán összenőtt nemzeti közboldogság szükségessé tette; s az állam magasabb érdekére hivatkozik, az államéra, mely csak tulajdonnal bíró szabad polgárok által válik erőssé. «A szorgalomnak, úgymond, két hatalmas rügója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt és lelkesedést a hon védelmében; s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon». Az ész, az értelmet igyekszik megnyerni mindenekelőtt: de aztán a szívhez is fordul. Egy néptribun, egy Gracchus élénk színeivel, kiáltó vonásaival festi a szegény nép szenvedéseit. A katonaszállásolás nagy terheiről szólván: «A vadnak, mondja többek között, barlangja s a madárnak fészke van, a melytől erővel is távoztat minden idegen tolakodást, de a magyar adózó

nem ura még önsajátjának se, házában nem ő rendelkezik, mert az állam, melynek minden terheit viseli, még házi nyugalmát sem hagyja háborítlanul, s oly vendéget szállított hozzá, kit túrni kénytelen, olyan vendéget, ki gyakran idegen földnek gyermeke, s a kihez még az édes honi nyelvnek megszokott hangjai s a közös haza közös szeretetének érzelmei sem kapcsolják». Áthatva az igazság érzetétől, türelmetlenül sürgeti a reformot, mert a hazának elvesztett ideje minden perc, a melyben a hasznos igazságot kimondani késünk: de ha eredmény nem kíséri is rögtön törekvését, nem csügged azért, hasonló hévvel, buzgalommal küzd lépésről-lépésre, minden alkalommal. Az úrbéri legelő elkülönítéséről és kiosztásáról levén szó, miután igazságra, méltányosságra s fontos politikai tekintetekre hivatkozott, legalább, úgymond, legalább azt, a mi fentartására, a mi a megélhetésre szükséges, ne tagadják meg a jobbágyságtól, mely a közös haza birtokából és a polgári jogok jóvoltából ki van tagadva. «Éreztük mi, mondá folytatólag, mélyen éreztük e kitagadás méltatlanságát; és mondók, adjunk a népnek tulajdon birtokot, vonjuk ez által hozzánk közelebb, s egy édes kapocszal kössük őt e hazához, a melyet ő táplál, ő védelmez leginkább, — igen, adjunk a népnek tulajdont! Nem, felelé a többség; mert omnis terrae proprietas ad dominum spectat; a tulajdon pedig szent és sérthetetlen. Jól van, viszonzók, engedjük meg tehát legalább, hogy ez úrtól, ad quem omnis terrae proprietas spectat, szabad alkú szerint vehessen a nép magának fekvő vagyont. Isten őrizz! válaszolt a többség; constitutióinkba ütközik! Így szorongatva végre azt kértük: válthassa meg legalább szolgálatait s fordíthassa magának és a hazának javára azt az időt jól, a melyet most földesurának boszúsággal, rosszúl dolgozva veszteget. Még ekkor is azt felelték: erről majd máskor tanácskozunk, mert ez is az alkotmányba vág! No most már az utolsó pontján vagyunk megtagadott rimánkodásinknak; most csak azt kérjük: élelméről gondoskodjanak, ne foszszák meg betevő falatjától azt a népet, a

mely az ország terheit vállán hordozza. Ezt már csak nem lehet halogatni! Ez már talán csak nem ellenkezik a constitútióval! Mert nyomorúlt constitútió volna az, a melylyel ellenkeznék több millió leghasznosabb polgártársaink élelméről gondoskodni; szerencsétlen haza volna, a melynek intézményei azt kívánnák, hogy azon millióktól, a kiktől minden jogokat megtagadtunk, most még az élelmet is elvegyük; azoknak vegyük el élelmöket, a kiknek mindenök, a mire még számot tarthatnak, úgyis csak az, hogy élhessenek ezen hazában, a melynek terheit viselik, de birtokából kitagadtattak!» Így kér, így esdekel DEÁK a nép nevében: olykor azonban, a midőn még áldozatról sem lehet szó, csak az kívántatik, hogy a törvényes ótalom a jobbágy személyére és vagyonára is kiterjesszessék, követelőleg emeli föl szavát, kijelentvén, hogy nem kegyelmet vagy ajándékot kér, hanem igazságot követel, a melyet az emberiség jogának sértése nélkül nem tagadhatni meg; nem új engedményt kíván, hanem csak azt a jogot, a mely a természet törvénye szerint a jobbágyokat is illeti, s a melyet a földes urak gyakran visszaélésekkel súlyosbítva bitortak, kívánja visszaállíttatni. «Nyolczszázados alkotmányunknak nyolczszázados igazságtalanságát kívánom, úgymond, jóvátenni! A haza ügyének nevében óhajtom ezeket, mert a közboldogság nem lehet általános, a nemzet virágzása nem képzelhető, a hol még a személybeli bátorság is csak kiváltság, a hol azt csak a kisebb rész gyakorolja kizárólag!» Most igazságérzetére, majd egy szép beszédben hazaszeretetére hivatkozik a főrendeknek. A szónoki pathosz megindító szép példányai. S ha mindezeknek sem volt kellő eredménye: csodálhatjuk-e, ha olykor humora kiömlését sem tudta visszatartóztatni. Mikor ismételve hirdették, hogy e hazában minden birtok a földesurat illeti: megjegyzé DEÁK, hogy Görögország számos istenei több mérséklettel és szerénységgel bírtak a magyar nemességnél, mert azok az erdők, vizek, rétek birtoka fölött osztozkodtak, míg a magyar nemes mindennek korlátlan

ura. És mikor a főrendek a természet törvényében gyökerezőnek mondták a földesurak büntető hatóságát, mondván, hogy az az atyai és más ehhez hasonló hatalmak példája szerint minden más nemzeteknél is fenáll: kegyetlen ironiával taglalja DEÁK ez állításokat, s kimutatván a büntető hatalom eredetét az államban, és kifejtván mennyire képtelen és veszélyes dolog ezt a hatalmat egy osztályra s annak boldog és boldogtalan, eszes és eszelős, tudós és tudatlan, szelíd és dühös, heves és hidegvérű, élő és isten kegyelméből születendő tagjaira ruházni, gúnyosan kérdezi a főrendektől: mely kiadását bírják a természetjognak? Ugyanezt kérdi az atyai hatalmat, és más nemzetek példáit illetőleg a statistikáról. Folytassam-e a szemelvényeket, a melyeknek mindenike új meg új vonást nyújt az ember és a polgár, a szónok és az államférfiú, e nagy szellem és nemes lélek jellemzéséhez? Említsem-e, mily ügyességgel ragad meg minden közelítést, mint használja föl a királyi leirat minden szavát az általa oly lelkesen védett ügy érdekében? Hogy az adózó nép terheinek könnyítésére akkor csak annyi is történt, a mennyi történt, nagy részben DEÁK műve; s hogy csak annyi történt, senki sem fájlalta inkább, mint épen ő. «Mi több kedvezést, több biztosságot óhajtottunk volna, monda többek között követi jelentésében, de sok egyes érdek összesített ereje gátolta küzdésünk sikerét». Vérző szívvel szól különösen azon törvényjavaslatokról, a melyek a népnek morális emelkedését valának eszközözendők. «Ez volt, mond többek közt, legszebb, legnemesebb feladata a törvényhozásnak, s fájdalom épen ebben történt majdnem legkevesebb, mert épen ebben találtunk mind a kormánynál, mind a főrendeknél legtöbb ellenszegülésre.» Egyik lépés azonban szükségkép maga után vonja a másikat. Meg van győződve, hogy idő és közvélemény ki fogják fejteni, a mi még hátra van, az osztályok érdekei egy magasabb közös érdekekben fognak egyesítettetni, s egyesült erejében függetlenségére nézve is biztosabb lesz a nemzet».

Minden pessimismusa mellett, már Kölcsey megjegyezte, hogy az eszmék röpkednek itt és amott és meg is ragadnak. Mi lehetne belőlünk, úgymond, ha a jobb fejek gondolataikat sajtó útján szabadon közölhetnék! DEÁK szintén meg volt győződve, hogy a szóból előbb-utóbb vélemény leszen és a véleményből egykor cselekedet. Hogy csüggedéstől megóvja a haladás barátait, figyelmeztette is őket erre nem egyszer. «Hazánkban, mondá többek között, hol a sajtó nem szabad, a nyilvánosságnak legbiztosabb, sőt csaknem egyetlen eszköze az országgyűlési tanácskozás. Az így világosságra hozott igazság elterjed az ország minden részében, s a tapasztalás bizonyítja, hogy a mire a többség egyik országgyűlésen nem volt elhatározva, azt a másik országgyűlés csaknem közakarattal állapította meg. Sőt nem egy példát hozhatni föl, hogy a kerületi tanácskozásokban előhozott okok országos ülésig sok megye vélekedését jobbra változtatták.» Nagy súlyt fektetett azért arra DEÁK, hogy fontos tárgy vitatás nélkül ne döntessék el; nagy súlyt fektetett rá, hogy fontos kérdések, a közel eldöntés reménye nélkül is, szőnyegre hozassanak és megvitattassanak. S ő maga épen ilyen kérdések megvitatásában szerezte gyakran legszebb szónoki babérait. Említsem-e csak az ösiség és hitbizományok eltörlése mellett s a vallásszabadság ügyében mondott nagy beszédeit; említsem-e többszöri felszólalását a törvénykezés javítása, a sajtószabadság és a népnevelés ügyében? Míg az ország, a nemzet, az országgyűlés, az alsóház, a törvényhatóságok és azok képviselői, sőt egyes felekezetek és polgárok jogait is féltékenyen őrzi és védi minden alkalommal: hasonló buzgalommal törekszik létesíteni, s ha nem lehet, legalább előkészíteni a reformokat minden téren. Nem szereti ugyan az egyszer fölvetett tárgyat abbahagyni, mert az közönségesen csüggedésre, a csüggedés pedig erőtlenségre mutat; s gúnyosan mondhatják, mint tréfásan megjegyezte, hogy az oroszlány rettenetesen feltátotta száját, de — csak ásított: mindazonáltal inkább leteszi a veszélyezett ügyet, hogysen idő előtt eldöntésre vivén, elveket adna föl,

félszeg intézkedéseket engedne létre jöni, roszt törvényeket, a melyek elégületlenséget szülnek s a jövő reményeit is elölik. Tudja, hogy az idő lelkével haladó művelődés, mely se vissza lépni, se megállani többé nem képes, kivívja előbb-utóbb, a mit ma nem lehet; s a földműves biztos reményével készíti elő a földet, hinti el a termő magokat.

Ime, uraim, a szempontok, a melyekből az 1832—6-ki országgyűlés megítélendő.

Nem nagy eredmények, ha csupán a törvénytár száraz adatait tekintjük. Nem nagy lépések a reformok terén, de megindulás több irányban. Parányi alkotások: de nem ismeri fejlődésünk történeteit és igazságtalan azon idők államférfiai iránt, a ki nem látja a nagy akadályokat, a melyekkel akkor küzdeni kellett; nem látja, e nagy akadályok daczára, egyes kis alkotásokban is a nagy elveket, s e kis alkotások mellett annyi nagy eszme kezdeményezését. Sokat megvédett ez országgyűlés, s ha keveset alkotott, nagy dolgokat készített elő. Talán a parlamenti kormányrendszer kivételével, mely a negyvenes évek kezdeményezése hazánkban, az 1832—6-ki országgyűlésen találjuk elhintve magvait majdnem mindannak, a mit a kedvező időjárás az 1848-ik év tavaszán megérlett.

Az 1832—6-ki országgyűlésen folyvást növekedett DEÁK nagy szellemének intéző befolyása.

Az 1840-ik országgyűlésen pedig már úgy jelent meg, mint pártjának senki által kétségbe nem vont, mindenkitől készséggel elismert feje. Maga az ellenfél, a kormánypárt is kijelentette, hogy az ellenzék vezetése DEÁK-nál van legjobb kezekben. Alig lépett föl a közpályára, azonnal föltűnt mindenki előtt a különbség, a mely e férfiút a régi ellenzék sok híres emberétől megkülönböztette. Kölcsey, mint tudjuk, maga is az ellenzék egyik vezértagja, erős színekkel jellemzi e férfiak eljárását. «Mi a patriotismus? írja Naplójában. Felelet: az oppositio. És mi az oppositio? Felelet: tagadása annak, a mit az udvar állít és a personális.» S aztán idézi az öreg Balogh János példáját,

a ki, úgymond, — az isten nyugtassa, — 29 napig vitatott valamit tüzzel és vassal, és mikor a 30-ik napon a personális végre elfogadta, ő rögtön az ellenkezőbe rohant által. Hosszas idők szomorú tapasztalásai, sajnos viszonyok vitték a dolgot annyira e hazában, hogy a hazafiság azonos fogalomnak tartatott a kormányval való ellenkezéssel. DEÁK-nak soha sem telt öröme az ellenzésben; sőt fájt neki a kormány megtámadása: mert a törvénytelenység nem csak jogérzetét sértette, hanem azt a tiszteletet is, a melylyel nézete szerint, a nemzetnek a végrehajtó hatalom iránt kellene viseltetnie. Csak úgy derülhet szebb jövő a hazára, mondá többek közt, ha a nemzet és kormány a törvény és igazság ösvényén egyesítik erejüket, a helyett, hogy e két erő kétes küzdelemben egymást emészti föl, könnyen veszélybe döntvén fejedelmet és hazát. Mennyire szükségesnek tartotta ő nemzet és kormány közt az egyetértést, a kölcsönös bizalmat, mutatja gyakori felszólalása, a melyben az egyetértés és bizalom fontosságát annyszor kiemelte. S hogy mindezek nem üres phrázisok voltak DEÁK-nál: mutatja folytonos, őszinte és sikeres törekvése, helyreállítani kormány és nemzet között a bizodalmat. Tiszteletet követelt ő a kormánytól a nemzet jogai iránt: de viszont elismerte és tisztelte a kormány törvényes jogait, úgy vélekedvén, hogy a szabadság nem egyéb a jogok ezen kölcsönös tiszteleténél; s míg a kormány, mely a jogot sérti, nem egyéb erőnél, az a kormány, mely a jogot tiszteli, maga az élő törvény. A jog önzetlen és részrehajlatlan védelmében hazafiúi kötelességet látott, amelynek teljesítésében se a hatalmasok komor tekintete, se polgártársainak heve nem tántorította el. Mint az alkotmányos monarchia őszinte híve, hódoló tisztelettel viseltetett a fejedelem személye iránt: de többször kijelentette, hogy önállásáról annyira nem feledkezhetik meg, törvényhozói kötelességét annyira nem mellőzheti, hogy a mire okok nem vezérelhették, a fejedelmi név méltósága által engedje magát vezéreltetni. A törvényhozás méltóságával nem tartotta megegyezőnek, hogy

egyedül a fejedelmi névvel kiadott leirat mozdítsa el a képviselőket előbbi vélekedésétől. Ez, úgymond, nem volna bizonyossága az erkölcsi erőnek, a mely nélkül pedig nincsen nemzeti erő. Minél nagyobb tisztelettel viseltetik a fejedelem iránt: annál őszintébb nyíltságra véli magát kötelezettnek irányában. Fel nem szólalni a sértett jogok mellett, már fentebb idézett szavai szerint, kétkedés a fejedelem igazságszeretetében. S mikor egy alkalommal megütközésre talált megjegyzése, hogy a fényes nádori hivatal korlátlan hatalma ellen is az egyéniségen túl fekvő biztosítékot kell keresni: válaszul adta a megütközőknek, hogy a nádor személyét is kevesebbé tisztelik, ha betegek iránt gyakorolni szokott kímélő hallgatással mellőzik a sérelem megemlítését. De a midőn egy alkalmat sem mulasztott el szót emelni a jog, a törvény sértése ellen: azzal a méltósággal tette azt mindannyiszor, a melytől távol volt minden ellenzéki viselkedet; oly hangon tette, a melynek nem kevesebbé fájt a jogtalanság, mint a hatalom tekintélyének sülyedése; és azzal az őszinte törekvéssel tette, hogy a felbomlott jogrenddel együtt egyszersmind a megingatott bizodalmat is helyreállítsa. Maga és polgártársai részére teljes szólásszabadságot követelt a kormánytól és pártjától: de biztosítani kívánta azt ellenfelei részére is polgártársai türelmetlensége ellenében. «Tisztelem én, monda nem egyszer, tisztelem a vélekedések szabadságát; nem is utalok a mívelt világ ítéletére egyes emberek tetteire nézve, mert úgy hiszem, minden ember kebelében hordozza tetteinek legigazabb bíróját, a lelkiismeretet. Csak az előttem a nyomorúlt, a ki tetteiért önkebelében nem találja meg a megnyugtatót.» A milyen rendkívüli buzgalommal védte éveken át a kormány ellen a szólás szabadságát: nem kevesebb erélylyel szólalt föl nem egyszer a közönség, az országgyűlési ifjuság tüntetése ellen, mely a kormánypárt egyes népszerűlenebb egyénei ellen gyakran kikitört. Mikor egy ízben Szathmár megye egyik követét az alsóházban megjelenésekor szünni nem akaró pizszszegéssel fogadták: DEÁK kigyó-sziszegésnek bélye-

gezte a pizszegést, kijelentvén, hogy a haza szent ügye, a melyért küzd, nem szorult ilyen gyáva fegyverre; s a kik a tanácskozások folyamát ekkép zavarják, inkább ártanak az ügynek, mert azt méltóságából a porba alacsonyítják, s a türelmetlenség reactiót szül. Nézeteket, elveket és politikai eljárást mindig keményen megtámadott DEÁK; volt szava, ha kellett, a politikai alávalóság megbélyegzésére is: de mindenkor kíméletes volt ellenfeleinek személye iránt. A különben kedélyes ember, komoly ügyekben tréfát nem értett. A természettől szenvedélyes mérsékletű férfiú, köztanácskozásokban, a melyeknek méltóságát mindig megőrizte, bámulatos erővel tudott magán és szenvedélyein uralkodni. Bármilyen gazdag ere a humornak állott rendelkezésre: beszédeiben személyek ellen ritkán élt azzal. A polemia élesebb fegyvereit, a melyek folyvást sajgó, fájós sebeket ütnek, óvatosan kerülte. «Őrizkedjél a gúny és elmésség kétélű fegyverével érzékenyen sérteni másokat, írja egy barátja fiához: a biztató kaczagás, mely elmésségedet kíséri, csakhamar elhangzik, de az érzékenyen sértettnek kebelében visszamarad a keserűség, s hiúságod pillanatnyi diadalát másnak fájdalmán s elvesztett szeretet árán vásárolhatod meg.» DEÁK nem igyekezett ellenfelét se gyűlöltté tenni, se nevetségessé. S ha ellenfele mégis sértve érezte magát személyében, mint egy alkalommal az 1832—6-ki országgyűlésen Trencsin követe: DEÁK lovagias készséggel sietett megjegyezni, hogy nem volt szándéka sérteni, kijelentvén, hogy ha mindamellett is sértettnek érzi magát Trencsin követe, mind a becsület szabályainál, mind állásánál fogva kötelességének tartja tőle bocsánatot kérni.

Ha megemlítjük még, hogy ellenfeleinek érveit czáfolás közben mindenkor hűven idézte; szavaikat soha nem ferdítette el; és hogy a politikai vitatást velök a nyilvános küzdterre szorítván, a magánéletben a társalgásra egészen közönyös tért keresett: könnyű megértenünk azt a közbecsülést, a melyben DEÁK az ellenpárt emberei előtt is állott. Mig általában

mindenki meghajolt nagy esze előtt: igazságszeretete, mely a midőn valamely ügyet védett is, ítéletet látszott mondani, mérséklete, lovagiassága, s jellemének egyenessége és önzetlensége, a melyben senki sem kételkedett, pártkülönbség nélkül vonzotta hozzá a közpálya embereit.

Mennyivel szorosabbnak kellett lennie a kapocsnak, a melyet egyszersmind a vélemények rokonsága, s a vonzerőn kívül, melyet személyes tulajdonai gyakoroltak, az államférfíui képességében vetett föltétlen bizalom képezett. Ez a kapocs fűzte hozzá pártját, minden viszonyok között, egész politikai pályáján keresztül; ez fűzte hozzá élete végső szakaszában azt a nagy történeti pártot is, mely 1848 előtt szemközt állt vele.

Államférfíui képessége iránt olyan nagy, olyan általános volt a vélemény, a minővel a párt egy államférfia sem dicsekedett népszerűsége tetőpontján se. A népszerűség, melyet nem keresett, válságos perczekben őt kereste fel mindannyiszor. Gyakran előidézte őt a közbizalom félrevonultságából is, mert bármennyire szerette, sőt korán mutakozó szívbaja miatt szerette is a nyugalmat: nagy érdekek, nagy események mindig kimozdították őt nyugalmaából. És megjelenvén a pártban, nem egy összeütközést oszlatott el pártjának egyes töredékei, vezéregyéniségei közt; s ítéletében rendesen megnyugodott mindenik fél.

Valóban senki sem bírt a pártban nagyobb tehetséggel a vezéri szerepre. Már említettük alapos jogi és államtudományi képzettségét. Deák azonban minden időben több tudományt merített az életből, mint a könyvekből. Voltak tudósabb emberei a pártnak, a melyhez tartozott: de se jobban értesült, se bölcsébb embere nem volt. Nagy lelkiismeretessége hozta úgy magával, hogy soká fontolgasson, mielőtt a cselekvés terére lép. Országos ügyekben soha sem határozta el magát, míg minden kérdést meg nem vizsgált, minden nehézséget meg nem mért, minden ellenvetést el nem oszlatott; de ha egyszer megválasztotta a kiindulási pontokat s határozottan kijelölte a czélt, nagy tehet-

sége összes erejével törekedett a kitüzött czél felé. Senki sem bírt nagyobb mértékben azzal a biztos pillantással, mely látja az igazat, megméri a lehető és biztosítja a sikert. Senki sem bírt több figyelemmel keresni, több hideg vérrrel megtalálni és több óvatossággal elhárítani a nehézségeket. S a belátás ritka tapintattal párosult benne, nem kevesebbé tudván, hogy miként és mikor, mint azt, hogy mit kell cselekedni. Azon túl pedig, a mit épen cselekedni kellett, soha sem ment. A hiúság mindenkor távol volt tőle; gyűlölte a merő politikai szereplést. Az ügy, a melyet védett, a melynek minden pártot megnyerni törekedett, foglalta el teljesen és kizárólag.

— Tisztába jöven DEÁK magával, mindenekelőtt bizalmasabb embereivel közölte, s ha azok helyeselték, pártja értekezletén adta elő nézeteit. Ha elfogadták véleményét, készséggel engedte másoknak a dicsőséget, hogy nyilvános ülésben azt, mint saját indítványukat vagy a párt megállapodását előterjeszszék. A ki személyes hiúságot nem ismert, örömet nyújtott talapot mások ambíciójának. Megállapítván a csatatervet, egyes ritka eseteket kivéve, a midőn az ügy rendkívüli fontossága miatt az indítvány előterjesztését és kifejtését is elvállalta, a vezér maga rendesen csak akkor lépett föl, mikor a viták új fordulatában új irányt kellett adni, vagy az ügyet már eldöntésre kellett vinni. S míg az első esetben, kivált régebb országgyűléseken, a melyek házszabályokat sem ismertek, erős logikája többször vezette vissza a tanácskozások folyamát a kellő mederbe: felszólalásai a viták előhaladott stadiumában is új érveket, új szempontokat hoztak föl mindannyiszor, oly világosságot öntvén el a tárgyon, a mely minden kételyt eloszlatott.

Ha azonban párthívei között olykor ellenvélemények nyilatkoztak: nem igyekezett azokat elhallgattatni, hanem meggyőzni vagy megnyugtanni törekedett. Tekintélyre soha sem esküdván, párthíveitől sem követelt teljes lemondást egyéni véleményeikről. A politikai párt nem szerzet, a melynek tagjai föltétlen engedelmességet fogadnak. A pártfegyelemnek is meg-

vannak határai. A haza minden előtt. Ő, a pártfőnök maga is nem egyszer volt abban a helyzetben, hogy egyes kérdésekben nem értett egyet a ministeriummal, a melyet támogatott, sőt a párt többségével se, a melyet vezérelt; a párt vélekedését hallván, nem egyszer mondta bizalmas körökben barátainak, hogy ő csak DEÁK és nem Deákpárti; de hogy eltávoztassa a kormányválságot, mely a midőn még csak egyik párt tartatott kormányképesnek, egyszersmind alkotmányválsággal fenyegetett, készséggel rendelte alá nézetét azon ministerium nézetének, a melyet az ő támogatása tartott fen, és a pártnak, a melyet ő vezérelt. Párthíveitől is csak azt kérte többször, vessen számot kiki önmagával, fontolja meg lelkiismeretesen: miből származhatik nagyobb baj a hazára, abból-e, ha egy időre a párt egyik és másik tagjának nézete nem jut érvényre, egyik és másik tag alárendeli véleményét a többségnek, vagy abból, ha nehéz válság idéztetik elő, — és a szerint határozza el magát. A lelkiismeretesség ébrentartása párthíveiben és a nemzetben: volt legfőbb törekvése; jól tudván, hogy a hol a lelkiismeret áll őrt, ott van a legnagyobb biztosságban a haza érdeke.

Az eltérő nézetek kiegyenlítése azonban pártja kebelében legtöbbször sikerült DEÁK-nak. Magánosan is beszélt többekkel; s egyetlen felszólalása a clubbokban és a házban is sokszor oszlatott el nagy egyenetlenségeket, a melyek már-már fenyegető alakot öltöttek. Olykor egy adomával, egy-két megjegyzéssel sikerült neki fékezni a túlbuzgalmat, eloszlatni az ábrándokat, meggátolni az éretlen kísérleteket. Sokkal nehezebb föladat, mint fölizgatni a szenvedélyeket. Míg sok népszerűségnek alapja éppen a hízalgés a nép szenvedélyeinek: az ő népszerűsége azon általános meggyőződésen alapúlt, a melylyel jelleme, őszintesége és önzetlensége iránt kivétel nélkül mindenki viseltetett. Megszokták tőle, hogy pártjával szemben szintúgy kimondja az igazságot, mint ellenfelei irányában. S tudták, hogy a kinek böles mérséklete oly hatalommal bír, csillapítani a fölvert hullámokat, nem kevesebb erélylyel és sikerrel tudja bátorítani, ha

kell a csüggedést, s buzdítani kitartásra nagy eszmék és nagy érdekek mellett a lelkesedést. Nagy érzéke a lehető iránt egyensúlyban állt az igazság erejében vetett bizalmával; s míg amaz megóvta minden csalódástól, erőt merített ebből a küzdelemre.

Minél nagyobb akadályai voltak nálunk a haladásnak 1848 előtt; és minél inkább hajlandó csüggedésre fajunk lobbanékony, de hamar elalvó lelkesedése: annál szükségesebbnek vélte DEÁK folytonos kitartásra buzdítani a nemzetet, mind a reformok terén, mind a jogok védelmében. Követi jelentései, elsorolván mindannyiszor, mennyi jogos reménye a nemzetnek hiúsult meg a bevégzett országgyűlésen, mindannyiszor kitartásra intő szózatokkal végződnek. A haza védelmének szent kötelességével, úgy mond, egy új kötelesség párosult korunkban: kifejteni a nemzet szunnyadó erejét, új életet adni a szorgalomnak s a béke áldásai közt virágzásra emelni a hazát. A ki e kötelességet nem teljesíti, mert a sértett magán érdekek felzúdult zajától visszariad, szintolyan gyáva, mint a ki az ellenség fegyverétől félve, nem kelt föl hajdan hazája védelmére. A tespedés életölő álma lassú halál, s még inkább semmivé teszi a nemzetet és annak függetlenségét, mint a fegyveres ellenség dúlása. Hanyagság, csüggedés, ingatagság minden kifejlést lehetetlenné tesznek. A sikert más nem biztosítja, mint a kitűrni-tudás, a melynek minden bukásnál jelszava: csak újra és ismét újra! Meg volt győződve, hogy hazánkban sem lehetett már az igazságos közvélemény hatalmas szavát elfojtani vagy mellőzni; hogy előbb-utóbb ki lesz víva, a mit a nemzetnek csüggedést nem ismerő közkívánata közszükséggé tesz. Bízik az igazság és a nemzet erkölcsi ereje diadalában. Erkölcsi erő, szerinte, a nemzetek legnagyobb kincse; s a nemzetnek csak azon felszólása hatalmas, a melyet csüggedni nem tudó erkölcsi erő támogat, míg az ingadozó vélemények pusztán és nyom nélkül enyésznek el. Ezen erkölcsi erő és a jogérzet megszilárdítása DEÁK politikai paedagogiájának egyik főfeladata. Azok a jogok szerinte a legbiztosabbak, a melyek nem csak a törvények

tabláira vannak holt betűkkel írva, hanem minden polgárnak kebelében kiolthatatlanul élnek. Szüntelen sürgeti ez okból az erkölcsi erő fejlesztését, mintha előre már hosszú éveken által tökélt igyekezett volna gyűjteni arra a nagy küzdelemre, a melyből az ő bölcsesége mellett erkölcsi erő vezette ki szerencsésen e nemzetet. ✕ ✕ —

—Az 1840-ki országgyűlésen, mint maga mondotta, nem kis aggodalommal lépett DEÁK a nehéz követi pályára, mert — úgymond — fájdalmasan érezte azt a nyomasztó állapotot, melyet polgári szabadságunk vérző sebei, a személyes szabadságon ejtett súlyos sérelmek és polgártársai szenvedései okoztak.

Két elven alapúl a képviseleti rendszer: a szabad választáson és szabad szóláson. S míg a szólásszabadság már az 1832—6-ki országgyűlés alatt súlyosan megsértetett, azóta is mind e szabadságon, mind a választás szabadságán újabb sérelmeket ütött a kormány. Növelték a hazafiak aggodalmait a főtörvényszékek eljárásai, a melyek hűtlenségi pörökben a törvényekkel nem egyező elveket és eljárást állapítottak meg. Kifogásokkal élni megtiltották, holott azt a törvény a legkisebb fontosságú pörben is megengedte; s a hűtlenségi pörnél épen a per útja és a fölperesség kérdésében kellett megmutatni, hogy a vád nem hűtlenség tárgya. Megtagadták a szabad lábon való védelmet, a mit csak felségsértés esetében tiltott a törvény. Az üldözöttek védőitől titoktartási esküt követeltek. A tanúk hitelesítése, vádlottak kihallgatása nem az illető törvényszék, hanem csak kiküldöttek előtt történt. Ítéletekben elvül állították föl, hogy a közgyűléseken történt kijelentést, mint hűtlenségi vétket, lehet büntetni még akkor is, mikor azt vétkes cselekedet nem követi, mikor abban senki törvénytelségre föl nem szólítatik, a midőn csak törvény- és alkotmányyszerű javaslatok tételnek. S a fejedelem személyének sérthetetlenségét a kormányra is kiterjesztendőnek mondták, a mely elv nemcsak régi törvényeink tartalmával, hanem az alkotmányosság lényegével is ellenkezik, lehetetlenné tévén a felelősség alkalmazását.

Kell-e többet mondanom, hogy feltüntessem a szólásszabadsági sérelem egész jelentőségét? Nem elavult kiváltságok védelméről volt itt szó, mint olykor talán némi okkal is, szemére vetették a magyar ellenzéknek. A polgári és politikai szabadság nagy kérdései, a személyes biztosság és a köztanácskozások szabadsága, az egyes polgár legszentebb jogai és az alkotmányosság ügye általában forogtak szőnyegen. A magyar törvény és büntető eljárás, s a büntető igazságszolgáltatás általánosan elismert elvei egyaránt meg voltak támadva. És az eljárásnál, a melyet érinték, nem kevesebb ejtette aggodalomba az országot a szomorú tény, a melyről az eljárás tanúskodott: a főtörvényszékek függése a kormánytól, mely idegen hatalom törvénytelen befolyásának nem tudott ellenállani, s a felelősség ellen, a melylyel eljárásáért az országnak tartozik vala, hol a főrendiház, hol a fejedelem sérthetetlen személyének háta mögött keresett menedéket. Ez a hatalom most, mondhaták nem ok nélkül, a polgári és alkotmányos szabadság ellen, szövetségesévé tette azt a hatalmat is, a melyet minden államban épen a jogok öréke rendelt a törvény.

Kell-e mondanom, hogy a nagy érdekek, a melyek itt veszélyben forogtak, DEÁK FERENCZ-ben a leghatalmasabb védőre találtak? Beszédei, a melyeket a szólásszabadság ügyében tartott, nem csupán férfias bátorság, erős jogérzet kifejezései, hanem egyszersmind a polgári és politikai jogok, a büntető igazság és alkotmányosság főbb elveinek szintoly erélyes, mint alapos és meggyőző kifejtései. A második izenet, a mely a sérelmet minden oldalról földeríti, és a mely egészen a DEÁK műve, legméltóbban foglalhat helyet az újabb idők híres fölratai mellett. S beszédei és izenetei együtt, mondhatni egy tanfolyamát képezik a polgári és alkotmányos szabadság elveinek, a melyhez mindenkor bizvást fordúlhat tájékozás végett az alkotmányosság barátja, akár a polgári jogok, akár az államban levő hatalmak kölcsönös viszonyai iránt keres eligazodást.

Nyelv és tartalom tekintetében egyaránt az ó kor legkittü-

nőbb történetíróihoz méltó a követi jelentés azon egy pár lapja, a melyben DEÁK az érintett sérelmi ügyekben követett eljárásáról küldőinek számot adott.

Tudjuk, hogy a főrendi ház akadályozta meg az alsóház sérelmi fölratának fölterjesztését. Nemcsak mentegette a főrendek többsége a sérelmes királyi rendeleteket és az ítélőszékek eljárását, hanem a kormány jogairól és a bírói hatalomról olyan elveket állított föl, a melyeknek ösvényén egyesülést a két tábla közt se reményleni, se óhajtani nem lehetett. Felszólították tehát a főrendek az alsóházat, hogy új törvények alkotásával igyekezzék megszüntetni aggodalmait. «A hiányt pótolni, a tökéletlent javítani, válaszolá DEÁK, első és legszentebb kötelessége a törvényhozásnak. De azon elvek folytában, a melyeket a főrendek a bírói hatalomról felállítottak, s addig, míg a kormány elkezdett sérelmes rendszerét folytatta, s míg hatalmának súlya alatt szenvedtek polgártársaink, a kölcsönös bizodalomnak annyira megrázkódtatott állapotában tanácskozni azon törvények felett, a melyek polgári állásunk biztosságát, sőt hazánk egész jövődjét tárgyazva, kedvezőbb körülmények közt is fontos és nehéz feladatai a törvényhozásnak, vagy egészen sikertelen, vagy épen veszélyt hozó munka lett volna.» Már akkor meg volt győződve DEÁK, a minek oly erőteljes, a nemzet emlékezetéből kitörölhetetlen kifejezést adott utóbb a jogfolytonosság mellett vívott küzdelemben, — hogy a fenálló törvényeken ejtett sérelmet egyedül új törvények alkotásával orvosolni soha nem lehet; hogy a sérelmek tetteleges következményeinek megszüntetését s a törvények tekintetének visszaállítását kell mindenekelőtt követelni. Még a szenvedők sorsának enyhítésére nyújtott kilátás sem bírja rá, hogy eltérjen azon ösvényről, a melyet a polgári kötelesség és az előtte oly fontos politikai szempontok kijelöltek.

«Készek lettek volna ugyan a főkk, úgymond, megegyezni abban, hogy a sérelem panaszlásával és elveink vitatásával felhagyva, egyedül a szenvedők mellett szólaljon fel az ország gyű-

lése. A legbuzgóbb részvét meleg érzése, a barátság és szeretet édes kötelességei hatalmas ösztönül szolgáltak nekünk is arra : hogy a szenvedők sorsát enyhíteni, nekik az elvesztett szabadságot visszaszerezni, s őket a hazának visszaadni minden úton igyekezzünk. (De egy szentebb és magasabb kötelesség állott előttünk, melynek hatalmas szavánál minden egyéb érzelmeinknek el kellett némulni ; s ez a kötelesség a haza iránti kötelesség volt. Mi a nemzet képviselői valánk, s a nemzet nevében szólaltunk fel sértett törvényeink védelmére. Mi egyes polgárok sorsának enyhítéséért a nemzet jogait oda nem adhattuk, s a polgári szabadság sérelmeit elhallgatnunk véték lett volna még akkor is, midőn annak fentartásához a reménynek utolsó szikrája is elenyészett, mert a mit a hatalom ront meg, az ismét föléledhet, de a mit a nemzet könnyelműsége önként oda vet, vagy gyávasága elhanyagol, azt visszaszerezni ritkán lehet. Mi nem tehattunk oly lépést, mely által elveinket megtagadva, tetteleg törvényesítettük volna mindazt, a mit polgári szabadságunkra nézve oly veszélyesnek hittünk. Már pedig a nemzet sérelmeinek panaszlása helyett kegyelemért esdekleni annyi lett volna, mint a történeteket tetteleg helyeselve, vétéknek bélyegét nyomni a szenvedőkre, s nemzeti jogaink árán szerezni nekik szabadulást.)

Azt sem fogadhatta el DEÁK, hogy a két tábla külön nézetei közös felírás mellett terjesztessenek az uralkodó elé : mert olyan kir. válasz, a mely mindkét tábla nézeteinek megfelelően, képzelhető sem volt ; s e példa ösvényén más tárgyaknál is hasonló módot gyakorolni, kivált az országos ajánlatok kérdéséinél, káros is lehetett volna. Azt meg viszont a főrendek nem fogadták el, hogy az újonczok iránt hozott országos végzés ne terjesztessék fel, míg a szólás szabadságán ejtett sérelmek nem orvosoltatnak.

Folyt tehát a küzdés siker nélkül és mindinkább enyésző sikerrel. Voltak pillanatok, mint DEÁK írja, a midőn az ellenséges körülmények növekedő hatalma nemcsak szebb jövőnk

reményeit, de a jelent is veszélylyel fenyegette, s a melyekben az általános csüggedést csak az ügynek igazsága távoztatta el és azon meggyőződés, hogy igaz ügyért küzdeni még akkor is kötelesség, midőn már sikerhez nincsen remény.

«A kétes helyzet keserűségét, hogy ismét DEÁK-ot idézzem, növelte a leverő gondolat, hogy a kitűrni tudásnak nyomasztó átka még súlyosabb csapással is sújthatja hazánkat. Lankadni fog majd a sikeretlen küzdésben kifáradt nemzeti buzgóság, s végre a többség elveit megtagadva a felírás érdemétől eláll, vagy abban oly módosításokat tesz, a melyek által a sértett törvények melletti buzgó felszólalás pusztá kérelemmé válik, s ekképen a nemzet önmaga dúlja föl legszentebb jogait, a melyeket a hatalom megsértett ugyan, de meg nem ronthatott. Az ilyen bukás mindenkor gyávaság szülte öngyilkolás, ez pedig a legborzasztóbb halál, mert a meggyilkolt jelennel együtt sírba száll a szebb jövőnek reménye is, — olyan halál, melyet nem kísérnek részvét könyei, mert a mely nemzet önmagát elhagyja, sorsát megérdemli.»

Ily körülmények közt még nem a legkisebb veszély volt, a mitől a haza sorsán aggódó honfiak tartottak, ha az 1840-iki országgyűlés minden eredmény nélkül oszlik el, s a nemzet legmérsékeltőbb várakozásai is meghiúsulnak.

Régi tapasztalás, hogy kivált a felelősségre nem vonható kormányok, ha hibát követnek el és a nép panaszban tör ki ellenök, legtöbbször gyávaságnak tartják a visszalépést. Oly makaesség, mely egyénben is megrovást érdemel. Mennyivel inkább kárhozatos, midőn az egyéni becsület helytelen felfogása egy kormány kötelességével tévesztetik össze. Minél nehezebb ily esetekben a közbenjárás nemzet és kormány között: annál nagyobb, siker esetében, az érdem mind a kormányra nézve, mely elismeri, hogy van valami, a mi nála hatalmasabb: a jog, a közérdek; mind a közbenjáró férfiakra nézve, a kik megértették a hatalommal, hogy a jog tisztelete az, a mi a kormányoknak is legnagyobb erőt és tekintélyt kölcsönöz.

\Szerencséjére a nemzetnek, az 1840-ki országgyűlés vége felé, a kormánypárt egy kitűnő tagjának szavai szerint, néhány becsületes embernek, homályban és fény nélkül, sikerült a közbenjárás e nehéz munkája.

\A hűtlenségi pörök megszüntetettek, s már elítélt, szenvedő polgárai visszaadattak a hazának, a nélkül, hogy a képviselők ezt a nemzeti jogok sérelmével vagy képviselői állásuk méltóságára homályt vető lépéssel vásárolták volna meg. Ha a kormány nem lépett is töredelmesen a nemzet elé: megszüntette a sérelmek tetteleges következményeit; s reményt nyújtott, hogy a törvényellenes rendszer követése is meg fog szűnni. A követek háza pedig ünnepélyes határozatban teljesen fentartotta mindazon elveket, a melyeket a szólásszabadság ügyében kifejtett; és a mi fontosabb, oly általános elismerést szerzett azon elveknek, a mely előtt elvégre tetteleg a kormány is kénytelen volt meghajolni, s a mely a gyakorlatban minden új törvénynél erősebb biztosítéka lett a szólás szabadságának, épen oly időben, mikor e szabadságra hazánkunk, hol a sajtót még előző vizsgálat bilincsei nyűgözték, soha nagyobb szüksége nem volt. Fel volt derítve kétségbevonhatatlanul a különbség kormány és fejedelem között. Oly elv, a mely a kormányférfiak erkölcsi felelősségét biztosította a nemzetnek addig is, míg a politikai és jogi felelősség valószínűsítése lehetetlen volt.

\Láthatjuk ezekből, hogy az 1840-ki országgyűlésnek sem csupán az a néhány törvény az eredménye, a melyet a Törvénytárban olvashatunk. Ezek a törvények is több üdvös intézkedést foglalnak ugyan magokban és több irányban haladást képeznek: a törvényeknél azonban, a melyeket alakított, ezen országgyűlésen is fontosabbak a reformok, a melyeket kezdeményezett. A legfontosabb eredmények közé tartozik pedig a kibékülés a nemzet és kormány között, az a kölcsönös jóakarat, az az engesztelő irány, mely az országgyűlés vége felé a kormányférfiak és az alsóház tagjainak körében egyaránt megszállotta a kedélyeket.

E békeszerzésben gróf Széchenyi és Dessewffy Aurél mellett DEÁK FERENCZ-nek volt legtöbb érdeme.

Széchenyi láthatatlan hatalmak vezetésének tulajdonítja az eredményt, a melytől azt várta, hogy új időszak derül hazánkra. El van döntve, úgymond, hogy haladnunk kell. Megsemmisítve azon pompás, jóllehet értelem nélküli szójárás varázsa, hogy a magyar alkotmány épületéből egy morzsát sem kell megrendíteni, nehogy romba dőljön az egész. Hatalmasok, a királyi székhöz közel állók lépnek hazánk legjobbjaitól üdvözölve, a nemzetiség és alkotmány szent mezejére. S hazánk némely leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai bátran kimondák, és a szerint cselekesznek is, hogy az agitációnak szüksége ideig-óráig megszűnt.

E csalódásból csakhamar felrázták őt a «Pesti Hírlap» cikkei.

Az a bizalmas közeledés ugyanis, mely az országgyűlés végső napjaiban kormány és nemzet közt létrejött, a szólás-szabadság gyakorlati biztosítása mellett, tágitott a sajtószabadság kötelekein is. Az előző vizsgálat még mindig fentartatott ugyan, de több engedelkenységre útasíttatott, különösen a reformkérdések vitatása körül. Valószínűleg hatással volt erre az országgyűlés felszólalása is a szabad sajtó ügyében és hatással különösen DEÁK beszéde, a ki nem az általános szabadelvűség divatos phrasisaival, az emberi jogok nevében, követelte a nemzet kétségtelen joga elismerését, s azon törvénytelen akadályok elhárítását, a melyek e jog gyakorlásában a nemzetet gátolták, hanem gyakorlati szempontokkal, hasznossági tekintetekkel indokolta annak szükségét, a melyek a kormányra is meggyőző hatással voltak. Nem a közvéleményt fojtja el, mondá többek közt DEÁK, a sajtónak megelőző vizsgálat által korlátozása, hanem annak tisztulását gátolja, s nem várt, sőt gyakran nem is sejtett kifakadásait keserűbökké s épen azért, mert váratlanok valának, zavartabbakká teszi. Tapasztalás mutatja nálunk is azt, hogy minden országgyűlésen hónapok

múlnak el, míg a kormány a nemzetnek és a nemzet a kormány véleményének valóságos állásával tisztán megösmersedhetik, s az gyakran az elvesztett időn felül még keserűségbe is kerül. Nálunk a nemzet csak igen későn tudhatja meg a vitatás alá került kérdések feletti vélemények minden árnyékait, a nézeteket, melyek ez iránt kifejtettek, az okokat, a melyek ellene vagy mellette felhozattak; pedig éppen nálunk, hol a törvényhatóságok időközben útasítások által is gyakorolják a törvényhozás jogát, szükséges volna, hogy ezek minél előbb s mindenütt tudva legyenek; és ezt a szabad hírlapok eszközölhetik legjobban. Ha ilyen hírlapjaink volnának, sok fontos közérdekű tárgy, mely a nemzetnek anyagi jobblétét is eszközendő vala, nem bukott volna el részvétlenség miatt, sérelmeink száma bizonyosan kevesebb volna, nem emelne s kárhozhatna eszméket és embereket egyoldalúlag se a kormány, se a felvilágosult közvélemény: egy szóval, polgári állásunk nyugodtabb és erősebb, kifejlődésünk gyorsabb és biztosabb volna!»

Nem lehet kételkedni, hogy a bizalom mellett, mely tetteleg is kívánt nyilatkozni, az érintett gyakorlati szempontok is befolyással voltak, hogy a napi sajtó egyik közlönyének vezetése éppen azon férfiúnak engedélyeztetett, a ki csak nem rég a legszenvedélyesebb üldözésnek volt tárgya, s a ki, hogy úgy szóljak, a szenvedés martyr-koronájával fején lépett a szerkesztőhivatalba.

Az a természetes, de lázas türelmetlenség, mely századok mulasztásait rövid napok alatt sietett pótolni, szőnyegre hozása annyi nagy eszmének, a melyek a megelőző országgyűléseken megpendítették, az a kapkodás reformtervek után és mindenekelőtt az a szenvedélyes, izgatott hang, a mely minden nap új meg új követelést állított föl, szükségkép fölriasztotta Széchenyit, a ki nagy tervének végrehajtását látta veszélyezve ez eljárásban. Tudjuk, hogy a legnagyobb magyar nemzetiségünk kérdését helyezte minden kérdések fölé, s a szabadság és haladás érdekeit is feláldozandóknak vélte egy ideig a fajszeretet

érdekeinek, úgy híven, hogy jöni fog korszak, midőn ezen antagonismusok egy magasabb összhangban olvadnak föl. Tudjuk, hogy ő bajaink legfőbb okát abban a heterogen összeköttetésben kereste, a melyet ő vegyes házasságnak nevezett. Tudjuk, hogy oly téren kívánta megindítani a reformokat, a hol az abszolút kormány feltékenységét nem költi föl, a hol a velünk egy uralkodó alatt élő népek érdekeibe nem ütközünk; és hogy modora volt, meggyőzni ha lehet, vagy legalább megnyugtatni, és ha ez sem lehet, az ellenséges föllépés ürügyétől megfosztani az abszolút irányú kormányt, az utóbbi esetben hátrább tolván az úgynevezett kényes kérdések vitatását. Most mellőzvék szemelől mind e tekintetek, megzavarvák circulusai, teljesen felforgatva az egymásután, a melyet követendőnek vélt. Fensőbb körökből, a hol személyes befolyással akart elhárítani sok nehézséget, a nép vitatása és a megyék eldöntése körébe vonva, mint hitte, idő előtt sok nagy fontosságú kérdés. S mindenek fölött a hang, az az izgató, az a szenvedélyes, követelő, élénk képzelődése szerint már forradalmi hang! Csuda-e ha oly szenvedélyesen, oly kíméletlenül támadta meg a «P. Hirlap» szerkesztőjét?

Még Dessewffy Aurél, a kormánypárt e kittäinő államférfia, sem osztotta teljesen Széchenyi aggodalmait; s éles kritikával tüntette föl az ő politikai rendszerében is a hiányokat: úgy vélekedett mindazonáltal, s ezt erős polemiában váltig vitatta is, hogy a vezéri szerep a «Pesti Hirlap» szerkesztőjénél nincs biztos kezekben. Ilyen biztos kezeknek tartotta Dessewffy Aurél DEÁK-ot és Széchenyit, a kiket, úgymond, oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladás dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén lát, oly téreken, a melyeken velök kész közreműködni.

A szenvedélyes vitába, mely Széchenyi és Kossuth között folyt, DEÁK nem szólott közbe. Sajnálta, mint barátaihoz írta, sajnálta a haza érdekében, hogy, vállvetett közreműködés helyett, a párt két olyan tekintélye személyes keserőségek közt

egymás erejét emészt; de sokkal óvatosabb volt, hogysem nevét, a melyről szerényen írta, hogy nem nyomhat többet a politikai viták terén, mint sok más népszerű név, tudva és akarva fegyverül engedje használtatni; sokkal több belátása és emberismerete volt, hogysem közbeszólásától akár az ügyre, akár személyes viszonyaira nézve a két férfiú irányában jó eredményt várhatott volna. Aztán DEÁK-nak, mint maga írta, nem is volt kedve soha a journalistika terén működni. Tudjuk, hogy mindemellett kilépett e térre is, és pedig nem mindennapi sikerrel, valahányszor a haza érdekében valósággal szükségesnek vélte. Ismerjük a zágrábi körlevélre adott válaszát, a midőn igazságtalan támadások ellen hazáját védenie s a kibékülés útját Horvátországgal szemben egyengetnie kellett. Említsem-e a híres húsvéti cikket? Annál nagyobb jelentőséggel bír hallgatása az érintett hírlapi viták alatt. Míg Kossuth panaszt emel, hogy egy év óta még közöttök sem fordult meg egy betű se: Széchenyi szintén hasztalan törekedett DEÁK-ot nem egyszer hírlapi vitába keverni. Így a szentgróti beszéd megjelenése alkalmával. E kis beszédből, mely csupán takarékosagra s a hazai ipar pártolására hívta föl a népet, többet olvasott ki Széchenyi, mint benne foglaltatott, s kemény cikket írt DEÁK ellen. DEÁK nem felelt a támadásra. Széchenyit bosszantván a hallgatás, újabb támadást intézett ellene. DEÁK folyvást hallgatott. Midőn 1848-ban mindketten ministerek lettek: Széchenyi évek múltával is neheztelését fejezte ki, hogy válaszra sem méltatta fölhívását. És miért feleltem volna? válaszolá DEÁK. Mindketten szenvedélyesek lévén, ki tudja, hová vezetett volna a polémia. Mi haszna lett volna belőle a hazának, ha összevesztünk volna? Nem jobb-e, hogy barátok maradtunk?

Senki sem becsülte inkább DEÁK-nál mind Széchenyi nagy hazafiúi érdemeit, mind Kossuth fényes tehetségét: úgy hiszem mindazáltal, hogy már azon időkben feltűntek ő előtte is azon

egyéni és államférfiúi különbségek, a melyek őt a nemzet ama másik két kitűnőségétől elválasztották.

E különbségeket még élesebb ellentétben tűntette föl az események folyama.

A vitának, mely a «Pesti Hírlap» szerkesztője és gróf Széchenyi közt lefolyt, az lőn akkor az eredménye, hogy az előbbinek naponként emelkedett népszerűsége, míg a legnagyobb magyar, mint ellenfele nevezte volt, mindinkább elszigetelve érezte magát a párttól, a mely kezdetben az ő reformtervei körül seregelt; úgy hogy nem minden alap nélkül vethette szemére azon időkben Wesselényi, hogy a hatalmasok, mint eszközök által vélvén a hazának legbiztosabban használni, ezeknek bizodalmaért, a mit meg nem nyert, kockáztatta a nagyobb rész bizalmát, kockáztatta népszerűségét.

DEÁK, mint annyiszor jelét adta, a népszerűsége távolról sem adott annyit, mint az ellenzéki hírlap vezére, de nem is kicsinyelte azt annyira, mint Széchenyi. Emlékszem, hogy a márcziusi napokban divatos szójárás levén, hogy a nép szava isten szava, Szalay László jónak látta megjegyezni, hogy is ne volna az, valahányszor szépért, jóért lelkesül a nép! Azon időben, a melyről szólunk, a közvélemény hatalmának követelték azt az elismerést, a melyet utóbb a nép szavának. Míg Széchenyi azt hívé, hogy a többség rossz úton jár, a midőn a sokaság tetszésével találkozott is, azt kérdezte Phocionnal: talán valami rosszat mondtam? — DEÁK nem csak elismerte, hanem maga is elismerést követelt a közvélemény kívánságának, de soha nem mulasztotta el hozzátenni az «igazságos», a «tiszt» és «józan» jelzőt; s e tiszt és józan közvéleményre is megjegyezte, hogy a törvényhozónak a mellett minden hozandó törvényre nézve még a jövő kor igazságos ítéletét is szem előtt kell tartani. S a közvéleménynek, a melyre a mondott jelzőket nem alkalmazhatta, bármily hangos, bármily fenyegető követelése szintoly kevéssé tudta megingatni szilárd köteletségérzetét s hűségét az erőkiesi elvekhez és önmagához, mint barátainak kérése.

— Széchenyi, mint érintők, azon időkben, a melyekről épen szólok, a hatalmasok, mint eszközök által vélvén a hazának leginkább használhatni, elszigeteltsége erőtlenségének érzetében szövetségest keresett. Nem kisebb dolgot tervezett, mint magában azon központban, honnan bajaink forrását fakadni látta, buktatni meg az abszolút rendszert s e rendszer legfőbb képviselőjét, Metternich herceget. Nem kételkedett, hogy ez oly hatalmas szövetséggel egyesülve, mint DEÁK, sikerülni fog, ha oda fenn, mint mondá, mindketten hivatalt vállalnak. Hosszas ideig kérte, a haza nevében követelte Széchenyi terve elfogadását, mondván, hogy nem tartja DEÁK-ot hazafinak, sőt becsületes embernek se, ha azt visszautasítja. És mire támaszkodik a gróf, e terv kivitelében? kérdezé DEÁK. Széchenyi az uralkodó, Ferdinánd király egyéniségét említe, hozzá tevén, mikor DEÁK-ot fejét csóválni látta: nem emlékszik-e ön, minő szolgálatot tett Szokoli Mohammed nagyvezérnek Szigetvár ostrománál Szulejman császárnak holtteste is? — És ki lenne ez esetben a nagyvezér? kérdezé DEÁK. — Mi ketten, válaszolá Széchenyi. — Az, jegyzé meg DEÁK, rám nézve legalább erkölcsi lehetetlenség. — És miért? mondá Széchenyi. — Nem tudja-e ön, viszonzá DEÁK, hogy Szokoli Mohammed *renegát* volt? —

E jellemző adatnál, a melyet magától DEÁK-tól hallottam, e férfiúnak mind erkölcsi érzése gyöngédségét, mind azt az erőt, melylyel oly dolgokban, a melyek meggyőződésével és erkölcsi fogalmaival ellenkeztek, a közvélemény és barátai követelésének is ellen tudott állani, még inkább bizonyítja követségének ügye az 1843-ki országgyűlés előtt.

Már az 1832—6-ki országgyűlés után ellenpártot törekedtek állítani megyéjében, a kik az új törvényekkel nem voltak megelégedve, azt a keveset is sokallván, a mit a népnek akkor kivívni sikerült. Maga írja DEÁK egy 1836. aug. 18-kán kelt levelében, hogy szidják, átkozzák őt a kik a robotbeli túlszolgálas és a botozás megszüntetését sajnálják, forradalmat keresvén minden borkorban. Így volt ez, úgymond, így is lesz minden-

kor; az igazságnak, változtatásnak sok ellensége van minden időben, kivált a kik anyagilag vesztenek. És, folytatá tovább, kevesebb ész kell ahhoz, hogy valaki a vak és vad aristocrátiát föllármázza, mint ahhoz, hogy megnyugtassa. Már akkor el van szánva, hogy visszavonúl az annyira óhajtott magányba, ha elvei buknak; remélvén, hogy ha egyéb nem, a szenvedés tanítja meg nemzetünket is arra, hogy igazság és egyezség szülhet csak közéröt és közboldogságot. Az 1843-ki országgyűlés előtt idején látták már a haladás barátai, hogy a nemesség legalább a megyei közigazgatás költségeihez hozzájáruljon. Azonban vesztegetéssel, a vagyontalan nemesek felizgatásával sikerült az ellenpártnak a közteherviselés elvét megbuktatni. Megyeszerzte szidták DEÁK-ot, a hazaárulót, a ki a nemes embert adófizető paraszttá akarja tenni. A haladás hívei, közöttök DEÁK legmeghittebb barátai, az ő kérelme ellenére elhatározták, teljes erővel izgatni a közteherviselésnek utasításban kimondása és DEÁK követté választása mellett. Mindent elkövetni ígértek, hogy ez izgatás közben még csak távolról se háruljon fölt a DEÁK nevére. A korteskedés mindazáltal itt is csak úgy folyt, mint más megyékben, hasonló fegyverekkel, mint az ellenpárt részéről, vesztegetéssel, itatással, sőt vérengező erőszakkal. DEÁK határozottan kijelentette, hogy szíve és esze egyaránt tiltja, ily körülmények közt elfogadni a követi megbízást. Elutasította azt, miután a házi adót közfelkiáltással elfogadták is. Vértokot látna, úgymond barátaihoz írott soraiban, a megbízó levélen, s az országgyűlésen a választási kihágások korlátozása fölött szívének érzése szerint nem merne szólani, mert minden arczon olvasná a szemrehányást, hogy ő is a korteskedés sokoldalú mesterségének köszönheti állását. Sajnálom, hogy ez emlékbeszéd szűk kerete nem engedi szószerint közölnöm DEÁK idézett levelét; a leghívebben tükrözi az vissza mind lelki fájdalmát, mind lelke nemességét. Vértó szívvel beszéli el a gyűlési jelenetet, a melyben őt kérésekkel, majd követelésekkel, a megye, a haza nevében, s végre indulatos kifakadásokkal

ostromolták, hálátlannak mondván őt meggyéje, hűtelennek hazája iránt, és kijelentve, hogy bizalmukat is elvesztette. Voltak a kik gyávasággal is vádolták. A főispán pedig a törvényes büntetést emlegette. S órákig tartott ez így. A fájdalom, mint maga írja DEÁK, könyeket fakasztott szemeiből, a könyek majd elfojtották szavát, ajkai reszkettek, szíve vérzett, mert a legérzékenyebb sértések barátaitól származtak és nem találkozott senki a népes gyülekezetben, a ki védelmére szót emelt volna. DEÁK mindezek daczára szilárdul megmaradt elhatározása mellett: mert ő csak tiszta meggyőződése és lelkiismerete szavát követhette, a mely azt mondotta neki, hogy a követséget elvállalnia nem szabad, nem lehet. Míg e meggyőződés ingatlan áll lelkében, úgymond, azt semmi tekintélynek nem áldozhatja föl. Zúzott kebelrel és feldúlt kedélylyel hagyta el az ülést, s barátai közül sokan hideg megvetéssel fordultak el tőle. Csak abban bízott, hogy tiszta öntudata fentartja lelke erejét, s lesznek talán a hazában, a kik őt nem értik félre, a kik vele együtt érzik, hogy ily körülmények közt másképen cselekednie lehetetlen volt. Különösen barátait, a kikhez sorait intézi vala, kérte, ne kárhoztassák őt azért a mit annyi küzdés, oly komoly megfontolás után határozott el. «Ti, úgymond hozzájok, ti szerettek engem minden sajátságaimmal és gyöngeségeimmel együtt, úgy a mint vagyok, pedig tudjátok, hogy ezen elhatározásom tisztán és egészen egyéniségemben fekszik, és a ki úgy ismert, mint ti ösmertek, soha sem kételkedhetett, hogy ily körülmények között így és nem másképen fogok cselekedni!»

A mint e levél is mutatja, a kornak tekintélyes és becsületes férfiai, oly férfiak is kárhoztatták akkor DEÁK eljárását, a kikről nem lehet állítani, hogy azon politikai elméletnek voltak volna hívei, mely az emberi természet bűneire és gyarlóságaira volt építve, s a mely szerint, hogy Machiavelli szavaival éljek, előbb-utóbb tönkre jut minden államférfiú, a ki eltökélte, minden viszonyok közt jónak és becsületesnek lenni, annyi mások között, a kik nem azok. Szerencséjére az emberi nemnek, már

az ókorban voltak férfiak, és az újabb korban sem egyedül áll Washington az államférfiak között, a kiknek egész politikai pályája nagy eredményekkel czáfolja meg azon elméletet. E kitűnő férfiak közé tartozik DEÁK. Nemesak nem hitte ő, hogy a politikának összeütközésbe szabad jöni a morállal, hanem szóval és tettel egy hosszú életen által hirdette, hogy a becsületeség a legjobb politika. Meglehet, hogy vannak idők, mint egy jeles francia író mondja, midőn az erény, hogy uralkodhassék az emberek fölött, kénytelen azoknak engedményeket tenni; meglehet, hogy az erény catói túlzása olykor a rosznak diadalát mozdítja elő; meglehet, hogy DEÁK érintett eljárása észrevétel alá eshetik a gyakorlati politika szempontjából is, a melynek első törvénye, hogy csak a lehető akarjuk, s az embereket törekednünk kell ugyan jobbakká tenni, de míg jobbakká nem tehetjük, vennünk kell a mint vannak: (de mindezen tekintetek mellett is lehetetlen meg nem hajolni az államférfiú előtt, a ki nemzetének mintegy lelkiismeretét képviselvén, nemesak szóval, hanem tettel is oly éles tiltakozást képes kifejezni kora romlott erkölcei ellen; és nem lehet e tiltakozásnak politikai tekintetben is el nem ismerni nagy fontosságát. Az ifjabb Cato jut eszembe, a ki olyan időben is, mikor minden eladó volt, csak érdem által vélte az embereket megvesztegetni. Tudom, hogy a történetírók közül sokan, még azok is, a kiknek vele együtt, az istenekkel ellenkezőleg, a bukott ügy bírta tetszését, megrótták ezen eljárást, megjegyezvén, hogy ha Cato ellehetett is a consulság nélkül, a köztársaságnak volt reá szüksége: de ugyanazon történetírók azt is följegyezték, hogy a bukott ügynek ezen eszménye, mint Boissier mondja, hosszas időkig büszkesége, példányképe volt mindazon tisztességes embereknek, a kik a jellemek általános sülyedése közepett megőrizték érzékeket a becsület és méltóság iránt. S az a mi közsülyedésben is vígaszúl és lélekemelőleg hat, habár a végzetet nem is képes föltartóztatni, fejlődő államban a közállapotok javulására is üdvös hatást gyakorolhat. Minden ékesszólásnál inkább ráfordítja a

nemzet figyelmét egy ily föllépés, a minő a DEÁK-é volt, a közélet azon bajaira, a melyek a nemzet erkölcsi és politikai életét egyaránt romlással fenyegetik; és minden ékesenszólásnál hatalmasabban izgat arra, hogy e bajok ellen idejekorán ellenszerek alkalmaztassanak. Aztán ki vonja meg a határokat, a melyeken túl a politikában a szilárdság makacssággá, az erély megátalkodottsággá, az erény kicsinyeskedő puritanismussá fajul. Részemről is országos csapásnak tartottam, hogy az 1843-ki országgyűlés nélkülözte DEÁK vezéri bölcseségét; én is e körülményben kerestem egyik okát annak, hogy ez országgyűlésen annyi reménye a nemzetnek hiusult meg: de ne feledjük, uraim, hogy voltak idők, midőn a nemzet sorsáért aggodó hazafiak előtt is, a kik oly nehezen várták betelni az idők teljességét, az a szívósság, az a rendíthetetlen, nem alkuvó szilárdság is a nemzet sorsát kockáztató makacsságnak tetszett, a mely a szoros törvényesség sánczai között, oly kicsinyeskedőnek látszó merevséggel ragaszkodott a jogfolytonossághoz, követelve az utolsó betűig az «in integrum» restitutiót. S ha most áldjuk a gondviselést a lelki erőért, a melynek a törvényes állapot, a melynek alkotmányunk teljes visszaállítását köszönhetjük: lehet-e megfeledkeznünk arról, hogy e lelki erő ugyanazon egyéniségben gyökerezik, a melyről, miként maga mondá, a ki valóban ismerte, soha nem kételkedhetett, hogy hasonló körülmények közt csak így és nem másképen fog cselekedni.

Igen, tiszt. közönség, ő csak így és másképen nem cselekedhetett. Nem kérkedő erény, sem catói szerep utánzása: kényszerű hódolat egy benső erkölcsi szózatnak, szíve és esze parancsának, a mint mondotta, a mely uralkodott akarata fölött. Az igazság és becsületnek ugyanaz a törhetlen és szigorú védője, mint Lucanus szerint Cato, az ifjabbik: de a stoicus erényű férfiú zordonságát az idősb Cato derült, barátságos modora, s mindkettejük szigorát valódi keresztyén szellem enyhítette DEÁK-ban, a mely önmaga iránt mindig kevésbbé volt elnéző, mint mások irányában.

Semmi sem mutatja inkább a kor nagy véleményét DEÁK államférfíui tehetségéről, mint az az általános meggyőződés, a melyet épen érintettem, hogy az 1843-ki országgyűlésen annyi nagy remény megíúsulása egy részben az ő távollétének tulajdonítható. Egy részben, mondom, mert a ki a kor történeteit mélyebben vizsgálja, lehetetlen, hogy egyéb okok is föl ne tűnjenek előtte.

A törvénytárt tekintve, az 1843-iki országgyűlést sem mondhatjuk eredménytelennek. S ha mégsem elégítette ki a nemzet várákozását, az is okozta, hogy e várákózást a remények, a melyeket a nemzet és kormány közt csak nem rég létrejött kibékülés ébresztett, és a reformtervek, a melyeket a sajtó izgatása következtében a megyék utasításai kilátásba helyeztek, talán túlságosan is fölsigázták. Ide járult, hogy a reformok közt, a melyek megíúsultak, a nemzetnek a legjogossabb kívánatai, az ország fejlődésének nélkülözhetetlen tényezői voltak, olyanok is, a melyek ellen még azon egymásután szempontjából sem lehetett kifogást tenni, a melyet Széchenyi óvatossága ajánlott.

Pedig ezen egymásután követése sem mutatkozott többé lehetőnek intézményeink fejlesztésénél. Reformot igényeltek mondhatni összes intézményeink; s a reformok közt nem egy volt immár halaszthatatlan, a mely által a kormányzati viszonyok szükségkép érintettek.

E viszonyok vitatása pedig azonnal föltűntette azt az ellentétet, a mely, mint mondám, a magyar közjog elmélete és a tényleges viszonyok közt hazánkban kifejlett. S az ellenzék reformtervei és az absolut kormány befolyása alatt álló nem felelős kormányférfiak nézetei között még élesebben tűnt föl ez ellentét.

Ha az alkotmányosság és absolutismus ellenkező rendszerei s az 1789-ki eszmék és a középkori intézmények között minden országban sok rázkódással járt a közvetítés: hazánkban ezek fölött, sajátságos viszonyainknál fogva, még egyéb akadá-

lyai is voltak a haladásnak. Míg a testületi kormány, idegen és absolut hatalom befolyása alatt, önálló, határozott irány nélkül, a kezdeményezést a legfontosabb kérdésekben kezébe nem vehette: az ellenzék, minden kilátás nélkül kormányra jutni, kezdeményezéseiben kevésbé törődött a végrehajtás nehézségeivel, s a legszélsőbb nézetekkel állt elő gyakran, hogy sokat követelvén, az eszmék árlejtése közben minél többet vívhasson ki. Innen az eszmék elfogadásában is a szabadelvű eszmék akkor divatos eccecticismusa, tekintet nélkül pártokra, iskolákra, tekintet nélkül hazai körülményeinkre is. Szerencsétlen közjogi viszonyaink e mellett egy sajátságos politikai rendszert fejtettek ki, a mely a municipiumok mindenhatóságát valódi tudományos elméletté alakította. Nem ok nélkül vetette szemére e rendszernek gróf Dessewffy Aurél, hogy benne az alkotmányos monarchia a foederalismus eszméjével volt összetévesztve, s szükségkép elveszett az állam egysége; hogy túlságig volt kifejtve benne a megye eszméje, de homályban hagyvák korlátai a törvényhozás és kormány irányában, a melyeknek hatalmát nagy részben absorbeálta. Az a szomorú kényszerűség fejtette ki e rendszert, a mely a szabadság minden biztosítékát a megyei intézménybe szállította le. Hogy e biztosíték minél nagyobb legyen, minél szélesebb magyarázatot adtak a megyék autonómiájának. E rendszer a kormányi befolyás gyöngítéséből, zsibbasztásából merítette erejét. Az alkotmányos politika kívánta, minél távolabb tartani minden felső befolyást, a mely többnyire az idegen, absolut kormánytól vett irányt. Az ellenzék, ily viszonyok közt, kénytelen volt jogokat vitatni el a végrehajtó hatalomtól, a melyek minden más alkotmányos országban szükségkép megilletik azt, a melyek egyaránt szükséges biztosítékai az egyéni és országos érdekeknek. S a reformkérdések tárgyalása még élesebb összeütközésben tüntette föl az ellenkező nézeteket. Míg a kormányférfiak nem ok nélkül vádolták az ellenzékot, hogy naponként tovább kíván menni a jogok terjesztésében, ámde ellensúlyt ezen lépéseknek szorosabb rend és fenyték

által adni nem akart: az ellenzék hasonló joggal viszonzozhatta, hogy a kormányférfiak rendszerében föl van ugyan állítva és túlságig kifejtve az erélyes kormány szüksége, de homályban hagyvák alkotmányos korlátai a törvényhozás és törvényhatóságok irányában; és hogy e rendszer mellett a rend, a mely ajánltatik, nem szükséges mérséklője, hanem ellentéte lehet a szabadságnak.

A vita közben, a mely, mint látjuk, az eszmék közvetítésére nem nyújtott kilátást, egy kis töredék vált ki az ellenzék kebeléből, mely mind a két rendszer hiányait egyaránt föltűntette; s míg egyfelől körülírta a municipiumok határait a törvényhozás és kormány irányában: kitüzendőknek vélte a végrehajtó hatalom korlátait is. Az állami és magán érdekek védelme szempontjából is megadatni javasolta e párttöredék a végrehajtó hatalomnak mindazon jogokat, a melyek azt, hogy feladatának megfelelhessen, minden államban szükségkép megilletik: e jogok gyakorlásáért azonban, a helyhatóságok ellenállása helyett, fensőbb körben, a képviselő ellenőrzésében, a parlamenti felelősségben keresett biztosítékot.

Habár mindaddig, míg az új biztosíték kivívatik, azt a biztosítékot, a melyet sajtósági helyhatósági rendszerünkben bírtunk, az ellenzék ezen töredéke sem vélte feladhatónak: gyanúsításnak volt kitéve az ellenzék részéről. A kik a magyar municipalis rendszerben az államrendszer eszményét látták, élesen támadták meg az úgynevezett doctrinaireket; s még oly férfiak is, mint Széchenyi és Batthyány Lajos, különböző okokból, nem látták időszerűnek föllépésöket. Az 1843-iki országgyűlés eredménytelensége, s az újabb sérelmek, a melyek a nem-alkotmányos kormány jogait terjesztendők, a törvényhatóságok féltékenyen őrzött jogait támadták meg, ismét fölidézték, még nagyobb keserűséggel, a régi harczot a két történeti párt között, a melyek az 1840-ki országgyűlésen, a nemzet közörömeire, kezet nyújtottak volt egymásnak. Ily viszonyok közt, mondá Batthyány, izgatókra, vérebre, a ki szüntelen a

kormány fulén csüggjön, van szüksége a nemzetnek, és nem reformerekre.

Kevesen tudják, hogy az ellenzék ezen reformer-töredékét, az ellenzék vezérférfa ellenében DEÁK FERENCZ vette át. Mikor Szalay, betegsége miatt egy év múlva visszalépett a «P. Hirlap» szerkesztésétől, kérésére DEÁK véleménye döntötte el, hogy a lap munkatársai közül kinek kezébe adja át a szerkesztői tollat. És mikor az ellenzék némely tekintélyei a «P. Hirlap» egyik főmunkatársát, báró Eötvös Józsefet, nemcsak a laptól, a melyet ez úton hittek megbuktathatni, hanem általában a politikától is hosszas időre visszavonulni kényszerítették: DEÁK FERENCZ volt az, a ki ez eljárást keményen rosallotta, s a nemzet ama kitűnő publicistáját visszaadta az irodalomnak. Ő volt elvégre, a ki 1847-ben, az ellenzék azon nagy értekezletén, a mely e pártot újra szervezte, vezéri tekintélyével legtöbbet tett arra nézve, hogy az új iskola programja az összes ellenzék programjába fölvétetett.

Világesemények egy rövid év alatt valósították e programot.

A föld s az ember a földön szabaddá lett e hazában. A rendi szerkezet népképviselővé alakult. Magyarország állami önállósága, a mely annyi *törvény* biztosítása daczára nem volt valóság, nem pusztá törvényben többé, hanem intézményben, a független, felelős parlamenti kormány *intézményében* találta elvégre biztosítékát.

— DEÁK kehidai birtokán vette hírét a történeteknek. Betegsége tartóztatta vissza ezen országgyűlés alatt. De midőn az 1848-ki márcziusi napokban a nagy események ismét reá fordították a nemzet tekintetét; midőn a főrendek és az alsóház tagjai levélben, a már kinevezett miniszterelnök pedig küldöttség által kérte föl a megjelenésre, úgy vélekedett, mint a nagy római a köztársaság nehéz napjaiban, hogy a ki quirinali házában vagy epirusi birtokán időzik, míg Róma sorsa a forumon vagy Pharsalus síkjain eldől, szintoly bűnt követ el, mint a ki

sátorában marad a csata napján. «Ronsolt egészségem miatt, válaszolá a fölhívásra, nehezen győzöm ugyan a munkát: de ne vádoljon senki, hogy hazám javára nem tettem meg, a mit tehettem. Fölmegyek.» —

— És fölment azonnal Pozsonyba, hol senkire sem volt akkor nagyobb szükség. —

Hiszen még csak a program főbb elvei voltak kikiáltva, szentesítve. Az alkalmazás, a rendezés nehéz munkája következett: s kire tekinthetett volna e munka közben nagyobb bizodalommal a nemzet, mint az ország első törvényhozójára, legnagyobb codicatorára? A politikában mindenkor legnehezebb idők, midőn a régi hagyományok megszűnnek irányadók lenni, s az új elvek még nincsenek tisztában; a midőn a régi hatalom megszokott tekintélye megbukott, s az újnak tekintélye még nem szilárdult meg.

A philosophia, mint igen jól jegyzi meg egy kitünő francia író, az emberi dolgok ismerete nélkül, álmodozik és révedez; míg a politika, elvek nélkül, a gyakorlat változó maximáinak, expedienseknek rabja, melyeket inkább szenvedélyek, mint eszmék, inkább érdekek, mint jogok vezetnek. Nagy átalakulások idején főleg az első veszélytől kell tartani. A tények megvetése, föltétlen bizalom az elmélet iránt, eredetiség hajhászása, tökéletes alkotmányok tervezése, merőben új alakítások, egységes terv szerint, általános eszmékből kiindulva s a logika szoros törvényei szerint kifejtve. A politikai kísérletek ideje. Kire tekinthetett volna ez időben több bizodalommal a nemzet, mint azon férfúra, a ki oly jól tudta, hogy a törvény nem bölesészeti, elvont fogalom, hanem létező viszonyok kifejezése; hogy a politikai intézményeket nem lehet «a priori» kiokoskodni, mert nem az emberek vannak a törvényekért, hanem a törvények az emberekért; tudta, hogy a törvényhozónak az új eszméket a tények segélyével kell körülírni; s a ki, mint oly találólag jegyezte meg nem rég egyik életírója, midőn politikai eszményért lelkesült is, oly erős lábon állott a földön! És a midőn

egy új kormányrendszer, és e rendszerben egy új kormány tekintélyének megszilárdítása volt a feladat: kire tekintett volna több reménnyel a nemzet, mint a férfiúra, a kiből a jog eszméjét látta mintegy megtestesülve; a kinek igazságszeretében nem kevésbé bízott, mint bölcsességében; s a ki annyszor hirdette, hogy a szabadságnak a jog tisztelete és a rend legfőbb biztosítója!

A szabadságot semmi sem veszélyezi inkább, mint a visszaélések. S mozgalmas időkben a szenvedélyek szerepelnek első sorban, a melyek lerombolván a létező hatalmat, akkor is nem egyszer folytatják az ellenállást és támadást, midőn a dolgok új rendének megszilárdítása életkérdés az államra nézve, s könnyen és gyakorta összeütközésbe jönnek a joggal. Ilyen időben és ilyen veszélyek lehetősége ellenében, kire tekinthetett több bizalommal a nemzet, mint azon férfiúra, a kit igazságszeretete és a dolgok nyugott szemlélete egyaránt megóvott az illúzióktól és a kétségbeeséstől; a kiről mindenki tudhatta, hogy az igazságot akkor sem hallgatja el, a midőn az okosság határozatlanságnak tűnik fel, és gyanú kíséri a mérsékletet, — úgy vélekedvén Washingtonnal, hogy mi hasznát vennők az észnek, ha megtagadnók tőle a jogot, fontos ügyekben, válságos körülmények között, szabadon kimondani véleményét. Mindenki meg volt győződve, hogy e férfiúban egyaránt megvan a nagy időknek megfelelő bölcsesség és bátorság; bátorság, mely az észből indul ki, nem a szenvedélyből, s egyképen erős ellenállani, ha kell, polgártársai hevének, és hűnek maradni, minden körülmények között, önmagához. A szabadság szeretetét ugyanis mindenkor az a józanság mérsékelte DEÁK-ban, a mely enyhítette annak hevesességét, a nélkül, hogy gyöngítette volna erejét. Tartózkodó volt tévovázás nélkül. Meggyőződésből és lelkiismeretességből került a szélsőségeket, nem félelemből. Hasztalan keressük mérsékletén a habozás vagy gyöngeség jelét. Békeszerető volt, nem félénk, az ügyért aggódó, nem személye miatt.

Az ily férfiú látszott kiválólag hívatottnak mérsékelni, ha

*személyes és
élelmellátás
207
Hans
munkái*

kell, a mozgalom kihágásait és kijelölni a forradalomnak, ha tovább fejlődnek, határait. Az ily férfiú látszott leginkább hivatottnak megszerezni a legjobb fegyvereket a törvényesség harczának is, ha — miként a jelek már aggasztólag mutatták — erre kerülne a dolog.

— Alig jelent meg DEÁK az országházban, azonnal igazolta a várakozást. A megbukott kormány egyik tagját az ifjúság egy része s néhány nemzetőr üldözőbe vette, s üldözés közben egy magán lakba is betört. DEÁK kemény szavakkal kelt ki e kicsapongás ellen. Legyen reform, úgy mond, legyen ennél több, a mit teszünk, mindez csak az által lehet gyűlöletessé, ha mi magunk bontjuk meg a rendet. Említette, hogy Franciaországban rövid idő alatt két forradalom volt, a melyek közül az egyik dynastiát, a másik kormányformát változtatott; de a személy és vagyon biztossága nem támadtatott meg. Gyermekek korától fogva epedt, mondá folytatólag, a dolgok átalakulása után, de ha anarchiával járna az, elfordulna attól. Tudja, hogy az újjáalakulás sok rázkódással jár, de a személy és vagyon biztossága oly szentségek, a melyek minden kormányforma alatt főczélok, a melyeket minden körülmények közt tisztelni kell. A legbotrányosabb eljárás volna, ha ugyanakkor, midőn a rossz kormányformát változtatjuk, önmagunk rontanók le a korlátokat, a melyek körülveszik a személy és vagyon bátorságát, a melynek fentartása a jó kormányformának főfeladata. A ki tehát az említett esetet helyeselhetné, vagy roszalását gyáva-ságból és félelemből elhallgatná, vétene a haza ellen. A kik a jelen alakulásnak nem barátai, azokat is igyekeznünk kell barátaivá tennünk. Ha a helyett magunk is meghasonlunk: nem is kell külső ellenség, az ország maga teszi magát semmivé. Pedig ha ez ország a legvirágzóbb ország lesz is, de nem lesz Magyarország: neki nem telik benne öröme. Ha a szabadság arra szorúl, hogy miatta egyes kevésbé fontos személyeket vesszünk üldözőbe: menjünk inkább haza kertünk fáinak árnyékába, ránk nem lehet bízni a haza javát. Most egyek vagyunk.

Kerüljünk mindent, a mi szakadást okozhat. Az erőt pedig, melyet keblünkben érzünk, tartsuk föl nagyobb dolgokra. A ki a jelen körülmények közt egyenetlenség magvát szórja e hazában, nagy feleletterhet vesz magára isten, a haza és az összes civilisált világ előtt!

S mikor egy képviselő kérdezte tőle, mily joggal beszél így, mint képviselő-e vagy mint már minister? válaszolta DEÁK, hogy azzal a joggal szól, mint bárki a házban, s a szabadság és rend érdekében mindig szólani fog, míg össze nem roskad. Ugyanezen képviselőnek más alkalommal, midőn a bukott rendszer tanácsosainak megbüntetését sürgette, szemére vetette a következetlenséget. «Hiszen, úgymond, a politikai bűnösöknek magunk kértünk már amnestiát!»

Hasonló erélylyel válaszolt DEÁK mindannyiszor a szélső pártok támadásaira. Tevékeny és bátor mérséklete nem csak visszaútasította, hanem kihívta, ha kellett, e támadásokat és helyt állott azokkal szemben. S népünk józansága mellett nem kevés érdeme van DEÁK-nak abban, hogy a személyes üldözés az átalakulás amaz izgatott napjaiban nagyobb mérveket nem ölthetett.

Minden körülmények között egyaránt védte DEÁK a szabadságot és a rendet. Mint minister visszaútasított minden indítványt, a mely a kormány hatalmát a képviselőház jogainak rovására kívánta növelni. Említsem-e csak azt az esetet, mikor a képviselők választásánál elkövetett kihágások vizsgálatát a kormányra akarták bízni. Ne terjeszszük a minister hatalmát, a képviselőház rovására: mondá ez alkalommal a minister. S míg a közigazgatás érdekében már akkor szükségesnek mondta törvényt hozni az iránt, hogy ha a felelős kormány, közigazgatási ügyekben, a municipiummal rendelkezik, ez autonómiáját ne állíthassa szembe a kormány rendeletével: más felől küzdött az indítvány ellen, mely a kormányt az ország déli részein már 1848 nyarán rendkívüli hatalommal kívánta felruházni. «Ágyúra és katonaságra van ott, úgymond,

szükség, nem akasztófára!» Megvolt benne is, mint Washingtonról írják, a becsületes ember ama félnépsége, mely aggódik, hogy több hatalommal ne bírjon, mint összefér a szabadsággal. A képviselőház mindazáltal meghagyta a kormánynak, hogy az ostromállapotra nézve törvényjavaslatot terjesztszen elő. DEÁK meghajolt a ház akarata előtt. De, mondá, nehéz szívvel teszi e lépést, mert az ilyen törvény dictatori hatalmat ad, az pedig alkotmányos országban kényes hatalom; és a hazának jelen körülményeiben nem tartja alkalmasnak a hangulatot ilyen törvény vitatására. «Mi nem kértük a nagy hatalmat, — jegyzé meg végül — de hiszem, hogy míg ezen hatalom a mi kezünkben lesz, nem fogja a ház tettét megbánni.» Jellemző nyilatkozat, mely mindennél inkább mutatta, hogy ezen államférfiúban, mint I. Napoleon mondotta Foxról, a szív melegítette a geniust!

Már fentebb kiemeltém, hogy e nagy férfiú élete minden szakán arany fonalként vonúl végig a jog védelme. Az 1848-ki események is igazolják ezt. Mutatják egyszersmind, hogy a függetlenné lett Magyarország a nehéz körülmények közt, legtöbb kezekre nem bízhatta az igazság ügyének tárczáját.

Tudjuk, hogy az erkölcsi világnak is megvannak, ha e hasonlattal szabad élnem, földingásai. Rögtöni, nagy változások megingatják az emberek fejében a fogalmakat. Ily hatást gyakorolnak nem egyszer még az úgynevezett békes forradalmak is különösen a jogfogalmakra. Ilyen hatással volt 1848-ban nem csupán a nép, hanem a törvényhozók egy részére is a jobbágyi viszonyok rögtöni, teljes megszüntetése. A régi elmélet ellenében, a mely szerint e hazában minden föld a földes úré volt, az az ellenkező elmélet állott most elő, mely minden birtokra nézve, a mely, bármely czímen, a volt jobbágy kezén volt, ennek tulajdoni jogát vitatta. Voltak községek, mint magának DEÁK-nak nyilatkozataiból olvassuk, a melyek panaszolták, hogy a forradalom daczára nem kaphatják vissza volt földes uruktól a földeket, a melyeket 56 év előtt törvényes bírói

ítélet vett el tőlök; volt község, a mely siralmas hangon adta elő, hogy a közszabadság közepett még mindig rabszolga, mert a szomszéd pusztabeli uraság, a kinek földeit bírták haszonbérben, nem akarta elengedni a haszonbért. És voltak törvényhozók, kik a volt jobbágyoknak magán szerződések mellett átadott majorsági földekre is sürgették kiterjesztetni az állami kárpótlást.

DEÁK helyeselte a jobbágyi viszonyok rögtöni megszüntetését, az állami kárpótlás biztosítása mellett. «Itt, úgymond, európai körülmények határoztak. Franciaországban megingott a trón, Németország általános mozgalomban van; s mindez viszhangra talál Ausztriában is, nálunk is. A törvényhozó testület igen helyesen azt hitte, hogy itt minden halogatás veszélyes lehet. Ilyen mozgalmak idején se kormánynak, se törvényhozásnak nem lehet egyéb feladata, mint elnyomni a mozgalmat, vagy élére állani annak. A rendek igen bölcsen élére állottak a mozgalomnak; igen bölcsen, mondom, mert áldozatot hozván nem egyesek értékéből, hanem a nemzet közös kincséből, azt eszközölték, hogy a mozgalom hazánkban nem fájult polgárháborúvá.» De az érintett községek, az érintett törvényhozók újabb követeléseiben már a tulajdon megtámadását látta DEÁK; s tiszta jogérzete és igazságszeretete szintoly hévvel védte most a földes urak igazait, a mily buzgalommal küzdött csak nem rég a jobbágyok érdekei mellett. «Mikor az országgyűlés kijelentette akaratát, monda többek közt, az úrbéri viszonyok megszüntetése iránt: azt mondtam rá, ennek philosophiai alapját látom. Mikor ismét azt mondotta az országgyűlés, hogy a földes urak érintett jövedelmei megszüntvén, azokért az állam ad kárpótlást: azt mondtam rá, ennek jogalapja van, mert az úrbéri birtok és az azért járó adózás századok óta olyan neme volt a tulajdonnak, a mely felett a földes úr szabadon nem rendelkezhetett. Már Ulászló korában meg van említve, hogy az úrbéri szolgálatok szabályozása az államot illeti. Az állam intézkedett többször a kilenczedről,

tizedről. Mária Terézia alatt úrbér hozatott be. Végre sok folytonos intézkedés után azt mondta az állam : a természetben tett adózások nem czélszerűk ; a földes úr a jövedelmeket úgy sem szaporíthatja, a birtok pedig attól, a kinek kezén van, nem vehető el: nem történik tehát semmi károsodás, ha megszűnik a természetben tett szolgáltatás s a földes urak a helyett kárpótlást kapnak az államtól. Olyan tulajdon használatáról rendelkezett itt az állam, a mely fölött a rendelkezés őt illette.»

De már az újabb követelések ellenében idején látta DEÁK figyelmeztetni a képviselőházat, hogy azon határszélig jutott, a melyen túl nem csak a tulajdon szentsége van megsértve, hanem a tulajdonról való fogalom is fel van forgatva. Vagy sérthetetlen a tulajdon, vagy megszüntetendő. Az első elmélet a gyakorlatnak felel meg ; az utóbbi, a communismus, bölcsészetiileg kifejtethető, de gyakorlati nehézségekbe ütközik, a melyeket senki sem tudott még elhárítani. Egyéni tulajdon, mely nem sérthetetlen, ha ideiglenesen hasznót ígér is, előbbutóbb megboszúlja magát. Nem a szegény nép érdekében teszünk, ha a tulajdont nem tiszteljük. A népet szorgalom, iparkodás teszi csak boldoggá és szabaddá, nem ajándékozás. Kiemelte DEÁK a bérrendszer hasznait más országokban; említette, hogy Fejér- és Tolnamegyékben már is egy derék osztálya keletkezett a polgároknak haszonbérlelőkből. Ez a fejlődés lehetetlenné lesz, ha a tulajdonos nem biztos az iránt, hogy a mit haszonbérbe adott, nem veszi-e el a törvényhozás. Az ipar emelése végett sok idegen pénzre van szükségünk. Ki hitelez nem biztos birtokra? A philanthropia oly dolog, a melyet a törvényhozásnak nem szabad szem elől tévesztenie : de óvatosan kell vele bánni, mert két élő fegyverré válik, ha egy résznek kedvezni akarván a másikat sújtjuk vele. Szép dolog a generositás ; de az igazság nem csak szép dolog, hanem egyszersmind kötelesség. Csak félig teljesíti kötelességét a törvényhozó, a ki a néposztályok egy részét, az érdekek egy nemét, a teendőik egy ágát, veszi csupán tekintetbe. A törvényhozónak az ország összes érdekeit tekintetbe kell vennie ; s nem

kevésbé kötelessége szem előtt tartania a tulajdon sérthetlenségét, mint bármely osztályán a népnek segíteni.

Örök igazságok; s a mozgalmas időkben találkoztak akkor idős képviselők is, a kik az egyszerű böleséget, a mely az idézett szavakban nyilatkozott, ha nem gyanúsíthatták, mert DEÁK jelleme minden gyanúsításon felül állott, legalább is nem látták a kor színvonalán állónak. Magasabb politikai tekinteteket emlegettek. DEÁK azonban kijelentette, hogy meghajlik ugyan a magas politika előtt, de részéről, mint törvényhozó, semmiféle politikai tekintetből nem érezheti magát feloldozottnak az igazság követelése alól. Mert, úgymond, nem az aristocratia érdeke forog itt fen, hanem az igazsága. S mikor egy agg képviselő megjegyezte erre, ne mérlegeljük most olyan hollandus hidegvérűséggel, mi egyezik meg a szoros igazsággal, hanem azt nézzük, mit kíván az állam érdeke: DEÁK egy megyei alispán példáját idézte válaszul, a ki, midőn nem akart hollandiai hidegvérűséggel bajlódni az igazságszolgáltatással, azt szokta mondani, soha se vesződjünk olyan nagyon ez ügygyél, hiszen az államra nézve mindegy, akár a fölperes, akár az alperes nyer.

Az állam érdeke, a közjó mindenek fölött: szokott jelszavai a forradalmi pártoknak. DEÁK kiragadta a szélső párt kezéből a fegyvereket s ügyesen fordította nem egyszer ellene. Így, a midőn a közös iskolák részére a felekezeti alapítványok lefoglalása indítványoztatott. DEÁK a tulajdon megtámadását látta ez indítványban: de most, főleg a veszélyezett haza érdekében fordul az elmélet ellen, mely, mint jellemezte, kifeledi számításából az embert jó és rossz érzelmeivel, előítéleteivel s eszményi törvényt javasol nem eszményi emberek számára, — törvényt, a melyet, ha a nép elé adunk, sok ember lesz, a ki könnyösen, kevés, a ki örömmel fogad, míg igen sokan vallásos érzelmeiket fogják sértve érezni, a nélkül, hogy a haza szent célja követelte volna. Azt mondják, monda többek közt DEÁK, ne ismerjük el a felekezeteket. Ha mindenható erővel bírna, neki is első

teendője volna az üldözéssé fajúlható véleménykülönbségeket oly dologban, mely a legszentebb, vagy szelidíteni vagy kiírtani. De kinek áll ez hatalmában? Aztán a legczélszerűbb eszköz is valamely czél elérésére csak akkor hatályos, ha alkalmas időben alkalmaztatik. Mikor az ország lázban van, a nemzetet veszély környezi, mikor attól félünk, hogy a hajó elmerül, mikor azt mondjuk, hogy csak istennek mindenható hatalma tud bennünket megtartani: mondhatjuk-e akkor, hogy egy kis felekezetességből származó surlódás nem tesz semmit? A ki nem vakbuzgó is, ha valamely intézkedésben kényszerítést lát vallási vagy véleménysszabadságára nézve, nem felzúdul-e benne a zsarnokság ellen minden érzelem? Az ember természetében fekszik ez; s mennyivel inkább fekszik a nép természetében, a mely, minél kevesebb felvilágosult értelmű, annnyival inkább ragaszkodik a vallásossághoz s annak külformáihoz. A külformákat megsérteni, a népre nézve annyi, mint vallásos érzelmeit sérteni meg: ezeket pedig megsérteni akkor, mikor a sértést az állam czélja nem kívánja, csak bizonyos szép elmélet kedvéért, véték a nemzet biztossága ellen. Azt mondják, a nevelés majd kiírtja a népből az előítéleteket. DEÁK nem hiszi. De ha igaz is ez: akkor kell-e azt kezdeni, mikor az indulatok annyira föl vannak zaklatva? Azt pengetjük számon, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség e század jelszava. Talán inkább a jövőt mutatja az, mint a jelent. Volt-e az egyéni szabadság Európában egyhamar inkább megtámadva? Egyezik-e a szabadsággal, kényszeríteni egy felekezetet, hogy jogával ne élhessen? S minő egyenlőség az, mely a szabadsággal nem fér meg? Avagy az által teszszük testvérekké az embereket, ha egymáshoz lánczoljuk őket? Az előítéleteket sem szabad a törvényhozónak sértenie, ha az állam érdeke nem kívánja; mert a mit mi előítéletnek nevezünk, a népben sokszor olyan érzelem, a mely őt boldoggá teszi. Ne dobjuk a viszály almáját az ingerült indulatok közé, midőn a népet fegyverre szólítjuk hazája, szabadsága védelmére. A reactiotól félünk? A reactio csak akkor veszélyes, ha

van mire támaszkodnia. Könnyű az aggodalmakat fölizgatni : de azok megnyugtatóására nem erőszak szükséges, hanem megnyerő eszközök.

Úgy hiszem, a beszéd e kis töredéke is mutatja az államférfiút, a ki egy perczig sem téveszti szem elől a nagy föladatot, a melynek minden egyéb kérdés fölött kellett azon időben uralkodnia, — a haza megmentésének nagy föladatát. Ez mintegy a refraine, a melyre nemcsak a fentebb idézett nyilatkozatában, de általában minden beszédében azon időkből, minduntalan visszatér, ez a főszempont, a melynek minden egyéb okoskodást alárendel, s a mely miatt annyi erős érvet mellőz, mely mindég rendelkezésére állott, valahányszor a tulajdon sérthetlensége mellett kellett szót emelnie. Hiszen a védelmi harez már a csatatéren folyt, s az országgyűlés még mindig folytatta tanácskozásait a belügyek rendezése fölött. Csak december vége felé, midőn az osztrák hadak már a főváros felé nyomultak, s a képviselőház még az úrbéri kárpótlás rendezésével foglalkozott, — csak ekkor vetett véget DEÁK felszólalása a tanácskozásoknak. «Békés időt kíván, mondá DEÁK, ezen tárgyalás. Most a haza megmentéséről van szó. Ne szennyezzük be a történet lapjait azzal, hogy most zsebeinkről tanácskozunk!»

DEÁK, mint az egész ország, örömmel üdvözölte 1848 tavaszán a felelős ministeriumról szóló törvényt. Megjegyezte ugyan, hogy a felelős kormány csak forma; a nemzet ereje ad annak életet. Ugyanazon felelősségi törvény mellett egyik ministerium zsarnoka volt Franciaországna, mert a nemzet nem mutatott elég erőt fékentartására. Póignac ministeriuma pedig keményen büntettetett, mert a nemzet erőt fejtett ki. A leíráttal azonban minden meg van adva, a mit papíron lehet: a többi a nemzet gondja. S hozzá tévé, hogy nemcsak azért örül a szentesítő leíratnak, mert a nemzet kíváнатát teljesítette, hanem azért is, mert — úgy hitte akkor — a polgárháború örvényétől rántotta vissza a nemzetet.

E hiedelemből csakhamar fölrázták őt, a miket Bécsben fenn tapasztalt, a hol, mint márczius végén írja már, nem tudják megszokni az új rendet. S alant is oly jeleket látott, a melyek növelték nyugtalanságát. A legnagyobb aggodalmat fejezik ki sorai már azon időből. «Oroszok nyomnak-e el bennünket, úgymond, vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia: azt csak isten tudja.»

Előre látván a veszélyt, mind a ministeriumban, mind a képviselőházban egyaránt mindent elkövetett DEÁK, a mivel azt elháríthatni vélte.

Ismerte az emberi természetet. Tudta, hogy nagy átalakítások után a lelkesedés hamar elmúlik, s a hideg megfontolás rövid időn bekövetkezik. Ez pedig eredményeket vár; annál nagyobb eredményeket, minél inkább föl voltak csigázva a remények. S még a jobbaknak is, a kik hidegen fontolgatnak, első kérdések lesz, mit nyert a haza az átalakulással? Tetemes értéket veszítettünk az új rendszer kivívása kedvéért. S úgy vannak az emberek az ilyen áldozattal, jegyzé meg DEÁK, mint a földműves a magtárból kivett és elvetett maggal. Azon reményben veti el, hogy megtízszerezve kapja majd vissza. Igaz, hogy a nemzetek aratására több idő kell: de az ember legalább az aratásra reményt nyújtó első csírákat szeretné hamar látni. Nem is szólván az aristokratiáról, nem volt osztály, a melyet a körülmények súlya nem ért. Ipar, kereskedés pangott. Ide járult a pénzügyi zavar. Ilyen válság közepett vigasztaló kilátás kell az embereknek, legalább a remény csíráit kell nekik mutatni. Sürgette ez okból, hogy beruházások és munkaadás végett is, tízmilliónyi alap alkotására hatalmaztassék fel a közmunkák ministere.

S míg, a mint láttuk, minden indítványt ellenzett DEÁK, a mely a nemzet bármely osztályát elidegenítette volna a dolgok új rendétől: a ministeriumban és képviselőházban egyaránt ellenszegült mindannak, a mi csak távolról is ürügyet adhatott irányunkban ellenséges föllépésre azon önzőknek, a

kik, mint mondotta, soha sem tudják megbocsátani az új rendszernek, hogy őket a hatalomtól megfosztotta. Nem rovom fel érdeméül, hogy ő, a törvényesség bajnoka, minden körülmények között a *pragmatica sanctió*ra és azon kötelességekre hivatkozva, a melyek abból folynak, visszaútasította a titkos rendőrség álarczos kalandorainak kísértéseit; tudjuk, hogy e törvényes kötelezettségek útjáról oly nehéz körülmények között sem tért el, a minők az olasz kérdés alkalmával fenforogtak. Meg volt győződve, hogy csak ezen, csak a törvényesség alapján állhat meg erősen, bármely küzdelemben, mind maga, mind a nemzet. Egyetlen eset fordult elő, a mely miatt utóbb, mint tudjuk, vádat emelt önmaga és a ministerium ellen, a melynek tagja volt. «Azt kívánták tőlünk, mondá az 1867-iki viták alkalmával, hogy vegyünk részt a megegyezésünk nélkül csinált adósságok terhében. Se jog, se méltányosság által nem voltunk kötelezve arra. A bécsi ministerium abban hibázott, hogy tőlünk mint kötelességet követelte, a mi részünkről nem lehetett egyéb, mint engedmény. Mi pedig abban hibáztunk, hogy egy formakérdésben fölakadtunk, s nem ereszkedtünk mindjárt egyezkedésbe.»

Hiba kétségtől: de nagyon tévednek, akik azt hiszik, hogy az első magyar ministerium e határozata, mely jogi szempontból útasította vissza a követelést, képezi forduló pontját az 1848-ki eseményeknek; amint tévednek azok, akik úgy vélik, hogy a *reactio*, mely előbb hazánk nem magyar ajkú népiségit lázította föl, majd támadó háborút viselt Magyarország ellen, csak azon okból tette mindezt, mert az 1848-ki törvényhozás nem intézkedett azon közös ügyekről, a melyek hazánk és a közös uralkodó többi országai között idők folytában kifejlődtek. Az 1848-ki törvényhozók, mind a törvényekben, mind később hozott határozataikban elismerték, hogy ilyen közös ügyek léteznek. Nem voltak ugyan kifejtve és körülírva e közös ügyek: de már a márcziusi napokban kimondotta az országgyűlés, hogy szükségesnek látja azon ügyek költségeinek fedezésére,

addig is, míg a jövő országgyűlés azok iránt határozni fog, utólagos kiegyenlítés fentartása mellett, bizonyos összeget ajánlani meg. S azután is ünnepélyes határozatokban többször kijelentették a nemzet képviselői, és erről, az egyetértés, barátság és rokonszenv kifejezése mellett, küldöttség által is kívánták értesíteni az ausztriai alkotmányozó országgyűlést, hogy mindazon érdektalálkozásokat, a melyek Magyarország és Ausztria közt fenforognak, szívesen készek az alkotmány, igazság és méltányosság alapján kiegyenlíteni. Mindezen nyilatkozatok daczára folyt a háború; folyt azon hatalom és befolyás visszaszerzése végett, a melyet a bécsi központi kormányközegek Magyarországon a nemzet számos törvénye ellenére gyakoroltak. Minthogy e hatalom és befolyás gyakorlását az 1848-ki törvények által alkotott új intézmények tették lehetetlenné: azért intéztetett a támadás kezdetben főleg azon törvények ellen. Utóbb azonban már azon törvények, azon intézmények megsemmisítése sem tartatott elégnek; s Magyarország alkotmányos önállásának teljes megszüntetése és az osztrák tartományokkal egybeolvasztása volt a kitűzött és nyíltan bevalott törekvés.

E törekvés ellenében alkotmányáért, sőt létéért küzdött a nemzet.

DEÁK, mint a jog és törvényesség védője rendületlen sziklaként állott e küzdelemben a reactio és forradalom hullámai közt. Láttuk, miként védte a jogot azok ellen, a kiknek fejében az átalakulás a jogfogalmakat megingatta. Még több erélylyel és szilárdsággal védte az 1848-ki alkotmányt a hatalom ellen, mely azt megtámadta. Követelte, hogy a kormány, felelvén az ismeretes osztrák államíratra, semmiben el ne térjen az 1848: III. törvényezikkelytől. A védelmi harez alatt is lehetőleg a törvényesség terén óhajtott maradni. Midőn a képviselőház az első forradalmi lépést volt teendő, a feloszlató rendelet ellenében ki akarván mondani állandóan együttmaradását: DEÁK figyelmeztette a képviselőket, hogy nincsen

szükség ilyen határozatra, mert az 1848: IV. t. cikk szerint a képviselőházat nem lehet eloszlatni, míg a zárszámadást és költségvetést nem tárgyalta. S utóbb, mikor a fejedelem által kinevezett kormány nem volt a hazában, még inkább azon volt DEÁK, hogy legalább egy hatalom legyen, a mely a nemzet nevében kétségtelen joggal intézkedhetik, s együtt maradjon, a meddig csak lehet, az országgyűlés.

Minden viszonyok közt megtartotta DEÁK a törvényesség hajthatatlan érzetét: de aztán az le is nyűgözte karjait. «Miként lehessen én, írja sógorának 1848 szeptemberben, miként lehessen azon hatalomnak ministere, a mely hazám ellen folytat háborút, s a mely békeség föltétele gyanánt nemzeti önállásunk és alkotmányos szabadságunk leglényegesebb részének fölállózását követeli. Monarchiában a minister mindig a király ministere, s mint ilyen felelős az országnak: de midőn a király nevében háború folytatatik a nemzet ellen, hogyan legyek én ministere a királynak? Azt mondhatnád, legyek ministere az országnak. De monarchiában az országnak külön, a fejedelemtől elvált s azzal ellentétben álló ministeriuma képzelhetetlen.» Lehet, mondá folytatólag, provisorius kormánya, dictatora az országnak: de az már forradalom, a miről azt hitte, hogy legalább is sikertelen lépés lenne. A törvényesség szigorú logikája, a melynek, a mint tudjuk, ellenmondott akkor az önvédelemre kényszerített nemzet folyton ingerelt szenvedélye. Carlyle, a forradalmak lélektanának ez alapos bűvára kifejti, miként áll elő, forradalom idején, a jognak és szenvedélynek ezen ellentétes észjárása, saját logikája mintegy.

Forradalmunk alatt Kossuthban és DEÁK-ban találjuk megtestesítve ez ellentéteket. Amaz képviselte a sértett jogérzetet boszúját, az ingerült haza szenvedélyét; s ez a védelmi harc törvényességét.

Már fenebb érintém, hogy forradalmak idején a szenvedélyek szerepelnek első sorban. DEÁK se elveinél, se vérmérsékleténél fogva nem érezhetett magában hivatást a szenvedélyek élére ál-

lani. Nem érzett phäetoni hivatást, az állam szekerét kormányozni, mikor a szenvedélyek féket eresztettek, s a hon láthatára lángba borúlt. Tudjuk, mint útasította vissza Nyári Pál fölhívását is, hogy ő írja meg a forradalmi kiáltványt a nemzethez. «Nem értek hozzá, jegyezte meg; bízzanak meg önök törvények szerkesztésével!» Ellenben valahányszor a nemzet jogainak védelme volt szőnyegen, s akár manifestum vagy államírat, akár határozat indítványoztatott: a képviselőházban minden oldalról hangzott a kiáltás, hogy DEÁK tegye föl a szerkezetet; és ő szerényen följánlotta közreműködését. Sejtelmével bírt-e a nemzet már akkor az 1861-ki fölíratnak? S nem kevesebbé jellemző, hogy a midőn egyezség megkísértése vagy békeszerzés forgott szóban: szintén DEÁK-ra tekintett már akkor, minden alkalommal, a nemzet. Sejtelmével bírt-e a nemzet már akkor az 1867-ki kiegyezésnek?

Nem, tisztelt közönség, a nemzet nem bírt a jövő események e sejtelmével: de józan esze már akkor látta a férfiút, a kit a gondviselés kijelölt megmentésére.

Az idő teljessége azonban még nem telt bé. A forradalom és absolutismus kísérletének egyaránt meg kellett előbb hiúsulnia. A végletek közt nincs közvetítés. S úgy akarta a végzet, hogy az 1848-ki vívmányokért, a melyekhez oly könnyen vélt jutni, súlyosan megszenvedjen a nemzet. Régi igazság, hogy a jog fejlődése nem olyan csöndes, mint a növényé. A mint valódi élvezet nincs munka nélkül: a jogot sem adatott könnyen szerezni meg és folyvást nyugalomban élvezni se egyeseknek, se nemzeteknek. DEÁK is megjegyezte, hogy bajjal, áldozattal és veszéllyel jár a szabadság. Fáradni kell azért és sokat küzdeni. S egy jeles jogtudós mondja, hogy a szeretet erélye, a melylyel egy nép jogához ragaszkodik, a fáradság és küzdés azon fokától függ, a melylyel azt kívívta. A börzejátékos nem oly makacsúl ragaszkodik szerzeményéhez, mint a földműves, a ki arcza verejtékével keresi kenyerét. Nem a megszokás, hanem az áldozat, a melyet érette hozott, az erős kötelék, a mely a népet jogához

köti; és a mely népnek javát akarja isten, nem ajándékozza neki a jogot ingyen kegyelméből, hanem megnehezíti a munkát, a küzdést, a melylyel kivívja.

Vigasztalás kiállott szenvedéseinkért; biztató a nemzetre nézve és csüggesztő, ha lesznek ismét, ellenségeire.

Alig van nemzet, a mely szabadságáért, jogaiért többet küzdött, többet szenvedett, mint a magyar. S higgye meg a tisztelt közönség, hogy a szenvedés gyötrelmeiből mindenkor több jut ki a mérséklet embereinek, a kiket válságos időkben nem támogatnak ama nagy szenvedélyek, a melyek a veszélyt eltakarják.

Úgy hiszem, Carlyle jegyezte meg, mennyi dicsőséget köszönhet az ember ilyen időkben az előre nem látásnak. S a történetírás, mely rendesen oly szépen tünteti föl a szenvedélyek és cselekvés embereit, és oly kicsinyekül a mérséklet embereit, feledi, hogy az a neme a bátorságnak, mely ésből indul ki, nem kisebb, mint a melyet a szenvedély támogat; feledi, hogy a történetekben a szenvedély meteorszerű szereplésénél nem kevesebb lélekemelő látvány a szélsőségek hullámainál csapkodott nagy értelmiség, mely az általános izgatottságban is megtartja egyensúlyát, és ellen tud állani a főszerep dicsőségének, a mely meggyőződésével ellenkezik, mintegy önként kárhoztatva magát a nagy tragoediában a chorus szerepére, melynek részvéte, melynek intései nem képesek föltartóztatni a megrendítő katasztrófát.

Széchenyi jó szelleme megtört, a mint a veszélyek közeltek nemzetére, a melyeket előre látott. DEÁK-ot nagy lelki ereje tartotta fen az óriási fájdalom közepett, melyet oly megindítólag fejeznek ki a forradalom alatt kelt bizalmas levelei.

Három dolog szükséges, szokta mondani e nagy államférfiú, hogy valakit a forradalom árja, hasonló körülmények közt, mint akkor Magyarország volt, el ne sodorjon: *ész, becsületesség és szerencse*. Az ő szerencséje volt, szerinte, 1848 végén küldetése Windischgrätz táborába. A büszke válasz után nem

volt többé szerepe. De az osztrák hadak vezére is megakadályozta. Tudjuk, hogy a békekövetség írásban küldött jelentést eljárásáról. DEÁK utóbb kérte Windischgrätzet, engedje meg, hogy küldetéséről szóval is jelentést tenni Debreczenbe meheszen. Az osztrák hadak vezére csak azon föltétel alatt volt hajlandó megadni az engedélyt, ha becsületszavára ígéri meg DEÁK, hogy föltétlen megadásra beszéli rá Kossuthot és az országgyűlést.

Egy DEÁK FERENCZ-nek ilyen föltétel; egy DEÁK FERENCZ-ről ilyen föltevés! Mily csekély adaga az emberismeretnek!

Mi történik vala, ha DEÁK Debreczenben megjelenhet? A dolgok akkor már aligha alakultak volna másképen. Legfőlebb az lehet a kérdés: megtörtént volna-e az ápril 14-ki nyilatkozat. «Sajnos esemény — mondá DEÁK egy magas állású osztrák államférfiúnak, a ki e nyilatkozatot az egyezkedés napjaiban is jónak látta szemére vetni nemzetünknek, — egyaránt helytelen lépés politikai és jogi tekintetben. De egy kétoldalú szerződést, még ha kevesbbé fontos is az, mint a *pragmatica sanctió*, azon okból, mert a másik rész megsértette, egyik fél sines jogosítva felbontottnak tekinteni. Követelnie kell, hogy tartsa meg a másik fél is.» S nem ugyan mentségül, de a tényállás földerítése végett emlékeztette DEÁK az osztrák államférfiút, hogy ápril 14-két márczius 4-ke, oly nap és olyan okmány kibocsátása előzte meg, a mely egy tollvonással eltörölte Magyarország alkotmányát, önállóságát, teljesen mellőzve a *pragmatica sanctió* azon részét, a mely ez alkotmányt, ez önállóságot biztosította. Mily erős támpont, a törvényesség álláspontjával szemben, a szenvedély logikájának! A végletek, harcban egymással, egymásnak felelnek, egyaránt nem törődve a törvényesség aggodalmaival.

Tudjuk, mi következett a büszke válasz után, mely az osztrák hadak táborából adatott a békekövetségnek!

Egy rövid éposz, s egy nagy tragoedia!

S tudjuk, mi várt a tragoedia hősére a bukás után!

Korszak, a melyet elbeszélni egy Tacitushoz volna méltó föladat. Korszak, a melyre politikai tekintetéből is fátyolt vetni oly férfiú lelki erejéhez volt méltó föladat, a ki jobban szerette hazáját, mint gyűlölte ellenségeit.

S a győzelmes abszolút hatalom?

Ma már tudjuk e kísérletnek is árát, eredményeit! A történetírásnak, ha nagy föladatának meg akar felelni, kötelessége rámutatni azokra is.

DEÁK-nak nem kis vigasztalásul szolgált ama szomorú napokban az erő látása, a melyet nemzete az egyenetlen harcban kifejtett: míg nemzetének viszont, a forradalom eredményeit látva, az ő belátása iránt emelkedett hite, bizalma.

S mit csinált DEÁK e napok alatt? kérdik önök.

La Fayette-el válaszolhatnék, a kitől szintén kérdezték: mit csinált a császárság alatt? Ismerjük válaszát, hogy emelt fővel állva maradt. DEÁK azonban sokkal többet tett.

Ki fogja érdemül akarni beszámítani egy DEÁK-nak, hogy olyan időkben is, mikor Tacitusként fohászaink is följegyeztettek, és a minőkben egy Cicero is jónak látta figyelmeztetni Atticus barátját: Tegyük félre most a becsületet, igazságot és a szép elveket! — se a becsületet, se az igazságot, se a szép elveket nem tette félre? Ilyen viszonyok közt azonban erős jellemű férfiak is eszélyes dolognak tartották minden időkben keresni a félrevonulást, keresni az otiumot, még ha nem is járna cum dignitate, az által igyekezték megőrizni szabadságukat, hogy tudtak elrejtezni és hallgatni. Egy Tacitus is magasztalással említi Agricolaról, hogy ilyen korban, mikor a tétlenség bölcsesség volt, nyugalomban és munkátlanul töltötte napjait. DEÁK birtokát is eladta ez időkben, hogy ne is kívánczohassék kerte fáinak árnyékába, a hová, mint tudjuk, mindenkor oly örömet vonult vissza. Az ő bölcsesége nem a tétlenséget kereste most, s a haza fővárosába tette át állandó lakását. Nem is sejtette szerénysége, mily jól esett, mily lélekemelő volt akkor a népnek csak látni is közötté a férfiút, a ki olyan őszintén szerette s a ki

egy hosszú, viszontagságos életen által mindig olyan híven szolgálta a szabadságot. A jog, az ész élő tiltakozását szemlélte mintegy benne az erőszak ellen, a melylyel az élet minden viszonyaiban találkozott. S az abszolút hatalom emberei? Tisztelettel tértek ki előle, a kinek szabadságszeretetében hasztalan keresték volna legkisebb utógondolatát is a forradalomnak. A katonaság kiválóbb egyéniségei előtt pedig tiszteletben állott DEÁK neve. Sokan ismerték őt már a régibb időkől; mások meg felszólalását emlegették, mikor arról volt szó, hogy Roth és Filippovich osztrák tábornokok, mint hadi foglyok, hadi törvényszék elé állíttassanak. DEÁK, ha már kikerülhető nem volt, mindenkép óhajtotta enyhíteni a háború iszonyait. Óvatosságot ajánlott a politikának, ha kezébe veszi az igazságszolgáltatás fegyverét, hivatkozván különösen a spanyol polgárháború megtorlásaira. Ajánlotta tehát, hogy úgy bánjanak a foglyokkal, mint rendes hadi foglyokkal bánnak a mívelt nemzetek. A mi részünkről is kerülhetnek, úgymond, fogságba hasonló állású egyének. Mi jó szolgálatot tehetnek akkor e hadi foglyok a kicserélésnél!

A reactio, a diadal mámorában, nem képes megállapodni oly középúton, a mely a dolgok kiegyenlítésére vezet. Az osztrák államférfiak is, a kik akkor a hatalmat bírták, a végletekig törekedtek kizsákmányolni a helyzetet, hullának tekintvén Magyarországot, a melyen tetszés szerint végezhetik kísérleteiket. S mondhatni, vaskezekkel láttak a munkához. Hogy a római költővel szóljak, kímélet nélkül enyészett minden jog s törvény. Államiságunk oly kevéssé talált kegyelmet, mint nemzetiségünk. Rendszer, a mely túlzása miatt sem szilárdulhatott meg. Az idegen jog és a nemzet jogérzete között az idegen nyelv is át nem hidalható mélységet nyitott. S ha sikerült engedelmességre meghódítani a népet, nem sikerült a szolgaságra. Nem vesztette el a nemzet méltóságérzetét, se fogékonyágát a nemes érzelmek iránt; nem hódolt a sikernek; nem hajolt meg bevégzett tények előtt; nem adta lemondását a hatalom kezébe.

Az erős nemzetiségi, és az erős jogérzet mellett, a melyre, mint látjuk, nem ok nélkül helyezett DEÁK oly nagy súlyt, nem kis mértékben folyt be ez eredményre a munkásság, a melyet a nemzet értelmisége azon időkben, mindazon tereken kifejtett, a melyeket a kényuralom is kénytelen nyitva hagyni a független munkásságnak.

Különösen a Köztelek és ezen tudományos intézet volt az a két központ, a hol a nemzet anyagi és szellemi érdekei oly gyakran egybehozták a férfiakat, a kikre a nép irányadás végett szokott volt tekinteni. E férfiak között, e férfiak élén ott találjuk mindenkor DEÁK FERENCZ-et. Legyen elég nékem e helyen és ezen alkalommal, csak azt a nagy részvétet említenem, a melyet akkor e tudományos intézet ügye iránt tanúsított, a munkásságot, melyet körünkben kifejtett, mint tiszteleti tagja és elnöke a jogtudományi osztálynak, egyike az akadémia igazgatóinak, s tagja, hogy egyebet mellőzzek, annak a bizottságnak, a mely e tudományos intézet ügyrendét újradolgozta.

DEÁK-ot már régibb időktől fogva tiszteleti tagjai közé sorozta akadémiánk. Országgyűlési működése is kezdettől fogva magára vonta tudósaink figyelmét. Hiszen egyike volt ő azon kiváló államférfiaknak, a kik érezték is, hirdették is, hogy nemzeti önállásunk fenmaradása nyelvünk sorsával válna kaphatatlan kapcsolatban áll, a kik ennél fogva a legtöbbet küzdöttek, hogy a magyar nyelv a törvényhozás, közigazgatás és törvénykezés terén, valamint a közoktatásban is, elfoglalja azt az állást, a melyet addig a latin bitorolt. A zsarnok eljárását látta ő a törvény latin szövegében, a ki, úgymond, magasra függeszti apró betűkkel írt parancsait, hogy senki se olvashassa, s mégis büntethesse, a ki azok ellen vét. Tudjuk, mily örömmel hirdette az 1832—6-ki országgyűlés után, hogy legalább törvénye magyar immár a magyarnak; milyen örömmel jelentette 1840-ben, az országgyűlés eredményeiről szólván, hogy a mi századok óta nem történt, szóval és írásban egyaránt honi nyelvén szőzéntül fejedelméhez a magyar; és hogyha nincsen is még

minden kivíva, ott áll immár nemzeti nyelvünk, a honnan nem lehet többé visszalépés. Mindezen vívmányokban nagy része volt neki. Ezen érdemek mellett azonban alapos államtudományi és jogi tanulmányai is szükségkép föltűntek a tudományos akadémia előtt; föl kellett tűnnie nagy irodalmi képzettségének is. Nem csupán a classikai irodalom alapos ismeretét értem, a mely oly kiváló bélyeget nyomott kezdettől fogva tömör és szabatos nyelvére, s a melynek köszönhethe főleg előadása azt a sententiosusságot, a mely mindvégig sajátja volt. Egyike volt ő már a harminczas évek kezdetén államférfiaink között azon keveseknek, a kik, mint Kölcsey, a legilletékesebb tekintély, megjegyezte róla, nem csak az apai ház küszöbén belül a házi cselédtől tanulták a magyar nyelvet. Emlékszünk a vitákra 1833-ban, midőn a latin nyelven írt úrbéri törvények magyar fordításáról vala szó. DEÁK szerencsétlennek mondá az országot, a melynek törvényei legnagyobb részben nem olyan egyszerűek és világosak, hogy azokat a tanulatlan, de józan, természeti ész is megérthesse. Különösen állott ez az úrbéri törvényekről. De a törvénytudományban, a melynek addig latin volt műnyelve, szokásban levő szókkal mindent kifejezni nem volt lehetséges. Kölcsey azonban úgy vélekedett, hogy az ember mindent könnyen megtanúlhat, tehát az új szót is; s a magyar új szó a régi latin szónál, az úrbér az urbariumnál, a köznép előtt sem lesz kevesbbé érthető. E nézet ellenében a nyelvújítás ellenei, a kik, mint Kölcsey mondá, rang ellen valónak hitték a nyelv tanulására is leereszkedni, s magokat a nélkül is, a mint született táblabíróknak, úgy született nyelvtudósoknak tartják vala, fenakadtak minden szón, a melyet a falusi bíró szájából nem épen úgy, vagy épen nem is hallottak. DEÁK, a ki a nyelvet tanulta, mond Kölcsey, védelmére kelt a fordításnak. Valóban DEÁK nemcsak a nyelvet tanulta, az irodalmat is folyvást figyelemmel kísérte fejlődésében, előhaladásában. A kor legkitűnőbb írói, élete minden szakában, legbensőbb barátai közé tartoztak, a kiknek minden működése

érdekelte őt, a kiknek társaságában nemcsak élvezettel hallgatta sokszor az irodalmi kérdések vitatását, hanem igen gyakran maga is élénk részt vett azokban. S hogy e vitákban is döntő tekintéllyel léphetett föl nem egyszer, classikai képzettsége és erős ítélőtehetsége mellett, nagy jártasságának köszönhette a külföld szépirodalmi termékeiben. Nem szükség mondanom, hogy ilyen műveltséggel, ily kitűnő férfiú nemcsak díszére, hanem egyszersmind hasznára is vált e tudományos intézetnek, mely választásával már 1837-ben megtisztelte őt. Hatalmas, gazdag szelleme, mint Buckle írja Burkeről, minden irányban gyümölcsözőleg tudott hatni, méltóságot kölcsönözvén a legközönségesebb dolgoknak is. De azon időben, a melyről épen szólunk, államférfiúi bölcsesége, szilárdsága és tekintélye is nagy szolgálatokat tehetett és tett akadémiánknak. Az a gyász idő volt ez, melyet Széchenyi hazafi aggodalma már 1842-ben előrelátott, az a gyász idő, mint ezen intézet elnöki székéből jósolta e magyar Cassandra, a midőn csak testületünk, a tudós társaság őrizte immár erekleve gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként azt a nyelvet, a melyet legdrágább kincsének, nemzeti és függetlenségi alapjának ismert el a magyar. Teljesült a jóslat. Nyelvünk a közigazgatásból és törvénykezésből, sőt a magunk által fentartott iskolákból is száműzetvén, az irodalomban és e tudományos intézetben talált még menhelyet. Ha innen is rögtön száműzni nem lehetett, itt is igyekezett azt háttérbe szorítani a hatalom, az alapszabályok oly módosítását követelvén, hogy ez intézet is, a melyet a tudományok magyar nyelven művelése és terjesztése végett magyar hazafiak áldozatkészsége alkotott, nyelvünk és fajunk művelése helyett, idegen cultura idegen nyelven terjesztésére is eszközül szolgáljon. Nem szükség rámutatnom e törekvés veszélyeire. A nép, a melynek értelmisége idegen cultura zsoldjába szegődik, megszűnik nemzet, megszűnik tényező lenni a közéletben, s lassanként enyésző szigetet képez, más népfajok között, a mely iránt már csak az ethnographia érdeklődik. Képzelmehni

tehát, mint riadt föl az érintett támadásra az írók és a még életben levő alapítók féltékenysége. Ezek nevében, de a tudományos intézet tagjainak nevében is az igazgatóság emelt szót. DEÁK, mint az igazgatóság egyik tagja, nem elég erélyesnek sőt igen alázatosnak találta a fölterjesztést, a melyet az óvatos titkár tett föl; s azonnal, az igazgatósági ülésben, mondott toll alá egy új felíratot. Ezt meg az aggódó titkár találta igen keménynek; s az intézet akkori másodelnöke is oly száraznak mondotta, a melyet bajos lesz lenyelni a hatalmas miniszternek. Gróf Dessewffy vette védelme alá a kemény, a száraz szerkezetet, a melynek sikerült minden további támadástól megvédeni akademiánkat.

Az akadémián kívül is, a közmívelődési téren, nem volt azon időkben fontosabb kezdeményezés, a melyben DEÁK részt nem vett volna, részvétele és bölcs tanácsa által nem csekély mértékben mozdítván elő a sikert. Nála folytak a tanácskozások az évi veszteségekkel küzdő nemzeti színház megmentéséről. Ott találjuk őt az írói segélyegylet alakulásánál és ez egyesület választmányában; ott a Kazinczy-ünnepély rendezői közt és a Kazinczy-emlék-társulat bizottságában. S a baráti viszonynál fogva, a melyben az irodalom több irányadó egyéniségével állott, alapos megjegyzései, nézeteinek őszinte közlése által mondhatni állandó befolyást gyakorolt a független napi sajtóra is.

Nem kis fontosságú körülmény azon időkben.

«Nehéz megfosztani az embereket a gondolat szabadságától, a kik azt megszokták. De nem nehéz, bizonyos idő alatt, oda vinni az emberek tömegét, hogy épen ne gondolkodjék. S még nehezebb gondolkodásra kényszeríteni azokat, a kik azt elfeledték.» Ezt mondja a szellemdús Quinet. S mi hozzátehetjük, hogy a mely nemzet megszűnik gondolkodni, a lehetőségről is lemond, hogy sorsát intézhesse. Ettől a veszélytől főleg az irodalom óvta az abszolút uralom idejében hazánkat; az irodalom, a melynek már egyszer sikerült megmentenie a

magyar fajt, fölrázva álmából, mely lassú halálba ment volna által, s kimívelve nyelvét.

Szerencsése a nemzeteknek, a melyek hasonló súlyos vi-szonyok közé jutnak, mint a minők reánk voltak mérve, hogy a mint már Tacitus megjegyezte, nem olyan könnyű feledni, mint hallgatni. A hatalom, mely intézményeinket lerombolta, nem sikerülván eltörölnie az *emlékezetet*, nem fojthatta el *jöven-dönket* se. S minek köszönhetjük inkább, mint az irodalomnak, hogy népünk ama súlyos időkben mind gondolkodását, mind emlékezetét megtartotta?

Annyival inkább méltó az elismerésre, minél szenvedélye-sebb kitartással irtatott ki mindaz ez országban, a mi az alkot-mányos, az önálló Magyarországra emlékeztetett. Alig volt hely e hazában, a hol a magyar hazafiság régi cultusa még házi istenekként is megvonúlhatott.

És mégis, tisztelt közönség, még is volt egy hely, a hol az önálló, alkotmányos Magyarországot ama szomorú napokban is föltaláljuk, az «Angol királynő» azon egyszerű, szerény szobája, hol DEÁK lakott.

Az ország salona, a hol minden rendű és rangú hazafi otthon találta magát; a hol a régi pártok emberei, mint egy írotársam megjegyezte nem rég, közeledvén, becsülni tanúlták egymást annál, a kit mindnyájan szerettek; a hová az ország minden részéből értesítést hoztak, s a honnan az ország minden részébe irányt és vigasztalást vagy legalább a kitartásra, a szenvedéshez lelki erőt vittek az egyes vidékek tekintélyei. Elég volt olykor, ha csak azt beszélték el otthon, hogy DEÁK él és működik, hogy nem esett kétségbe, sőt egyszer-másszor derül-ten is látták. Csak két elem került e helyet, az abszolút hatalom emberei és a forradalom ügynökei.

Nagy ember, jegyzi meg Nisard, a ki felé mindenki törek-szik, mint kora értelmisége központjához, és a kinek ideje és szelleme a köztulajdon egy nemét képezik. Alig mutat föl a történetírás államférfiút, a kinek ideje és szelleme annyira

nemzete köztulajdona volt, a ki társadalmi úton nagyobb hatást gyakorolt volna nemzetére.

Hatalmas egyéniségének annyi vonzereje volt, hogy alig tudom, melyiken kezdjem jellemzését.

Mint a régi görög bölcsek, azok a nem elméleti kutatók, hanem tiszta életismerettel bíró férfiak, egészséges elvekkel politikában, morálban, a kik ismeretöket rövid, velős mondatokba tudták foglalni, s az élet közepén állottak, mint kipróbált államférfiak és a nép bölcse tanácsadói: DEÁK is már életében maga a nép által tiszteltetett meg a «haza bölcse» nevezetel. Mint az ókor ama bölcseiben a görög józan ész: úgy nyilatkozott DEÁK-ban a magyar józan értelem. E bölcsesége miatt keresték tanácsát az értelmes hazafiak; míg a hevesebbeket népszerűsége is kényszerítette, hogy megkérdezzék őt. Mert az értelmi fensőség oly erővel párosult benne, a mely ellenállhatlanul meghódítja a közvéleményt.

S nagy tehetségének teljesen megfelelt nagy jelleme, a melynek uralkodó vonása az igazságosság. Hogy vesztegethetetlen és önzetlen volt, mondhatjuk róla Tacitussal, ilyen férfiúban felhozni is sértés volna erényére. Magát a hírnevet, a melynek pedig a jók is hódolnak, sem hajhászta érdemeinek emlegetésével vagy fogásokkal, egyaránt távol levén tőle a személyes hiúság és féltékenység. E rossz szenvedélyek keserítik el sokak életét. DEÁK nem ismerte e szenvedélyeket. Kevéssel beérvén, s e kevese meglevén, sorsával meg volt elégedve. S nem levén személyes vágyai, csak a hazát szerette. Ennek és jó barátainak baján aggodott egyedül.

Az újabb kor államférfiai között egyet sem ismerek, Washingtonon kívül, a kiben annyira meglelt volna a szív és lélek ama kimért egyensúlya, a melyet Plato eszményül állított föl. Egyszerű nagyság, mely nem rendkívüliségeivel, hanem a szabályosság dimenzióival lep meg; s egyaránt vonz tiszteletre és szeretetre. Nem meteorszerű szemkápráztató tűnemény, mint a forradalmi hősök szemlélete, hanem az ókori szobrászat re-

meke, a melynek nyugott szépsége és öszhangzata önkéntelen ragad tiszteletre és csodálkozásra.

S a lélek nagysága, a szív nemessége külsején is ki volt fejezve.

Hogy ismét Tacitussal szóljak, a jó embert könnyen kinézte belőle bárki, a nagyot örömet. S a mi olyan ritka, se tekintélyét a szívesség, se kedveltségét a szigor nem csökkentette.

Annyi polgári egyszerűség és annyi méltóság volt föllépésében, a mely egyaránt megnyerte a köznép vonzalmát és a fensőbb körök tiszteletét. Erős szervezetében, hangjában is volt valami parancsoló; volt valami nem keresett, természetes fenség, a melynek mindenki önkéntelenül hódolt, s a melynek, mint életrajzából tudjuk, a míveletlen rabló sem tudott ellenállani. S míg a társaságban bizalmas közlékenysége és szíves modora lerontotta a válaszfalat, a melyet nagy nevének tekintélye emelt: magánbeszélgetés közben, mint a köztanácskozásokban is, hatalmas egyéniségének egy mozdulata, erős szemöldei alól átható szemének egyetlen tekintete is elég volt többször rendre utasítani, sőt mentetésre bírni az elbizottságot.

Pericles kerülte a néppel a gyakori érintkezést, hogy igen megszokottá ne váljék. DEÁK-nak nem volt szüksége e tartózkodásra. Az országos ügyeket végezve, a mint sétájára ment, maga is egyszerű budapesti polgár volt, a ki örömet vegyült a nép közé, a kit mindenki szívesen köszöntött, s a ki mindenkit nyájasan üdvözölt, mindenkivel elbeszélgetett, oly könnyen menván át államügyek vitatásáról a közönséges társalgásra, mint az államiratokról a regényolvasásra.

Társaságában bizonyos lelki derűtséget érzett mindenki, s bizodalmat nyert a jövő iránt. Oly két dolog, a mi az abszolút uralom alatt valóságos lelki szükség volt. Ezért is seregtek körül. S bölcsesége és tekintélye kezében tartván mintegy az emberek elméjét, könnyű szerrel tudta őket a kislelkű lemondás és a forradalmi könyelműség közt azon a helyes középen megtartani, a mely az elbizottság és kétségbeesés között van.

Hiszen eszében és jellemében oly nagy volt a bizalom, hogy szinte csalhatlannak látszott.

De nemcsak ezért keresték társaságát.

Washington egyszerűsége, nemes szíve és nagylelkűsége Franklin kedélyességével párosult DEÁK-ban. Adomái, melyeket oly kitűnően tudott előadni, szintoly jellemzők, szintolyan találok, mint Franklinéi. Kedélyességben felül is múlta Franklint. Alig érthetni meg, hogy találhatni föl ugyanazon egyéniségben annyi erőt annyi gyöngédséggel. Látták-e önök gyermekek között? Mily örömmel csüggöttek azok rajta; s mi jól találta ő magát körükben. Mennyi szelídség volt ilyenkor e komor arezon. Nem a nagy értelem, — jósága vonzotta felé a kicsinyeket. Leggyöngédebb, egyszersmind leggyöngébb oldala e nagy embernek. Az fegyverezte le leghamarabb. Milyen pazar volt szívessége! Senki sem írt több ajánló levelet, gyakran közepszerűségek mellett. Emberismerete is szemet hűnyt többször jó szíve előtt. Úgy volt azzal, mint az adakozással, a melyet annyira kizsákmányoltak, hogy gyakran aggodalomba ejtette barátait. Nagy mesterség volt távoltartani tőle a kéregetőket, zsarolókat. A kinek nem adhatott jó ajánló levelet, attól pénzzel szabadította meg magát. Mint Melanchton. S mint Fenelonról írják, sok embert tett hálátlanná, senkit elégtetlenné.

Őszinte, egyenes lelke legkevésbé szerette a ravasz embereket. Úgy emlékszem, az öreg Palmerston mondta Lajos Fülöpről, hogy sokan a legokosabb embernek tartják: de ő a legravaszabbak egyikének tartja, következésképpen nem a legokosabbak egyikének. Így vélekedett DEÁK is a ravaszságról. Némi elégtétel érzetével beszélt olykor, mint jártak pórúl a magyar forradalomban is államférfiaink közül többen, a kik annyit tartottak ravaszságukra; mint kerültek bajba mind a magyaroknál, mind az osztrákoknál.

Gondolom Sévigné asszony mondotta, hogy a szellem méltóság; és Boissier jegyezte meg, hogy semmi sincs, a mi job-

ban átsegítene valakit lealázás nélkül a nehéz idők viszonyain. DEÁK nagy mértékben bírt e tulajdonnal, a szellemdús férfiak hajlékonysága nélkül, a kik nem vonakodnak gyakran hízélgéssel is megvásárolni az igazmondást. DEÁK igazolta Sévigné mondását; nála a szellem, az esprit is valóban méltóság volt, a melyhez szintoly kevéssé fért a hízélgés, mint általában nagy jelleméhez. S elmés mondatai, megjegyzései szintoly találók voltak, mint adomái. Olykor nagy igazságokat fejeztek ki. S szájról szájra keltek hazaszerte, derűtséget és vigaszt terjesztvén a szomorú napokban.

Szép színekkel festették előtte, minő boldogság vár Magyarországra, ha egybeolvad Ausztriával. Mennyivel nagyobb a mennyei boldogság, jegyzé meg DEÁK: és még sem akar senki meghalni. — De csak nem kívánhatja DEÁK, mondá egy osztrák minister, hogy annyi bevégzett tény után, újra kezdjük Magyarországon a dolgokat! — Pedig, úgymond DEÁK, a ki rosszúl gombolta be kabátját, mégis kénytelen újra kezdeni. — Levágjuk a gombot; válaszóla büszkén a hatalmas úr. — Akkor aztán, viszonzá DEÁK, épen nem fog lehetni begombolni. — Mind hiában, mondák, a rendszer szilárdan fen fog állani, ha csak európai válságok nem jönnek közbe. — DEÁK pajtája történetét beszélte el válaszóla, a melyről vinczellére, ki az építésben is tekintély volt, azt a szakértő véleményt adta, hogy még soká fenállhat, ha a szél nem fúj. De mikor az olyan sokszor fúj! mondá DEÁK.

Mennyi igazság ez elmés hasonlatban! Az államok életében is gyakran fordulnak elő zivatarok; idők, a midőn mindenkinek meg kell tennie, a mi tőle telik, hogy a szélvészektől által hanyatott hajó el ne süllyedjen; idők, a melyeknek fergetegei közt rendkívüli erőfeszítés, áldozatkészség, lelkesedés nyújthat csupán támaszt az állam épületének. Honnan a lelkesedés, az áldozatkészség, az ösztön a rendkívüli erőfeszítésre, a hol a jogérzet sértése bénítja a nemzeti erőt? A jogtalanság szükségkép visszahat az államra, a mely, mint Bécsnek egy jeles jogtanára

írta, sokszor igen drágán, olykor egy-egy tartományt veszítve, fizeti meg az erőszakot. Általában, minél inkább lép előtérbe a cselekvés szüksége: annál nagyobb hatalommá válik az erő azon neme, a mely az elnyomottak menedéke, a tétlenség erélye.

Az ötvenes évek vége felé már mindinkább kezdték belátni Ausztriában is komolyabb államférfiak ezen állítások igazságát.

S midőn a rendszer fentartása iránt a Lajtán túl is megrendült a bizalom: Magyarországon is elérkezettnek látták már sokan az időt, gondolkodni a kiegyezés módjairól.

Rendkívüli föladat, melyet három század bölcsesége nem tudott megoldani. Föladat, mely egyaránt érintette a múltat, a jelent és a jövőt. Annyi bevégzett tény után, föl kellett ismét találni a múltat, bizonyos egyensúlyt kellett tartani a fövenyként mozgó jelenben és új alkotással is kellett biztosítani a jövőndőt.

E nagy föladatra senki sem volt inkább hivatva DEÁK FERENCZ-nél.

Nagy múltja szerezte meg neki azt az állást, a mely olyan tekintélyt adott a jelenben, hogy képes legyen biztosítani a nemzet jövőndjét. S mindazon nagy tulajdonai, a melyek az embert, a polgárt, az államférfiút kitüntették, együtt működtek közre a nagy föladat megoldásában.

Már abban kitűnt bölcsesége, hogy nem engedte magát idő előtt a cselekvés terére sodortatni. Mert van idő, mint már Kölcsey megjegyezte, a mikor hallgatni bölcsesség. Az okos hallgat, hogy önbátorságát megőrizze; a böles pedig, hogy polgártársai nyugalalmát idő előtt és foganat nélkül föl ne zavarja. Jól tudta DEÁK, milyen ritkán történik, hogy bölcsesség és megfontolás fogadtassák el a nagy rendszabályokat, hogy rendszerint a körülmények erőszakolják föl azokat. Tudta, hogy a béke fejedelem és nemzet közt, s a monarchia két állama között csak úgy szilárdúlhat meg, ha a kiegyezés, mint politikai szükség, úgy szólván, magától megy véghez. S lehetett-e erre

kilátás, míg a forradalom és absolutismus reményei egyaránt meg nem hiúsultak; s míg a központosítás, az alkotmányosság glóriájával fejen is, ki nem mutatja képtelenségét?

A kiegyezés idő előtti kísérletei csekély eredményeket nagy áldozatok árán vásárolnak vala meg, a nélkül, hogy eléretett volna a cél, a melyet a kiegyezéssel az ország és a monarchia érdekében elérni ohajtott a nemzet. DEÁK ez okból sem járulhatott az ily kísérletekhez. S aggodalmasan, sőt boszankodva hallotta gyakran nevét emlegetni azok által, a kik minden áron sovárogván a kiegyezést, nógatták őt is a kilépésre.

Az államférfiú előtt, a ki nagy föladat megoldására vállalkozik, tisztán, határozottan kell állania a célnak, a mely után törekszik; a célnak, a mely elérhető; s a melyért a nemzet többsége kész teljes erővel közreműködni. Egyszersmind az eszközök iránt is tisztában kell lennie, a melyek a kitűzött célt biztosítják. A valódi államférfiú annál fogva tud várni, míg magát elhatározza; nem siet kilépni a cselekvés terére, mint a gyöngé ember, csak azért, hogy megrövidítse magára nézve a bizonytalanság kínait. A tartózkodás ilyen viszonyok közt nem egyéb előrelátásnál, a mely az államférfiút rendelkezési állapotban tartja a kedvező alkalomra, mikor a megoldás módja meghatározható s a siker biztos reményében határozott tervvel léphetni föl.

DEÁK hallgatásának, mely a legerősebb tiltakozás volt az absolut rendszer ellen, 1860-ban az októberi diploma vetett véget.

A fejedelem ebben ünnepélyesen kijelentette, hogy lemond az absolut hatalomról s az alkotmányosság ösvényére tér. De ez az alkotmány nem az 1848-ki magyar alkotmány, hanem egy új octroyált alkotmány volt, a mely, ha életbe lép, Magyarország nem lett volna többé önálló, se törvényhozásában, se kormányzatában, hanem osztrák provinciává süllyed vala, a mely legfontosabb érdekeire nézve alatta állana az osztrák birodalom közös törvényhozásának és kormányzatának.

E diploma azonban visszaállította a hatósági önkormányzatot; s az országgyűlésen, mely 1848 óta először hívatott egybe, lehetővé tette a nemzet felszólalását.

DEÁK, mielőtt ez országgyűlésen megkezdte azt a nagy erkölcsi harczt, mely a magyar alkotmány visszaállítására s ez által a fejedelem és nemzet s a monarchia két állama között a kiegyezésre vezetett, saját honfitársai közhangulatával találta magát ellentétben.

A magyar restauratió, mint tudjuk, alúl a törvényhatóságokban vette kezdetét, azzal a szenvedélyességgel, a melylyel, mint természetes visszahatással, hosszas elnyomatás után, rendszeren mindenütt találkozunk.

A köztörvényhatóságok elfoglalván a tért, mely előttök megnyílt, szervezték magokat, s mivel a törvénykezés is az alkotmányos autonomia alkatrésze volt, a régi magyar bíróságok, a régi magyar jog teljes visszaállítását követelték.

A közgyűlölet az absolut uralom minden alkotását megtámadta, s a gyomírtásban oly idegen növényekre is kinyújtotta több helyen kezét, a melyeket, ha nem bírunk vala, magunknak kellett volna minél előbb meghonosítanunk. Csak a telekkönyvi intézményt említem, a mely birtokviszonyaink és a magánhitel alapját képezi.

DEÁK szólalt föl leghatályosabban a szenvedély által félrevezetett közvélemény útbaigazítására, azzal a bölcseséggel, mérséklettel és bátorsággal, mely nem maradhatott eredmény nélkül.

Ő is föelvnek tekintette, hogy a nemzet a törvénykezésre nézve minél előbb visszanyerje alkotmányos jogait; de nem kevesbbé fontosnak mondotta, hogy az átalakítás úgy történjék, hogy a magánosok jogviszonyai meg ne zavartassanak, s a democrata intézmények felforgatásával, még ideiglenesen se hozza vissza a régi magyar jog az osztályok között fenállott gyűlöletes különbséget.

II. József tíz évi absolut uralma után, jegyzé meg DEÁK,

könnyű volt a visszaállítás, mert azon időben csak a törvényszékek szervezete változott; nem változott az anyagi jog, nem hozatott be hazánkba idegen codex; nem keletkeztek a magyar törvényektől eltérő alapokon újabb jogviszonyok. Most merőben másként állt a dolog. Régi jogalapok enyésztek el, új törvényeken új jogalapok támadtak; a magánjogi viszonyok mind a polgárok közt, mind a külföld irányában megváltoztak, és pedig egyrészt olyan irányban változtak meg, a melyet 1848-ban elvileg magunk jelöltünk ki. S a kinek jogról, igazságról fogalma van, kételkedhetik-e, hogy azon jogviszonyokat, a melyek az új törvények alapján keletkeztek, ugyanazon törvények szerint kell megítélni, a melyek ótalma alatt, a melyeknek szabályai szerint létrejöttek? Alaposan kimutatta DEÁK, hogy az osztrák büntető codex több intézkedése nem fér egybe alkotmányunkkal; de nem kevesbbé alaposan megmutatta, hogy az ősiség eltörlése után és az 1848-ki törvényekben kimondott democraticus elvek mellett, a régi magyar jogot sem állíthatni vissza változtatás nélkül. S minden változtatás, melyet nem az alkotmányos törvényhozás tesz, octroyálás. A legveszélyesebb octroyálás lenne pedig a törvényhatóságok octroyálása, mely annyi magánjogot állítana elő, a hány törvényhatóság van; és a melyre a fensőbb bíróságok nem lehetnének tekintettel. Teljes anarchia a törvénykezésben, az egyes polgárok károsodása és tönkrejutása a közhitelnek! Hogy e veszélyektől megóvassék az ország, azt tanácsolta DEÁK, várják be azt a javaslatot, a melyet az ország bírása a király megbízásából az ország legfőbb törvényszékével és több meghívandó jogtudóssal készít. Igaz, úgymond, hogy ez is octroyálás lesz; de kevesbbé veszélyes, mint a törvényhatóságok octroyálása. A főtörvényszék határozatait, törvény hiányában, eddig is törvény gyanánt tisztelte a nemzet. S a javaslat, mely ez úton készül, úgy is csak ideiglenes intézkedés lesz, a törvényhozás rendelkezéseig.

Míg DEÁK ekkép figyelmeztette a törvényhatóságokat, hogy gyűlöletből az idegen hatalom műve iránt, ne tegyenek kárt

saját polgáraiknak: egyszersmind erélyesen kikelt a közvélemény nyomása ellen, a melyre ellene hívatkoztak. Elismeri, úgymond, a közvélemény fontosságát, még az izgatottság közepe is: de csapásnak tartja az országra nézve, ha magán jogviszonyok politikai izgatottság nyomása alatt intézhetnek el. A jogtalanul károsodott magánpolgárnak szava gyöngébb, hogyszem az izgatottság zaján felülemelkedjék; s az egyesek szenvednek igazságtalanul, a nélkül, hogy az által a haza nyerne. DEÁK a maga részéről kötelességének tartotta az ilyen eljárás ellen a közvéleménnyel szemközt is tiltakozni. Daczolni, úgymond, senkivel sem szeret, legkevesebb a közvéleménnyel: de nyomorultán járt volna el eddigi politikai pályáján, ha meg nem tanulta volna, hogy a midőn egyrészt a közhangulat, másrészt önlelkiismerete között kell választania, s egyikkel vagy másikkal ellenkezésbe kell jönie, inkább tűrje a közvélemény, mint önlelkiismerete gáncsait.

S a jogtudóst, mint minden alkalommal, erélyesen támogatta most is az államférfiú. Figyelmeztette a törvényhatóságokat, hogy a jogot, mely reájok bízott, csak a polgárok érdekében, csak azok jogainak ótalmára gyakorolhatják; és hogy ha nem így gyakorolják, ha pontos és biztos igazságszolgáltatás helyett a törvénykezés fenakadását idézik elő, zavart és anarchiát okoznak, nemcsak a legnagyobb jogtalanságot követik el, hanem a nemzet szabadságát is kockáztatják, a melyet védeniök kellene: mert zavar és anarchia szintoly veszélyes ellenségei a nemzet szabadságának, mint az absolutismus önkénye. Oly régi a harc, jegyzé meg DEÁK, a szabadság és absolutismus közt, mint a történelem. S feltűnő jellemvonás mind e küzdelmeken, hogy egyik és másik mindig akkor bukott meg, midőn nem bírta teljesíteni, a mit a nemzetnek ígért. Az absolut rendszer a rendet, nyugalmat és anyagi jólétet; s a szabadság az egyéni és polgári szabadság élvezetét.

Azonban közelgett az országgyűlés.

DEÁK kötelességének ismerte elfogadni a képviselői állást,

mert könnyen fordulhatnak, úgymond, akkép a dolgok, hogy ezen állás személyes veszélylyel is járhat, az elől pedig magát kivonni ily nehéz időkben, gyávaság volna. Program gyanánt harminczéves politikai pályája elveire hivatkozott, a melyekhez hűtlen soha sem volt. Levele, melyet 1861. január 9-én írt, mutatja a lelki állapotot, a melyben akkor volt. Fölveti az óriási nehézségű kérdéseket, a melyeket szemben a Velenczét fenyegető háborúval, szemben az izgatottsággal, a túlfeszített reményekkel, a monarchia zilált állapotával megoldani, csaknem politikai lehetetlenség. Sok nehéz időt ért már, úgymond, nehezet a hazára, nehezet az egyesek politikai állására nézve. De még nem ért időt, a melyben nyiltan, bátran, belső megnyugvással ne mert volna szembenézni a bekövetkezhető eseményekkel, azon megnyugvással, hogy tudja, érti, érzi, mi az ő polgári kötelessége. De most kábúl a feje, elszorúl melle, ha szembenéz a lehetőségek azon chaoszával, mely előttünk áll, s a melyből egy elhibázott lépés végveszélybe döntheti a hazát. «Azt írod, írja többek közt — az ország szeme reám néz, tőlem vár. Szerencsétlenség az országra is, reám is, ha ez így van, mert a baj súlyosabb, semhogy én vagy más abból megmenthetné a hazát.» Fájdalmasan vallja be, hogy ő nem tud tanácsolni, segíteni.

Olvassák önök, e levél után, az 1861-ki fölíratot és a beszédet, a melylyel azt DEÁK bemutatta a képviselőházban, hogy fogalmuk legyen az óriási változásról, a melyen e nagy államférfiú lelke egy pár hónapon át keresztülment, s a küzdelemről, a melylyel ez átalakulás szükségkép járt. A nagy szellem megtalálta az archimedesi pontot, a melyet keresett, szilárd alapot érez lábai alatt, tudja, érti, érzi immár, mi az ő polgári kötelessége, s e kötelesség teljesítésében oly határozottsággal lép föl, a melyben érzelmei szintoly hű, mint méltó kifejezését látja a nemzet, s a mely azonnal teljes mértékben reá fordítja vala a küzdelemre, a mely a nemzet előtt állott, a külföld figyelmét.

Magyarország jogai soha sem voltak még államíratban ily világosan, ily kétségbevonhatlanúl földerítve. De nemcsak a jogi és jogtörténeti fejtegetések teszik ezen okíratot, valamint DEÁK egyéb iratait és beszédeit is azon időkből nevezetesekké. Mély jogérzet, a szabadság örök elvei, a népek elévülhetlen jogai, s a politika kétségtelen alapigazságai nyilatkoznak azok minden sorában, a melyeket minden szabad nép minden időben haszonnal és élvezettel, s minden elnyomott nép tanúlással és vigasztalással olvashat.

Tudjuk, hogy a forradalom után a jogvesztés elmélete állítatott fel Magyarország ellenében. Elmélet, mely a törvényes jog ellen a fegyverre hivatkozik. A hódító joga, jegyzé meg DEÁK, fegyverének hatalma; csak addig terjed, a meddig fegyvere ér. A hódítottnak nincsenek erkölcsi kötelességei a hódító irányában. Azon országokban is, a melyek kezdetben hódítás által alakultak, nem hódítás, hanem a hódítottnak utóbb nyilvánosan kijelentett vagy tetteleg bizonyított elismerése képezi a jogalapot. A jogvesztés alapján csak abszolút uralom lehetséges. Elmélet, a mely alkalmazóin is megboszulta magát. Mert a mint nem volt lehetséges Magyarországon valódi, teljes alkotmányosság, míg a monarchia másik államában korlátlan hatalom uralkodott: szintoly lehetetlennek mutatkozott, míg Magyarországon fegyver uralkodott, a valódi alkotmányosság áldásait élvezni Ausztria népeinek. Tizenkét évi tapasztalás végre magát a fejedelmet is meggyőzte, hogy a korlátlan uralom a monarchia népeit nem vezetheti boldogságra, sőt veszélybe döntheti a trónt és birodalmat.

Elhatározta tehát a fejedelem, hogy az alkotmányosság útjára tér.

S alkotmányt adtak Magyarországnak is, de nem azt, a melyet tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. DEÁK nemcsak azért utasította vissza ezt az alkotmányt, mert legfontosabb jogainkat idegen tör-

vényhozás és kormányzat részere foglalta le. Visszautasított ő minden *adott* alkotmányt; s ősi alkotmányunkat követelte vissza, a mely nem ajándék volt, hanem kölcsönös szerződések által állapítottatott meg s a nemzet életéből fejlett ki. Mellettünk jog és törvény állanak, úgymond, és a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő! S midőn e jelszó alatt megindítja a nagy erkölcsi harczt az ősi alkotmány visszaszerzéséért: oly alapra áll, a mely a legitimitas erejét kölcsönzi a szabadságharcznak.

Ezen alap nem egyszerű törvény, nem egyszerű diploma, nem octroyalt alkotmány vagy ígéret, hanem kölcsönös egyezkedés folytán kötött alapszerződés, az uralkodóház között, a melynek öröködési jogát, és Magyarország közt, a melynek alkotmányos önállóságát biztosítja. Ezen alap a *pragmatica sanctio*. Állami alaptörvény, a mely egyszersmind a nemzetközi jog kiegészítő részét képezi. Kétoldalú szerződés, a mely teljes erejével, minden föltételeivel együtt életbe lépett, s a jogszzerű gyakorlat által szentesített.

Ez erős jogalapra állapítja DEÁK követeléseit; ez alapon fejti ki, a körül csoportosítja közjogi és történeti adatait, érveit, a melyek oly kétségtelenül igazolják, hogy a törvényes kapocs, a mely Magyarország közt és ő fölsége többi országai között létezett, csak az uralkodó ugyanazonosságában áll; hogy real-unio köztök soha sem volt. Ezt a szerződést, monda DEÁK, kész Magyarország mindenkor megtartani, de azt változtatni s helyette szorosabbat állítani, magát az örökös tartományoknak lekötni, s ez által alkotmányos önállásáról lemondani szándoka bizonyosan nincs. Ha minden jogviszonyt föl lehetne forgatni, mert az egyik félnek érdekei annak megváltoztatását kívánják s kivált ha föl lehetne forgatni olyképen, hogy az egyik fél tartsa meg, a mire kötelezte magát, a másik azonban nem teljesíti a kikötött föltételeket, akkor se törvény, se szerződések nem nyújtanak biztosítást, hanem egyedül az erő volna a jognak mértéke.

S a sanctio pragmaticának egyik világos föltétele az országgyűlésileg alkotott törvények megtartása. Az alkotmányossággal az abszolút hatalom által fölfüggesztett törvényeknek tetteleg szükségkép vissza kell állaniok teljes erejökben. Ezt hozza magával az alkotmányosság fogalma is. Szentesített törvényeket alkotmányos országban csak az a hatalom függeszthet föl, a mely ezeket hozta. Minden octroyálás alkotmányellenes hazánkban, és csak az abszolút rendszer folytatása. «Ha, úgymond DEÁK a második fölíratban, ha van joga a fejedelemnek az előde által szentesített törvényeket a maga személyére nézve nem ismerni kötelezőknek: mi lesz akkor alkotmányunknak, az ország törvényes szabadságának s alkotott és alkotandó törvényeinknek biztositéka? Mire támaszkodnak a birodalom népei is, a melyeknek Fölséged alkotmányos szabadságot adott, ezen szabadságok tartósságára nézve? Töröljük ki az alkotmányosságból a kötelezettségnek azt a folytonosságát, a mely nemzedékről nemzedékre száll s a fejedelmekre, mint a népekre egyaránt kiterjed: minden alkotmány s minden állam biztossága az események játéka lesz. Ezen folytonosság az alapja mind a nép szabadságának, mind a fejedelem uralkodási és öröködési jogának. Ezen folytonosság tagadása megsemmisíti azt a közvetítő erőt, a mely nélkül az érdekek összeütkezésénél minden kérdés csak az önkény hatalmával vagy a fegyver élével volna megoldható, s a mely nélkül a népeknek és fejedelmeknek nem volna egyéb választásuk, mint abszolút uralkodás vagy forradalom. E jótékony közvetítő erő a jognak állandóságába vetett hit és bizodalom, mely a kötelezettség érintett folytonossága nélkül csak nem is képzelhető.»

Tehát a jogfolytonosság elve szemben az octroyálással, mely nem egyéb az absolutismus folytatásánál. Állandó tárgya a későbbi fölíratoknak, mindaddig míg a jogfolytonosság elve diadalt nem ül, a körülmények szerint szintannyi változatossággal, mint meggyőző erővel fejtegetve.

Ismét a legitimitás elve, mely annyira megkülönbözteti a

magyar nemzet e nagy erkölcsi harcát más népek szabadságharczaitól az újabb időkben. Egyszersmind biztosította annak sikerét.

Az athéneieknek, jegyzi meg egy történetíró, a Pisistratidák bukása után, abban állott szerencséje, hogy nem valami határozatlan és alakatlan szabadságeszme után törekedtek, hanem hogy a kívánt szabadság számukra régi, még érvényben levő alkotmányukban volt foglalva. Ugyanez volt szerencséje nemzetünknek is. És szerencsénk volt, a miben Guizot az angol forradalom sikerét találja, hogy a küzdelem, melyet folytattunk, védelmi levén elvében, egyszersmind határozott és korlátolt vala tárgyára nézve. Az 1848-ki törvények képezték korlátait. Főleg e törvényeknek köszönhattuk 1848-ban, hogy megóvatott hazánk a régi és új Magyarország összeütközésétől, a mi Franciaországban főleg okozta a rémuralmat. E törvényeknek köszönhattuk akkor is, most is, hogy kiegyenlítvén az érdekek ellenkezéseit, az önfentartás érdekében, általánossá tették a küzdés köteletségérzetét. A régi alkotmány igazságtalan volt a nép iránt. E vádat nem lehetett többé fölhozni az 1848-ki alkotmány ellen. Ezen alkotmányért küzdvén, nem avúlt kiváltságokért, hanem a nép előtt is becses történeti jogokért küzdött a nemzet. Törvényes alakban hozott, szentesített törvényeit védte, s e törvényekben védte a népek örök jogait, a melyeknek védelmét a szabad népek közrészvéte kísérte minden időben.

Ebből merített hitet, bizalmat maga DEÁK is a küzdelemre. Mert az államférfiúnak nem elég nagy, nemes czélt tűzni ki maga elé; nem elég tisztában lenni az eszközök iránt, a melyek e nagy czélra vezetnek: szükség, hogy e nagy czél lelkesítse is mind magát, mind a nemzetet; szükség, hogy a hideg megfontolás, mely reál viszonyokra alapítja terveit, s minden lehető körülményekkel számol, a szenvedély melegével párosuljon ugyanazon főben, ugyanazon szívben, erős hittel és meggyőződéssel az ügy igazsága iránt; mert csak ez adja meg azt az

erőt, azt a szilárdságot és kitartást, a mely, ha lassan is, olykor egy egész élet odaadásával, biztosan vezet a győzelemre.

DEÁK teljes mértékben bírt ezzel a hittel; s nem csak erős meggyőződés, hanem erős nemzeti érzelem alapján is állott.

«Kilencszáz év óta él, monda egy alkalommal, nemzetiünk e hazában. Nehéz idők vonúltak el fölötte, gyakran az örvény szélére sodorta belviszály és külellenség. És annyi küzdelmek között is fen tudta mégis tartani független önállását, törvényeit és alkotmányát. Pedig annyi századon keresztül nem volt igazságos a népnek azon osztálya iránt, melyet nem részesített a polgári jogokban, melylyel nem osztozott a közterhekben. Ezt az erkölcsi hibát 1848-ban hozta helyre a nemzet, s akkor lön igazságos a nép iránt. Az isteni gondviselés nem fogja engedni, hogy épen azon időszak, melyben e legszentebb erkölcsi kötelesség híven teljesítve lön, legyen a nemzet életének utolsó fellobbanása, s az ország épen akkor fosztassék meg alkotmányos önállásától, törvényes függetlenségétől, mikor önként és szabad akaratból igazságot szolgáltatott a népnek, s leróttá sok százados tartozását. El fog jöni az idő, mikor azok is, a kik most a mi alkotmányos önállásunkat saját szabadságuk érdekében óhajtják eltörölni, be fogják látni: hogy egyik nemzet szabadsága a másik szabadságának ellensége nem lehet.»

Oly időben mondotta DEÁK ezeket, mikor ismét elborúltak a nemzet kilátásai.

Az 1861-ki országgyűlésen annyira élesen állottak szemben a nemzet és kormány nézetei, hogy azok között nem volt lehetséges a közvetítés.

DEÁK pedig már az első fölratban, melyet indítványozott, az ősi alkotmány visszakövetelése mellett, a mi nem lehetett alku tárgya, a kiegyezés létesítésére is elég érintkezési pontot nyújtott; s úgy vélekedvén, hogy engedni, a hol az engedés öngyilkosság s kockáztatni, a hol arra szükség nem kényszerít, egyaránt bűn a nemzet ellen, azt a szilárdságot, a melylyel az alkotmány visszaállítását követelte, az eljárásban is annyi óvatossággal

kötötte össze, a mennyit a veszélyes helyzet és a siker biztosítása nézete szerint szükségessé tett.

Voltak, a kik ezt a politikát nem találták akkor eléggé merésznek, sőt félénknek mondták.

DEÁK elismerte, hogy politikája nem a kockáztató merészség politikája, hanem az óvatossága; de, úgymond, nem félénk az, hanem erőnkhez és helyzetünkhez van mérve. Harczban, a cselekvés terén gyakran szükséges a merészség, mert az erő fölfokozza s ez által a sikert biztosíthatja. De köztanácskozásokban ő inkább szerette a szilárdsággal párosult óvatosságot. Merészség a politikában nézete szerint csak akkor van helyén, mikor tetemes erőre támaszkodik, e nélkül mindig kocka, mely többnyire vakra fordul. Az óvatosság, még ha túlzott is, figyelmet érdemel, mert a túlzott merészség több kárt okozhat, mint a túlzott óvatosság. Félénk, gyáva az, a ki önszemélyét félti, midőn hazájának sorsa forog kérdésben, de a ki, úgymond DEÁK, maga nem fél, hanem félti a hazát, óvatos nem azért, hogy magát baj ne érje, hanem hogy a haza ne szenvedjen, az nem félénk, nem gyáva.

Úgy hitte DEÁK, hogy a haza sorsát a szeretet óvatosságával kell őrizni; hogy kockáztathatunk mindent a hazáért de a hazát kockáztatnunk nem szabad. Ő is érezte mindazt, a mit minden magyar érzett azok ellen, a kik annyi életet, életörömet, annyi boldogságot földúltak e hazában. «De érzem — úgy monda — kebelemben azt az erőt is, hogy jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket.» Izgatott időkben, jegyzé meg végre, könnyebb az indulatok árját követni, mint azt a hon érdekében csillapítani. A ki ilyen időkben a kedélyek ingerültségével szemben szilárdság mellett óvatosságot is ajánl, félreértéseknek, sőt gyanúsításoknak is kiteszi magát, a melyeket eltűnri csak azért, hogy a haza ne szenvedjen, lelkét, sőt politikai bátorságot kíván. Egész élete mutatta, hogy DEÁK nagy mértékben bírt e bátorsággal. Bírt a közvéleménnyel szemben is, bármennyire tudta, hogy az oly hatalom, a

mely gyakran elsodor vagy eltipor. De nem mindig a leghangsabb szó a valódi közvélemény. És elvégre is, — mondá mindannyiszor, ugyanazt fejezve ki más szavakkal, — van egy hű barátja, a kinek szava a közvélemény szavánál is fontosabb előtte, a kivel soha nem alkudott, mert parancsát szentnek tartotta, a kinek neheztelését magára nézve a legsúlyosabb csapásnak tekinti vala, s ez a hű barátja: lelkiismerete.

A körülmények úgy hozták magokkal, hogy a kik DEÁK politikáját nem találták eléggé merésznek, magok is csakhamar e férfiú zászlaja körül sereglenek. Második fölrata, mely a legerősebb polemiát oly ritka mértékben egyesíti az államírat méltóságával, azzal az egyhangúsággal fogadtatott el, a mely oly rendkívül emeli egy nemzetgyűlés nyilatkozatainak tekintélyét.

E fölíratot, mint tudjuk, az országgyűlés rögtöni föloszlása követte.

DEÁK erélye, szilárdsága a veszélyekkel szemben mindig növekedett. Előre látva, a mik bekövetkeztek, határozatot indítványozott, a melyben kijelentette a képviselőház, hogy az országgyűlési értekezések fonalát tetteleg a királyi leírat szakította meg, midőn a nemzet ősi alkotmányát, az alapszerződések ellenére, abszolút hatalommal lényegében átalakítva, a tanácskozásokat a császári diplomák és patensek terére kívánta szorítani, a hová az országgyűlés jogszerűleg nem léphetett. Kijelentette egyszersmind a képviselőház, hogy nem szegülhet ugyan ellene az erőhatalomnak, de ragaszkodik a főnálló törvényekhez, s alkotmányellenesnek tekinti a hatalom minden oly lépését, a mely e törvényekkel ellenkezik.

Tudta DEÁK, hogy ismét nehéz idők következnek a nemzetre: «de, úgymond, az ország alkotmányos szabadsága nem olyan sajátunk, a melyről szabadon rendelkezhetnénk. Hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza és lelkiismeretünk előtt. Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azt az alkotmányos szabad-

ságot, a melyet őseitől öröklött. Túrni fog csüggedés nélkül, mint ősei türtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert a mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől, *önmaga* lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz, mindig kétséges. Túrni fog a nemzet, remélve a szebb jövőt s bízva ügyének igazságában».

S ő nem kételkedik, hogy az igazság végre is győzni fog. De a passiv ellenállás újabb korszaka küszöbén intette DEÁK a nemzetet, hogy soha semmi szín alatt és semmi esetben ne hagyja el a törvényes tért. «Ez azon biztos tér, úgymond, a melyen fegyveres erő nélkül fegyveres erő ellenében is megállhatunk. A törvény oly nyugalmat ad a léleknek, hogy a legsúlyosabb eseményeket is, ahhoz ragaszkodva, be lehet várni; és épen ez idézi elő azt, a mi a türetnél legfőbb, hogy méltósággal türjünk, mert a méltóságot a törvényesség adja meg és semmi más.»

Ha az 1861-ki országgyűlésnek nem sikerült még kivívni alkotmányunk visszaállítását: legalább elnémitotta a jogvesztés elméletét. Még a hivatalos írók is fölthagytak ez elmélettel. Más térre vitték át a vitát. Részint azt törekedtek megmutatni, hogy real-unio volt a viszony, mely 1848 előtt Magyarország és Ausztria között fenállott; részint azt fejtegették, hogy a magyar alkotmány ellenkezik a monarchia fenállásának biztosságával.

Az első nézetet legnagyobb tudományos készüllettel Lustkandl bécsi tanár fejtegette, a kinek mindazonáltal nevét nem e munkája, hanem DEÁK válaszirata tartja fen. Az alkotmányvesztés elmélete érintetlenül hagyta a magyar közjog múltját, csak a jelent támadta meg, hogy a jövőnek tabula rasa-t csináljon. Lustkandl a múltat akarta megsemmisíteni, hogy az által készítsen jogalapot azoknak, a kik a jövőt saját elméletök szerint akarták alakítani. A közjogi rabulistika férczműve, mely a rabulistika minden fogásaival igyekezett meghamisítani

Magyarország közjogát, hogy azon politikai nézet szerint idomítsa, a melynek szolgálatában állott.

DEÁK válasza földérite e fogásokat, s az érvek és adatok oly tömegével, a mely az egész magyar közjogot felölelte, czáfolta meg Lustkandl hamis állításait. Teljesen elnémitotta e mű a hivatalos írók seregét, a kik a régi magyar törvényekben remélték találhatni a real-unio igazolását. Egyszersmind minden kétséget kizáró okokkal igazolta, hogy az 1848-ki törvények mindazon kellékekkel bírnak, a melyek a törvények érvényességére bármely tekintetben megkívántatnak. Oly kérdések, a melyeknek megvitatása nem csekély mértékben mozditotta elő ügyünk diadalát, rendre kiszorítva elleneinket minden állásponttól. A magyar irodalom pedig annál nagyobb örömmel fogadta e művet, mert, hogy egyebeket mellőzzek, a magyar trónörökös kérdésé s a magyar *pragmatica sanctio*, és a különbségek, a melyek azt az osztrák *pragmatica sanctió*tól megkülönböztették, először voltak közjogi irodalmunkban részint ilyen alaposággal tárgyalva, részint földérite.

Azon osztrák publicistáknak, a kik a magyar alkotmány visszaállítását a monarchia fenállásának biztosításával nem vélték megegyezhetőnek, a híres húsvéti czikkben, a «Pesti Napló»-ban válaszolt DEÁK. Kimutatta, mint tudjuk, hogy a viszálynak, mely köztünk és Ausztria között annyiszor kitört s olykor szakítással is fenyegetett, soha sem a magyar nemzet, hanem mindenkor azon osztrák államférfiak voltak okai, a kik alkotmányát, törvényeit megtámadták. Kimutatta, hogy a magyar alkotmány a múltban sem ellenkezett soha a monarchia fenállása biztosságával; hogy a mellett a nemzet súlyos időkben mindenkor erélylyel és olykor fényes sikerrel is teljesítette a monarchia fentartása iránt is kötelességét. De kimutatta egyszersmind, — és ez az, a mi a húsvéti czikknek oly kiváló történeti fontosságot adott, — hogy valahányszor, egyes osztrák államférfiak tanácsa és befolyása következtében, Magyarország és Ausztria között a meghasonlás és keserűség tetőpontját érte,

sohasem azon államférfiak változott nézete, jobbra fordult tanácsa, hanem mindannyiszor fejedelmünk mélyebb belátása, szigorúbb lelkiismeretessége állította vissza a sértett törvényeket, élesztette föl ismét a nemzet bizalmát. Tehát az elfogúlt államférfiaktól, a kiknek doctrinaire makacssága a monarchia érdekeit is feláldozta volna az elméletnek, a fejedelem bölcsességéhez és igazságszeretetéhez hivatkozott DEÁK, oly kijelentéssel, hogy a magyar nemzet soha sem fogja ugyan alkotmányos önállását föláldozni, de, ha az visszaállítatik, kész törvényeit, a mennyiben szükségesnek mutatkoznék, törvényszabta úton öszhangzásba hozni a monarchia szilárd fenállhatása biztosságával.

Ugy hiszem Macchiavelli jegyezte meg, hogy a jó tanács a fejedelem bölcsesége.

A fejedelem az országgyűlés összehívásával felelt DEÁK nyilatkozatára.

S most már a trónbeszéd is a *pragmatica sancti*ót vette kiindulási pontúl. Meg volt találva a közös alap. A többi magától következett, nem küzdelem nélkül, sőt sok és nagy nehézségekkel, a melyeket csak DEÁK bölcsesége és tekintélye volt képes legyőzni, de következett azzal a logikai szükségességgel, a mely a történelemben szintűgy uralkodik, mint kisebb dolgokban, magán viszonyaink közt.

A történetírás és az életrajz föladata lesz vázolni e fontos és érdekes eseményeket; részletesen ismertetni DEÁK sok oldalú működését a clubokban, a képviselőházban, a bizottságokban, a melyek a kiegyezés pontozatait előkészítették, s közben többszöri értekezését magával a fejedelemmel és a monarchia ügyeit intéző államférfiakkal. A történetírónak lesz föladata egyszersmind kimutatni azt a szerepet is, melyet, mint minden nagy dolgok létesítésénél, ezen alkalommal is a közbejött véletlenek játszottak, a mit közönségesen szerencsének mondunk. Ki fogja emelni ezek fölött, tanulságúl minden időkre, hogy a központosítási, a beolvasztási törekvés alkotmányos úton és

eszközökkel még inkább lehetetlennek mutatkozott, mint a korlátlan uralom három százados törekvése ezen irányban. S rámutat az utolsó forradalmi kísérlet sikertelen voltára is, a porosz háború alatt.

Én a nagy férfiúnak, a kinek emlékűnnepét üljük ez emlékezes napon, mindenekfölött ismét bölcseségét emelem ki, a mely a kiegyezés tervezésében nem kevesbbé bámulatosan nyilatkozott, mint azon küzdelem megindításakor, a melynek alkotmányunk visszaállítását köszönhetjük.

Ismerjük az ellentéteket, a melyek a közös ügyek meghatározásánál fenforogtak. Egyfelől a personal unió olyan szigorú magyarázata, a mely alig engedett meg közös ügyet Magyarország közt és Ausztria között; más részről központosítási törekvés, a mely minden fontosabb ügyet a közös ügyek közé kívánt sorozni. S e két szélsőség között ismét a régi magyar ellenzék és a régi conservatívek szorosabb és tágasabb értelmezései. Lehetett-e kilátás eredményre a nézetek ezen ellenkezései, eltérései között, ha DEÁK oly biztos alapot nem jelöl ki, a melyet már mindenik rész elfogadott; és ha ezen alapból azzal a szigorú logikával nem vonja le a következtetéseket, a melynek helyességét szükségkép el kellett ismerni?

Ez az alap, mint tudjuk, ismét a *pragmatica sanctio* volt. Azon alapszerződés, a mely a monarchia országainak és tartományainak a közös uralkodó alatt feloszthatatlan és elválaszthatlan birtoklását biztosítván, ez által ezen országokra és tartományokra nézve a közös és viszonyos védelem kötelezettségét állapította meg. Oly kötelezettség, a melylyel Magyarország ő felsége többi országainak és tartományainak, és ezek Magyarországnak egyaránt tartoznak. E tartozásból vonta le DEÁK a közös ügyeket, gondosan ügyelvén, hogy egészen addig elmenjen, a meddig a közös védelem kötelezettsége követeli, és semmivel ne menjen e kötelezettség határain túl.

Határozott álláspont, a mely, Magyarország érdekében is, tekintettel volt a monarchia fenállásának lehető biztosítására:

de tekintettel volt egyszersmind Magyarország, mint egyik szerződő fél, alkotmányos önállóságára és egyenjogúságára.

Határozott álláspont, a melynek minden oldalról elismerését egyaránt mozditotta elő az alap tekintélye és az az erős, biztos logika, a melynek helyessége és őszintesége iránt DEÁK-nak esze és jelleme nyújtott kezességet.

S e határozott álláspont kizárt minden alkudozást, szintűgy, mint a törvényes állapot teljes visszaállításának követelése.

Tudjuk, hogy DEÁK a porosz háború előtt sem elégedett meg kevesebbel, s e háború után sem követelt többet.

A ki bizonyos mérséklettel és szilárdsággal nem bír megállani bizonyos határoknál, nagy dolgokat kezdeményezhet, de bevégezni bizonyára nem fog. DEÁK-ban megvolt mind ez a mérséklet, mind ez a szilárdság. Bölcsesége után, a mely a kiindulási pontok és a határok kijelölésében nyilatkozott, ennek köszönhetjük alkotását. Különben sodortatott volna egyik vagy másik szélsőség felé ; s elvesztette volna jóhiszeműségét.

Tudjuk, hogy az ókor nagy törvényhozóit, Solont és Lykurgot, a jóshely tekintélye is támogatta nagy feladatukban. DEÁK-nak saját bölcsesége és jelleme biztosították ezt a tekintélyt. Theseusról írják, hogy egyedül a rábeszélés istennője segítségével hozta létre Attika politikai egyesítését. Senki sem bírt nagyobb mértékben a rábeszélés ezen isteni erejével, mint DEÁK. Egyszerű beszélgetéseiben és parlamenti szónoklataiban egyaránt nyilatkozott az. Senki sem bírt inkább a régiek azon tudományával, a mely nem egyéb, mint a legbiztosabb és legegyszerűbb utak ismerete, mások értelméhez férhetni. A lángész alkalmazkodási módja, mint Nisard írja, a legközönségebb elmékhez, a nélkül, hogy hozzájuk lealacsonyodnék. Csak azt mondta gyakran, a mit mindenki tudni vélt, holott ez a tudás zavart és bizonytalan volt ; az ő dicsősége, hogy oly világos és szabatos kifejezést adott ez eszméknek, a melyek ellenállhatlan meggyőződéssé emelték azokat. Mert a mit ő írt, a mit ő mondott, mindenkinek megérthetővé vált, a maga értelmessé-

géhez képest. S ezt tartotta ő főfeladatának. Meggyőzni vágyott hallgatóit, nem tetszésüket vadászta. Semmi köznapi pathosz, apró érvelés, feleselés beszédeiben. Semmi ügyvédi fogás, rhetori vagy költői diszitmény. Fukar volt a szónoklat ékességeiben; képet vagy képes kifejezést csak annyit használt, a megnyit az antik józanság példányaiban is találhatni. Irálya nem változatos, előadásában több a szabatosság, mint a kellem, és mégis nem csak meggyőzte, de gyakran el is ragadta hallgatóit. Senkinek beszéde alatt nem érezte többször a hallgatóság azt az örömet, a melyet a látás megnyerése után nyújt a világosság. Ez a világosság minden oldalról teljesen fölérítette a tárgyat, és minden kételyt eloszlatott. Fölvilágosította az értelmet, de egyszersmind a szívet is melegítette. A meggyőződés melege, a tiszta honszeretet érzelme és a mi hatást az őszinte egyeneslélküiség, a kedély, az erővel párosult gyöngédség, a lovagiasság, az önzetlenség, a nemes jellem nyilatkozása írásban és beszédben is szükségkép gyakorol, minden alkalommal meghatott mindenkit. S míg mindennekfölött egyszerű, világos akart lenni, az eszmék teljességének, a melyet az értelmességre szükségesnek vélt, olykor a szabatosságot is feláldozván: nem egy tulajdonnal bírt előadása, a mely a régi remekírók örök példányaira emlékeztetett. Azoktól vette az eszmék rendezésének világosságát, a bizonyítékok csoportosításának és a tárgyhöz arányosításának művészetét, a kifejezések természetességét, velős tömörítését, takarékoságát s a hang és az irány nemes méltóságát. Szónokaink közül senki sem bírt nagyobb mértékben a lángész kiváltságával, annyiszor fejezni ki az igazságot olyan tökéletes alakban, a melyet minden érintés csak gyöngítene. Mennyi politikai igazságnak adott oly kifejezést, a mely azokat mondhatni közmondásokká emelte; alapúl vetvén vagy sarkköveknek használván e philosophiai lélek sugallotta közhelyeket okoskodásaihoz. Láttuk, hogy alig volt fegyvere a szónoklatnak, a melylyel ne rendelkezett volna: de ő úgy vélekedett, hogy köztanácskozásokban a logikai fegyver a legillőbb és leghatalmasabb. «Van-

nak, úgy monda egy alkalommal, más fegyverek is: de én azokhoz nem értek. Meglehet, hogy ezt az egyet is hibásan forgatom, de használom, mert bizalmam van hozzá.» Nem is ok nélkül. Mert ha nem is osztozunk abban, a mit a szónoklat egyéb fegyvereiről állított szerénysége, ellenségei sem tagadhatták, hogy a logika fegyverét, a mely soha sem fajúlt kezében szörszálhasgató dialectikává, a köztanácskozásokban senki sem használta hatalmasabban. Mindenki meghajolt nagy ítélőtehetsége előtt, a mely, midőn valamely ügyet védett is, ítéletet látszott mondani. S e nagy ítélőtehetségnek az eszmék ritka bősége állott rendelkezésére. Én, a kinek oly gyakran volt alkalmam oly közről kísérnem figyelemmel e nagy szellem működését, számtalanszor voltam tanúja, miként teremtek e hatalmas agyban az eszmék; nem mint gondolatesirák, a melyeket a gondolkodás fejtett ki utóbb, hanem terebély élőfák gyanánt, ágastól, lombostól, teljes kifejelettségökben és nem egyszer mindjárt olyan alakban, a melyen a leggondosabb stylistá keze is alig talált volna igazítnivalót. S az író és szónok, valamint az államférfiú hitelét nem kevésbé emelte az a lelkiismeretesség, a melylyel minden állítását többször megfontolta, minden adatnak, a melyet idézett, a forrásokra is visszamenve, mindenkor utána járt, mielőtt államíratban vagy csak hírlapi cikkben is, avagy beszédben felhasználta.

Mennyivel inkább csodáljátok vala őt, ha hallottátok volna! mondhatjuk Ciceroval az utókornak. Mert előadását nem kevesebbé emelte nyugott, nemes, tekintélyes egyénisége, s az a tudat, hogy egy nagy párt, olykor az egész nemzet vezére állt előttünk. Az állam feje, a nélkül, hogy kormányon ült volna. Nagy múltja és nagy államférfiúi tulajdonai, s a bölcsességében és hazafiságában vetett föltétlen bizalom ruházták föl az egyszerű polgárt e rendkívüli, csaknem dictatori hatalommal, a mely mellett, ha szerénysége engedé vala, többször elmondhatta volna magáról: a nemzet én vagyok. Tudjuk, hogy ő nem mondotta ezt; tudjuk, hogy ő csak onnan magyarázta nagy befolyá-

sát, mivel oly szerencsés, hogy honfitársai közt sokan vannak vele egy véleményen, vagy hogy ő van olyan véleményen, a melyben sokan osztoznak. Bármint legyen a dolog, ritka szerencse a nemzetre nézve a vélemények e találkozása: de nem kevesebb ritka adomány, a mely csak kiváló vezéri tehetségnek adatott, oly kifejezést tudni adni a véleményeknek, a mely azoknak föltétlen elismerést, diadalt szerez.

Egy kezében karddal, a másikban mérleggel ábrázolják az igazság istennőjét. A magyar jogfolytonosság hőségnek adatott megmutatni a világnak, hogy míg a kard mérleg nélkül nem egyéb pusztá erőszaknál, a mérleg kard nélkül sem a jog erőtlensége. «Victor sine sanguine», mondhatjuk róla méltóbb joggal, mint az angol restauratio hősről, a kit erkölcsi tekintetben is annyira felülmúlt.

Macaulay az angol forradalom eredményeiről szólván, miután a régi viszályokat említette, a melyek alatt olykor a rend, olykor a szabadság látszott lenni veszendőben, s kormány és municipiumok, végrehajtó és törvényhozó hatalom olyan hatályosan akadályozták egymást, hogy az államnak semmi nyomatéka sem volt, nagy meglepéssel emeli ki többek közt, hogy most már egyezés van a trón és a parlament közt; az állam újra megjelent az országok sorában; a törvények, a melyek a korlátlan uralmat korlátozzák, szintolyan szentek, mint maga a királyi hatalom; a végrehajtó hatalom a nemzet képviselői nézeteivel egyetértőleg jár el; a fejedelem semmi reformnak nem szegül ellene; a bírák függetlensége biztosítva; s minden becsületes és gondolkodó lélekben megvan az a meggyőződés, hogy mindazon javítások létesítésére, a melyekre az alkotmánynak még szüksége van, magában az alkotmányban található föl a kellő eszközöket.

Mintha csak a mi nagy erkölcsi harcunk eredményeiről szólna az angol történetíró. S nem elég-e a legújabb világeseményekre hivatkoznom, hogy feltűntessem a kiegyezés nemzetközi, mondhatnám, világtörténeti jelentőségét is?

S a nagy férfiú, a kinek ez eredményeket főleg köszönjük, hazájától, mint Epaminondásról írják, a dicsőségen kívül semmi egyebet nem fogadott el. S az ő dicsősége, mint annyi nagy emberé, nem sérti az emberiség lelkiismeretét; szintúgy megérdemli az emberek magasztalását, mint csodálkozását. S ezt a dicsőséget sem kereste soha; az kereste őt fel. Ő csak polgári kötelességet vélt teljesíthetni, mikor nagy hazafiúi érdemeket szerzett. Mi jól ismerte, mi jól jellemezte őt a költő a mindön írta:

Túrni vizályt és pártharagot, s ha kerülni lehetlen,
 Régi baráttól is túrni a néma döfést.
 S a mit kezdettem fiatalkori lelkesedéssel,
 Arról hálaimát mondani végnapomon.
 Mindezekért a díj, a melyet elérni reményem:
 Vajha kicsiny legyek a nagy haza hősei közt.

Tudjuk, milyen aggodalomban voltak a koronázás napjaiban a magasabb körök, hogy kifejezést találjanak irányában a hálás elismerésnek. De ő az egyszerű polgár czíménél nem ismert, nem keresett nagyobbat; s vagyonnal és érdemjelekkel csak megkínálni is sértésnek tartották volna jellemére. Egy kis emléket, ő felségeik, a király és királyasszonyunk arczképeivel, sem fogadott el, nehogy fölkeltsse az irigységet. Hiszen negyven éves feddhetetlen közpályája mellett sem kerülhette ki ő se a gyanúsítást. S ha elfogadja az emléket, némi látszattal mondhatták volna, hogy még sem járt el önzéstelenül; mert bármilyen egyszerű az arczkép, bizonyára sokat ér kerete. Alkotását, és nem személyét, kívánta megóvni a rágalomtól; habár hírnevét is, egyetlen keresményét a hosszas életpályán, méltán védte a szennytől. «Ő felsége — monda elvégre DEÁK a ministereknek, a kik vele ez ügyben értekeztek, — valószínűleg túlél engem. Ha meghalok, mondja el síromon, hogy DEÁK FERENCZ becsületes ember volt. Ezt kérem jutalmúl!» Tehát az egyszerű polgár czíme; s az az ambíció, hogy becsületes embernek tartassék. Mily szerény igények: mondja a köznapi ész, a melynek a becsületes emberről nincs magasabb fogalma, mint hogy sen-

kinek nem árt, és talán a tíz parancsolatot is megtartja. Hány becsületes ember van! hallottuk mondani. De, tisztelt közönség, ember még több van; és mégis egy Goethével kellett Napoleonnak a nagy Németországban találkoznia, hogy elmondhassa: «ime egy ember!» S a mi a becsületességet illeti: a történelemben egy Washingtonnal kellett Byronnak találkoznia, hogy, a mint szép költeményében írja, a nagyok szemlélésében kifáradt szeme megnyugodhassék!

Democraticus kárörömmel hallottuk és halljuk ma is emlegetni, még olyan férfiak részéről is, a kik DEÁK politikáját kárhoztatták, hogy e köztársasági erényű polgár részére a monarchiának nem volt jutalma! És pedig még sincsen így, tisztelt közönség. Volt egy jutalom, a melyet DEÁK FERENCZ elfogadott, jutalom, a melyet, azon kívül, a mit saját öntudata nyújtott, mindennél többre becsült, mert olyan kincs volt, a mely nemzetének kamatozott. Ez a jutalom, ez a nagy kincs, tisztelt közönség, a koronás király soha meg nem szűnő, föltétlen bizalma!

Ő felségeik, a király és királyasszonyunk híven teljesítették a nagy férfiú kívánatát; ők tették az első koszorúkat is a ravatalra, a melyet a nemzet, a melyet a mívelt emberiség áll vala körül. Kövessük e magasztos példát, tisztelt közönség; rójuk le mi is, e tudományos intézet részéről is, a hálaadót; tegyük le ez ünnepélyes alkalommal mi is a hazafiúi kegyelet füzérét a férfiú sírjára, a kiben mindazt, a mi nagy, a mi nem és kiváló tulajdon van nemzetünkben, a legmagasabb kifejelettségben, mintegy eszményítve láttuk megtestesülni, gyöngeségei nélkül! Tartsuk szemeink előtt ez eszményt örökre feledhetetlenül. Igyekezzünk elsajátítani polgári erényeit, nagy államférfiúi tulajdonait, nem feledkezvén meg azon igazságról, hogy a mit a nemzeteknek kívívni sikerül, ugyanazon eszközökkel tarthatják meg és fejleszthetik tovább, a melyekkel szerezték!

